İsmet Zeki Eyuboğlu

FELSEFE YAZILARI

pencere yayınları

İsmet Zeki Eyuboğlu
Felsefe Yazıları

Birinci Baskı: Ocak 2000
Montaj: Bahri Çakır
Dizgi: Mesut Özcan
Kapak: İbrahim Karakaş
Baskı ve Cilt: Ekinci Matbaası
Yayın Yönetmeni: Muzaffer Erdoğdu

ISBN 975-7814-99-7

PENCERE YAYANLARI: 114

Hamam Sok. 2/6 Cağaloğlu - İSTANBUL
Tel ve Faks: (0212)511 64 98 - 513 27 17 - 522 79 24

İsmet Zeki Eyuboğlu

Felsefe Yazıları

İÇİNDEKİLER

İNSAN İLE DOĞASI

Doğa bütün verimliliğiyle, olanaklarıyla kendini insana sunuyor, ancak insan gücü oranında doğadan yararlanabiliyor. Bu yararlanmada, doğa eylemsizdir, kendi varlığının ilkelerine göre bütünlüğünü koruyor; insan dışına bir nesne çıkaramadığı doğaya dışından bir nesne de getiremiyor, demek insan bir yandan doğa ile bir yandan da kendi yetileriyle sınırlıdır. İnsan, doğa karşısında özgür olduğunu ileri sürerken doğanın sınırları içinde kaldığını görmezlikten geliyor. Oysa insan ne yaparsa yapsın ancak doğanın belirlediği çizgiler içinde özgürdür. İnsanın, doğaya egemen olduğunu ileri sürerek, gücünün büyüklüğünü, yaratıcı atılımlarının enginliğini söylemek bir avunmadır. Kim kime egemenmiş? İnsan güneşe gidebilir mi? Güneşten daha yüksek ısıda bir nesne üretebilir mi? Gerçekte insan kendi kendinin egemeni bile değildir; tutkular, doğal gereksinimler birer engeldir; kimse yemeden içmeden yaşayamaz, hep doğanın denetimi altındadır. *Kant,* insanı hayvanlar karşısında bir "eksiklikler varlığı" diyerek görürken, insanın usuna, yaratıcı yetilerine ayrıcalık tanıyor, ona böylece bir üstünlük bağışlıyor. Oysa insan, bu üstünlüğüyle kendi kendini daha kolayca aşındırıyor. Yapay başarılarının sığınağında kendini doğaya karşı güçlü sanıyor.

Bilimsel alanda sağlanan başarılar insanı doğa karşısında daha güçsüz duruma getiriyor. *Darwin*'in evrim kuramı bu güçsüzlüğün örneklerini veriyor. İnsanın, bugünkü biçimini ala-

bilmek için geçirdiği gelişim evreleri, insanın doğal yapısı göz önünde tutulursa, bir gerilemedir, insan bu üstün başarılarıyla kendi doğasının dışına çıkıyor, doğasını yozlaştırıyor. Arslanın dişleriyle, tırnaklarıyla yaptığını insan ürettiği araçlarla daha iyi başarıyor. Bu başarı arslan karşısında yapay bir üstünlüktür. İşte bu yapay üstünlük doğayı bozuyor, kimi doğa varlıkları yokoluyor, kimileri yozlaşıyor, yaşama alanları daralıyor. Özellikle doğayı kirleten insan buluşları bize iyi bir gelecek sunmuyor. Bu üstün buluşlar doğanın kendi kendini onarmasına da engel oluyor. Özellikle yaşama alanlarının daralması sonucu, insan kendi kendini de tüketiyor. Balıklar, kuşlar, başka av hayvanları azalırken insan sonsuzluğunun bilincine vardığını sanıyor. İnsanın bu olumsuz başarılarıyla doğaya karşı sağladığı egemenlik doğanın da insana karşı olumsuz bir duruma gelmesine yolaçıyor, sözün kısası insan doğadan kurtulamıyor, yıprattığı doğanın kendisine oynadığı egemenlik oyununu kulak arkası ediyor. Günün birinde insan yapay besinlerle beslenme olanağı bulursa, başka bir sorunla yüzyüze gelecek: dişi-erkek ilişkilerinin de yapay bir düzenle sürdürülmesi. Görünüşe bakılırsa bu da başarılacak. Dölleşme olayı erkekle dişinin yanyana gelme gereğini ortadan kaldıracak. Peki bütün yaşamsal girişimler yapay olanaklarla sağlanırsa insandan ne kalacak? Sözlüklerden birçok sözcük silinecek, özellikle kan özdeşliğine dayalı olanlar. Doğa, insanı, yine insanın başarıları nedeniyle dışlayacak; bu durumda insanın tanımı ne olacak? Geleceğin bilgini bu sorunun yanıtını bulabilmek için, çağının felsefe anlayışına göre, yeni bir tanım bulma gereğinde kalacak. Bu yeni tanım, insanı, doğada doğal olanaklar dışında bir varlık diye nitelemekten kurtarabilecek mi? İnsanın doğaya egemenliğinin yerini ne alacak? Bugün, bunları düşünmek biraz eğlenceli, gülünç görülebilir, ancak gidilen yol da başka türden, iç açıcı bir yol değil.

Bu tür sorunlar üzerinde duran, emek tüketen düşünürler, bilgeler vardır kuşkusuz, ancak düşünmek, düşünmek istemeyen yöneticiler elinde gelecek için bir çıkar yol arama olanağını da ortadan kaldırıyor. Nitekim BM'nin girişimlerine

baktığımızda tiksindirici bir tutum görüyoruz. Kısa bir süre yaşadığımız yeryüzünün önemli bir bölümünde yaşamın bütün olanaklarını yokedecek korkunç savaş araçlarını yapanlar, başka uluslara satanlar, daha sonra bunları satın alanlara yükleniyor, baskı yöntemleri uyguluyor, saldırıyor, gözdağı veriyor. Sözgelişi Irak'ın elinde bulunan ürkünç savaş araçlarının hepsini yapıp satanlar biliniyor: Fransa, Almanya, Amerika, İngiltere, İtalya, Rusya. Oysa BM'de de onların sözleri geçerli. Irak'ı sözde barışseverlik örtüsü altında yıldırıp petrol kaynaklarını sömürenler yine onlar. Önce yeryüzünü yıkıyor, insan değerlerini geçersiz sayıyor, sonra da onarım, sağıltım gibi insancıl duyguların sığınağına gizlenerek, başka araçlar-gereçler satıyor, atom bombasını satarken aspirini de unutmuyor, Bu kandırmaca uygarlık adına gündeme getiriliyor.

Uygarlık iyi düşünen, sevecen, üretken, çalışkan insanların buluşlarından oluşan bir başarılar bütünüdür. Ancak, bu bütünden yararlanma sözkonusu olunca yetki yalnızca görünüşte biçimsel yapısıyla insansever olanların eline geçiyor. Uygarlık gözlüğüyle bakarsak BM'de Irak'a uygulanan baskıları sağlayanlara "gerçek insan" diyemeyiz. Bu yetkililer, kimi azgın kediler gibi yavrularını yemekten utanç duymuyorlar. Bu çarpıcı olayda "biçimsel insan" ile "gerçek insan" karşı karşıya gelmiştir. Biçimsel insanın gördüğü öğrenim, eğitim ne olursa olsun, düşünsel özgürlüğü yoktur, onu devindiren, gerçek insanmış gibi önümüze getiren doğal güdüleridir.

Çağımızda açlıktan, kuraktan, yaşam güçlüğünden kıvranan sayısız insan vardır. Oysa BM bunları gözardı ederek yalnızca petrol kaynaklarını düşünür. Irak'taki Kürtler'in durumu kötü de ABD'de Kızılderililer'inki iyi denebilecek bir özellikte mi? Afrika'da sürüp giden aklar-karalar çatışmaları, çağdaş uygarlık bakımından, yüz ağartıcı mı? BM nerede?

Bu örnekler, bize, çağımızda ulusları yönetenlerin, uygarlıktan yana görünmelerine karşın pek de uygar olmadıklarını kanıtlamaktadır. Bu yöneticilerin gönüllerinde şu çok yaygın "doğaya egemen olma" tutkusu kış uykusuna yatmıştır. Savaş sıcaklığı gönülleri ısıtınca uykudan uyanmalar

başlar, yaz geldi sanılır. Oysa gelen yaz değil, insanları yeni bir uçuruma sürükleyecek yellerin başladığı buzul evredir. İnsanın istediğiyle doğanın verdiği arasında insan yararına olmayan bir çatışma vardır. İşte, daha önce sözünü ettiğimiz, doğayı yıpratma, insanı kendi buluşlarıyla doğa karşısında güçlü görünme yanılgısının kaynağı bu çatışmadır. Bu çatışma bir çelişkidir, "gerçek insan"la, "biçimsel insan"nın birlikte, yanyana bulunuşlarından doğan, uygarlığın geleceği bakımından kaygı veren bir çelişki.

Doğa, kendi yasaları gereğince, insan karşısında suskundur, eylemsel bir girişimi yoktur, bu nedenle de insana egemen oluşu insanın doğal yapısı gereğincedir. İnsanın doğaya egemen olma girişimleri de "Gerçek insan"ın değil, "biçimsel insan"ın üstün görünme tutkusunun tatsız ürünleridir. *Darwin*, insanın doğal yapısının biçimsel özelliğini, öteki yaratıklara benzemeyişini, gelişimsel bir başarı saymaktadır. *Darwin'*in insanla, bugün tükenmiş, bir maymun türü arasında kurduğu bağlantı kaynağını Tevrat'ta bulan "yaratılış" söylencesine ters düşünce büyük bir tepkiyle karşılandı, yerildi, kötülendi, alaya alındı, kınandı, suçlandı. Oysa onun düşündüğü, kalıntıları karşılaştırarak, insan soyuyla eş ataya götürdüğü maymun bugün yoktur. Bu kuramı yanlış anlayan, insanı tanrının çok özel, üstün, saygın bir yaratık olarak evrene getirdiğini ileri süren dar görüşlülerin yalnızca balıkları ucu kıvrık iğnelerle avlayışları bile insanı maymuna benzemenin, maymunun yararına olmadığını anlatmaya yeter. Din savaşları, kurban törenleri, adaklar, avcılık gibi kanla bulaşık işlere girişen insanı tanrının özel bir özenle yarattığını ileri sürmek tanrının saygınlığına aykırı düşmez mi? Bir güvercini, kuğuyu, sülünü, çavuşkuşunu, tavusu, bülbülü yaratan tanrının, inançlarını kılıçla, okla, kargıyla yaymayı büyük bir beceri sayan peygamberleri yaratması yüceliğiyle, görkemiyle bağdaşır mı?

İnsan, doğal yapısı gereği, çok uzun sürelerin ötesinden gelen bir gelişimin sonucu olmasa bile birtakım ilerleme evrelerinden geçmiştir. Onun davranışları, inançları karşısındaki tutumu, saldırganlığı çok az hayvanda görülür. Bugün, inanç-

larına aykırı düşünceleri var diye, kimi yazarları, düşünürleri acımasızca öldüren müslümanların maymun soyundan geldiklerini söylemek, bizi güldürmekten, eğlendirmekten başka bir yanı olmayan maymun için, utunç verici değil mi? Bu olumsuz gelişmelerin insanın doğasına aykırı düştüğü, insanı değerden düşürücü olduğu söylenemez. İnsan, bugün taşıdığı niteliklerle, dünün insanı değildir, "başkalaşmış insan"dır. Gelişmenin, evrimin karşısına çıkan tutucu görüş onbinlerce yıl önceki insanla bugünkünü karşılaştıran bilimsel gelişmelerin uzağındadır. İnsanın gelişmesi bilimsel ilerlemelerle yaşıt değildir. Bilimsel gelişme evreleri çok gençtir, geçmişe doğru başarılı adımlarla ilerleme özlenen ereğe varamadı, bekleyeceğiz, gelecek tükenmez. Bilimin istediğini inancın verdiğiyle ölçemeyiz. Bilimsel buluşların yaşama uygulanması inançlar alanında şaşırtıcı değişiklikler yaratmıştır. Bugün, inançlar değişmez, dinin getirdiği kurallar değişmez diyen bir müslüman, bir hıristiyan ne büyük bir yanılgı içinde olduğunu göremeyecek nitelikte dininden uzaklaşmıştır. Savunulan inançlarla kullanılan araçlar arasında uyum yoktur, dahası tedirgin edici, utanç verici bir karşıtlık vardır. İnsanın evrimine inanmayan bir kimsenin evrimle gelişen insanın en yeni, en ileri aşamadaki buluşlarından yararlanması pek iç açıcı bir durum değildir.

İnsan, bilimin gelişmesine koşut doğasının dışına çıkıyor, kendi anlayışına, düşünme gücüne uygun bir doğa yaratıyor, buna ıra diyoruz. Bilimsel çalışmalar ıranın kişinin gövde yapısıyla, sinir örgütüyle bağlantılı olduğunu gösteriyor; ancak düşünsel etkinliklere dayanan eğitimin ıra üzerindeki başarılarını da kanıtlamaktan geri kalmıyor. İnsan, belli bir alanda, ırasını yönlendiriyor, ıra da yine belli bir düzeyde insanı etkileyerek biçimlendiriyor, davranışlarını düşünsel bir doğrultuya çeviriyor. İnsanın evrimine tanıklık edebilecek buluntuların yaşı, insan soyunun ortaya çıkış süresine eşit değil, çok daha gençtir. Oysa nesnel kanıtlarla saptanan düşünsel evrim çok yeni. İşte, evrime karşı çıkan gerici, yetersiz baş bu kanıt yetersizliğinden yararlanıyor.

İnanç yaratılmış bir evren, yaratılmış bir insan soyu öneriyor, ancak önerdiğinin kanıtlarını, inandırıcı belgelerini usun ötesinde aramayı yeğliyor, böylece usu usa aykırı olanın buyruğu altına sokmaya çalışıyor. Tanrı sana us verdi, onunla düşün, inan deniliyor ortaçağda. Güzel bir öneri, ancak tanrının verdiği usla neyi düşüneceğim? Yine tanrının inanmalısın, ben bunlara inanmanı istiyorum, dediklerini. Öyleyse, neye inanmam gerektiğini tanrı önceden göstermişse, usun değeri nedir? Bu sorunun yanıtı, uygarlık tarihinde utanç verici görüşlerin ortaya atıldıklarını gösterir. Usa, us ilkelerine dayanarak felsefesinin tabanını kurduğuna inanılan nice bilge biliriz, hepsi de sorunun tıkandığı yerde "tanrısal ışık" diye bir uyduruk yaratır. Tanrısal varlığı bir çıkış kapısı sayar, sonra döner, büyük sorunların açıklanışını tanrıya bağlar, tanrıyı usu aşan, düşünme gücünün ötesinde, ancak düşünülmesi de gereken bir varlık örtüsünün altına saklar. Nitekim *Darwin*'in kuramına karşı çıkan sığ başlar, yavan aydınlar: "demek Afrika maymunlarıyla eşsoydanız, gelecekte onlar da insan olacak" gibi tutarsız bir savla gövde gösterisine çıkarlar. Bu karşı çıkışlarda başlıca etken süre kavramıdır, evrimsel süre çok uzun, başlangıcı saptanamıyor, oysa bilimsel gelişme süreci çok kısa, nerdeyse yüz kuşağı geçmiyor. Çok tartışılmış bir konudur bu, daha da tartışılacaktır, besbelli.

İnsanın hangi yaratıkla soydaş olduğunu saptamak kimseye yarar getirmez artık. Yoktan yaratıldığı ileri sürülen bir insanın ölümle başlayan sonu da belli. Ancak insan düşünsel, düşlemsel alanda doymayan, doyuma ulaşamayan bir varlıktır; evrende bilinmeyen, gidilmeyen bir yerin kalmasını istemiyor; bilme gücünün tükendiği durakta düş kurmaları, sanrıları yola çıkarıyor; bilimi, yaratıyı doğuran da bu durmak-doymak bilmeyen öğrenme tutkusudur. İnsanın özlediği ile istediği yanyana yürümüyor, özlenen isteneni geçiyor, şöyle: İsteneni, güç olsa da, günün birinde elde etme olasılığı var, oysa özlenen öyle değil. Ben, geçen yıl ölen ablamı özlüyorum, annemi, babamı da öyle. Benim bu özlemimin gerçekleşmesine olanak yoktur, hepsi ölmüştür. Öte yandan istediğimi ele geçirebilirim,

çabalarım bana bu olanağı sağlayabilir, günün birinde yüksek bir görev aşamasına çıkabilirim.

Evrim kuramına karşı çıkışın arkasında da bu özlenen ülkeye gitmekten yoksun kalma korkusu vardır. "Yaratılmış insan" sonunda -yaratıldığı ülkeye dönecek, orada özlenen yaşam gerçekleşecek, dinler böyle söyler. Oysa maymunla eşsoydan türeyen insan nereye gidecek, geldiği maymunların arasına mı? İşte bu gelme-gitme korkusu, inanç örtüsü altında düşünme yetisini baskıya alarak, başka görüşleri öğrenmeyi engelliyor. Gerçekte, değişmeyen inançlara saplanmış bir kimsede öğrenme yetisi, olanla yetinme nedeniyle, yozlaşmıştır, önü kapalıdır.

İnsan, bilimsel gelişme sonucu ortaya konan ürünleri uygulama alanına aktararak yaşamını istediği gibi değiştirebiliyor. Yemek gereçleri, yemek düzeni, çalışma, yatma, oturma, söyleşi, toplantı, eğlence, okuma, yazma gibi genellikle evinde geçirdiği değişik durumları dilediği nitelikte dayayıp döşeyerek, kendi beğencine uydurduğu, konutunda sürdürüyor. Kazancı niceliğine göre değiştirilen yaşama düzeni, çoğu kimsede, düşünsel alanın dışında kalıyor. Bilimsel ürünlerden yararlanma çok az kimsenin düşünce evreninde etkinlik gösteriyor. Özellikle ilerici, devrimci, yenilikçi başlar bilimsel başarıların ışığından yararlanıyor. Azınlıkta kalan bu düşünürler, bilgeler, sanatçılar, aydınlar topluluğu çağdaş uygarlığın geleceği etkileyecek öncüleridir. İmdi, yaşamını uygarlığın en ileri buluşlarıyla düzenleyen gerici topluluğun, bu devrimci aydın azınlığı karşısındaki yadsıyıcı, saldırgan tutumu, kendilerini bile tedirgin etmiyor, çelişkiyi görmek istemeyen bu gerici sürü başarıyı sövüp saymada buluyor. Tapınağa giriyor sövüyor, tapınaktan çıkıyor sövüyor, kutsal kitabını okurken sövüyor, sonra dönüyor erdem, aktöre, doğruluk, yücelik, iyilik, güzellik gibi niteliklerin hep kendi topluluğunda bulunduğunu ileri sürüyor. Özellikle günümüzde, "islama hizmet" ettiğini dilinden düşürmeyen dincilerin sövgüleri *Darwin* kuramındaki "maymun"un gerçekte daha düşük bir yaratık olması gerektiği savını güçlendiriyor. Oysa, böyle düşük

sayılan bir yaratık da dilegelse, en çok onların tutumlarından yakınacak, neden kendisine benzetildiklerinden dolayı derin bir üzüntüye kapılarak insanlara gücenecek. Bundan çıkan sonuç şudur: evrimci görüş düşünsel yapıyı değiştiriyor, geliştiriyor, güçlendiriyor. Oysa dinci, gelenekçi düşünce (buna düşünce denirse) en ufak bir ilerleme gösteremiyor, inancı saplantıya dönüştürerek sıkıcı bir duruma getiriyor. İmdi burada şunu sormak gerekiyor: dinci inanç ne işe yarıyor? Verilecek yanıt belli: insanı eğitiyor, tanrı yoluna getiriyor, erdemli, doğru, iyi, sevecen, barışçı kılıyor. Bu yanıta devrimcinin vereceği karşılık çok üzücü, çok yıpratıcıdır: peki inanç bu dediklerini sağlıyorsa senin bu azgın, saldırgan, kan dökücü davranışların, iğrendirici sövüp saymaların nereden geliyor?

İnsanın yetişmesinde öğretim-eğitim büyük önem, büyük etkinlik taşır, ancak doğal eğilimlerden gelen kimi atılımları söküp atamaz, kimini geciktirebilir. Sözgelişi aşırı bir yemek isteğini, sevişme eğilimini yumuşatır, insanı kötü bir işe sürükleyen atılımın yönünü değiştirebilir, ancak yapısı gereği "kötü" sayılan bir kimseyi "iyi" yapamaz, biraz etkiler, denetim altına alabilir. Bunun örneği çok okumuş kimi düşünürlerin, ellerinde olmayarak, bilinç denetiminden uzak kalarak işledikleri ağır suçlardır. Bilinç bulanıklığına uğrayarak karısını öldüren, çocuğunu boğan, sevgilisinin canına kıyan, oğlunu tanrıya adayan (kurban kesmeye kalkan), hırsızlık eden ünlü kişilerdir.

Doğası gereği acımasız, katı yürekli, saldırgan kimselerin büsbütün "iyileştirilmiş insan" durumuna getirilmesi, kimi evrede olanaksızdır. Eğitimin etkinliği yaratıcı gücün gelişmesini sağlar, bilimsel gelişmenin yolunu aydınlatır, yeni bir ıra yaratamaz, yaygın kanı budur. Kendi alanında başarılı, çok okumuş, ürün vermiş, bilimsel sanların en yükseğini kazanmış bir kimsenin, kendisi gibi düşünmeyenler konusunda yargı kurullarına, güvenlik görevlilerinin yetkililerine verdiği bilirkişi belgelerini biliyoruz. Bu belgelerde sergilenen acımasızca yargılar, başkalarına düşünme yetkisi bile tanımama eğilimi bilim adına utanç vericidir. Ülkemizde "elli değnek vurulabilir" diyerek sanıkların dövülmesini uygun gören nice uzman gördük.

Yine kendileri gibi düşünmüyorlar diye taşla, değnekle, silahla başkalarına saldıran "islamcı", "ülkücü" öğrenci sürülerini yakından izledik. Çağımızda kimi Avrupa yöneticilerinin ortalığı kan gölüne çeviren yandaşları karşısında ne denli sustuklarını, güldüklerini daha önce özetledik. Bunların bilimle, uygarlıkla bağdaşmayan işlemlerini, "milliyetçi" kesimden gelen bu yetkili kişilerin davranışlarını neyle açıklayabiliriz? Bu sorunun güvenilir bir yanıtı yoktur, kolay da bulunacak türden değildir.

İnsanın doğasında değişmeyen ya da değişmesi çok uzun süreyi kapsadığından kanıtları saptanamayan bir özellik vardır. İnsanın, bir "çetin sorunlar birikimi" olmasının nedeni de değişme sürecinin başlangıçla bitiş yerlerinin saptanamayışıdır. Doğada bizim göremediğimiz, ancak uzun, yorucu deneyler, araştırmalar, gözlemler yoluyla öğrenebildiğimiz sürekli bir değişim vardır. Bunun kanıtlarını gökbilim, madenlerle ilgili bilimler, dirimbilim, bitkibilim gösteriyor. Toprağın altından çıkarılan kemikler, dağılmamış iskeletler dirilerin birbiri ardınca şaşırtıcı değişim evreleri geçirdiklerini kanıtlıyor. Günümüzün yeryüzünde yaşayan insanların gövdesel yapılarındaki ayrışıklar, bir Çinli'nin bir Alman'a benzemeyişi (boy, yüz çizgileri, alın, kaş-göz, ağırlık bg.) yaşanan doğal ortamın koşullarına bağlanıyor. Uzun yıllarını Avrupa'da geçiren bir Çinli ailenin çocukları, onların torunları arasında doğal bir değişmenin olup olmayacağı tartışılır. Anadolu'ya XI. yüzyıldan sonra gelip yerleşen Türkmenlerin gövdesel yapılarında çarpıcı bir doğal değişmenin izlerini göremiyoruz. Buna Türkistan, Sırbıstan, Kırım gibi ülkelerden gelenleri, Yahudi-Gürcü-Çerkes gibi yurttaşlarımızı da katabiliriz. Kuşkusuz değişme var, ancak doğal yapının değişmesi yüzbinlerce yılı gerektiriyor kanısı çok yaygındır, daha önce sözünü ettiğimiz gibi. İmdi doğal yapının bu özel durumu karşısında, insanın düşünsel konularda görülen katılığı arasında eğlenceli bir benzerlik seziliyor. Doğa değişiyor, buna doğa bilimleri kanıtlıyor, kimi madenlerin, petrolün oluşumu bu değişmenin belirtileridir, başka bilimsel kanıt aramanın gereği yoktur.

Doğa karşısında, inançların, doğanın özüne aykırı ka-

tılaşması ilginçtir. İnanç katılaşmalarının çoğaldığı topluluklarda, düşünsel alanda, büyük yaratmalardan sözetmek de güçleşiyor. Uygarlık tarihinde büyük patlamaların, sarsıcı gelişmelerin, devrimlerin olduğu biliniyor. Bu büyük olayların yaşandığı ülkeler belli. Sözgelişi Mısır, Mezopotamya, Anadolu, Yunanistan, Roma, İran, Çin, Hindistan, en sonra Avrupa ülkeleri. Günümüz islamcısının ağzından düşürmediği şöyle bir sakız vardır: "Avrupa ortaçağ karanlıklarında boğulurken islam ülkeleri uygarlığın doruğuna çıkmışlardır." Bu savda, abartmalı olsa bile, açık bir gerçek vardır. Ancak şunu da düşünmeliyiz: Avrupa ortaçağdan yine kendi emeğiyle, 14. yüzyıl sonları, 15. yüzyıl başları arasında kurtuldu; birbirini izleyen Hümanizma-Rönesans-Reformasyon gibi büyük devrimlerle bin dört yüz yıllık ortaçağını elli yıllık süre içinde söküp attı. Oysa islam ülkeleri bugün bile ortaçağın gerisindedir (Övündükleri kendi ortaçağlarının). Avrupa'yı aydınlattığı söylenen islam ortaçağı yaşam için bütün gereksinimlerini kendi emeğiyle karşılıyordu. Bugün Avrupa'ya, Amerika'ya el açmadan ayakta durabilecek bir islam ülkesi yoktur, üstelik hepsi de Amerika'nın buyruğu altında kendi kendilerini yemekte, petrol gelirleri yüzünden bütün ulusal saygınlıklarını ayaklar altına almaktan çekinmemektedirler. Arap emirliklerinin oturdukları koltuklar, su içtikleri bardaklar, giydikleri donlar bile Avrupa'dan alınıyor, islam bütün görkemiyle, özüyle, kabuğuyla bir çöküş dönemi yaşıyor, yozlaşıyor, ABD buyruğunda bir sürü olmaktan öteye geçemiyor. Bugün birbirini boğazlayan Arap toplulukları için çağdaş uygarlığın petrol ortaklıklarına uşaklık etmekten öte bir özellikleri yoktur. Hangi Arap ülkesi Batı'nın elinde bir savaş oyuncağı değildir?

Yukarda anlatılanların nedenleri sorulunca islamcının yanıtı sarığının içindedir: İslamın özüne uyulmadığından, bugünkü kötü duruma düşülmüştür. Öyleyse biz de soralım: bugün yeryüzünde islamın özüne uygun bir yönetimi benimseyerek kendini kurtaran hangi islam ülkesi vardır? Bunun yanıtı da önceki gibidir. Bugün, yeryüzünde, Arap ülkeleri, özellikle petrol bölgeleri dışında "krallık" kalmamıştır, "emirlik" yoktur. Oysa is-

lama uygun yaşadığını ileri süren bütün Arap ülkelerinde ortaçağın "krallık yönetimi" egemendir. Daha önce dediğimiz gibi, tanrının bütün müslümanlara bir "nimet" olarak verdiği petrolü ABD, İngiltere, Fransa, Almanya petrol ortaklıklarının ağaları sömürmekte, müslümanlara artıklar bırakılmaktadır.

İslam, çağımızın bütün uyarıcı, yönlendirici, bilinçlendirici gelişmelerine karşın, islam ülkelerinde bir doğa varlığı olmaktan öteye geçemiyor, usun, bilincin yerini hep doğal itimler alıyor. Bu yüzden, müslüman denen insan, yaşadığı doğada düşünsel özgürlüğün tadına varamıyor, yönetici kurullar yalnız kendi çıkarlarının boyunduruğu altında ulusların uyanmasını istemiyor. İşte Avrupa'nın, ABD'nin sunduğu uyuşturucu gereçlerin etkisi bu tutumlarda görülüyor, bu uyuşturucu düşünsel içeriklidir. Batı, Arab'ı önce düşüncenin, sonra petrolün kulu yapmanın gizemini çok iyi biliyor. Arap kralları, emirleri uluslarını değil kendi gözdelerini, özel çıkarlarını düşünüyorlar, halkların uyanmasını önlemek için ellerinden geleni yapıyorlar, sıkışınca hep ABD'ye, İngiltere'ye, Avrupa ülkelerine sığınıyorlar. Osmanlı padişahı, "bütün müslümanların halifesi" adıyla donatılmış Vahideddin de Kurtuluş Savaşı bitiminde İngiliz gemisiyle yurdunu bırakıp kaçmadı mı? Yazgı değişmiyor, islamın getirdiği "kulluk" sömürgen Avrupa'nın gölgesinde bulunmuştur.

Aristoteles, "Politika" adlı yapıtının ilk bölümlerinde insanla devlet arasındaki bağlantıyı araştırırken şunları söyler: "... kimi kimseler boyun eğmek için, kimi kimseler ise egemen olmak için yaratılmışlar (K1.2/8)". Bu sözlerin anlamı açıktır, başkasının buyruğu altına girerek bir araç durumunda gelmek insanın yaratılışı, doğası gereğidir. *Aristoteles* bunları "köle"yi anlatmak için söyler, ona göre "köle" bir buyruk aracıdır, bağımsız düşünceli insan değildir. Nitekim: "...kölelerle kimi evcil hayvanlar aşağı yukarı benzer işlere yararlar, ikisi de gövdelerinin güçleriyle, yaşamamız için gereken gereçlerimizi sağlamaya yararlar. (K. 1/2/14)". sözlerini söyleyen de yine bu ilkçağ bilgesidir. Bu bilge kadını da "aşağı bir yaratık" olarak niteler, erkekten daha düşük bir nesne sayar (K.1/12). İmdi, gü-

nümüzde Arap ülkelerini göz önünde tutarsak, *Aristoteles*'in bundan ikibinüçyüzelli yıl önce söylediklerinin ne denli yerinde olduğunu anlarız (Araplar sözkonusu olunca).

Söyleyen, savunan kim olursa olsun, bu düşünceler çağımızın insan anlayışına uygun değildir, üstelik *Aristoteles*'in geliştirdiği düşünsel dizgeye de saygınlık kazandırmaz. İlkçağda "köle" bir insandan çok araç gereç gibi görülürdü, bunun nereden kaynaklandığını araştırmak başka bir çalışma alanının konusudur. Bizim diyebileceğimiz şudur: köleler, genellikle, savaşlarda tutsak edilen, alınıp satılan insanlardı, hayvan değillerdi, bilgisiz kimselerdi. Bilgisiz olmak, insanı araç durumuna getirmeye yetki tanımak değildir, köle de bir insandır kuşkusuz. Savaşın üstünlüğü, orduların güçleri insanın doğasını değiştiremez, insanı kendi doğal varlığı dışında kalan bir varlığa dönüştüremez; bunu doğa da başaramaz artık. Sözgelişi doğa kediyi insana dönüştüremez, bir maymunu, birkaç yıl sonra, evrim kuramına aykırı olarak, insan durumuna getiremez. Öyleyse, islamın insana verdiği değer nerede kaldı? Peygamberin bile kölesi, tutsağı vardı, onlarla ilgili insancıl düşüncelerinin bulunduğunu da biliyoruz, ancak din köleliği ortadan kaldırmamış. Demek katılaşma bitmemiş.

Bu katılaşmanın, bu içinden çıkılmaz çelişkilerin kaynağı islamın önerdiği "değişmezliktir". Köle vardır, ona karşı davranış değişmiştir, genel görüş sürdürülüyor. İslanın getirdiği bütün kurallar, koşullar değişmezlik örtüsünün koruyuculuğu altındadır. Oysa, tektanrıcı dinler arasında islamdan daha hızlı, islamdan daha kolay, daha çok değişen bir din yoktur. Demek inançlar ne denli katı, değişmez olursa olsun, insanın doğasında sürüp giden bilinçsiz değişme engellenemiyor. Tanrının "yapma" dediğini, kul bir yolunu bulup "yapıyor", sonra dönüp tanrının çizdiği doğrultuda yürüdüğünü öne sürerek kandırmaca oynuyor. Bu değişmenin özünde, insanın doğasına uygun bir çıkar, yarar etkinliği açıktır. Avrupa insanı, inançlarının katılığı nedeniyle, doğal evrenini bilimsel ışıklarla aydınlatamayan ülkeleri birer "köle" durumuna getirmenin kolaylığını bulmuştur, bu nedenle müslümanın sömürülmesi onun

doğal eğilimlerine uygun bir duruma getirilmiştir, müslüman emeğini arayamıyor, doğal varlığının ötesinde bir "insan" olduğunun, dolayısıyla "köle" olmadığının bilincine varamıyor. Bir Urartu tapınağının önüne götürülerek, tanrı *Haldi*'ye sunulacak öküzlerin birbirinin geleceği karşısındaki vurdumduymaz tutumu neyse, Avrupa'nın, Amerikalı'nın petrol kaynakları karşısında müslümanları birer "adak" olarak boğazlaması da öyledir kuşkusuz. Avrupa, özellikle BM çatısı altında, BM tapınağında "tanrı petrol" uğruna Kuveyt'i, Suudi Arabistan'ı, Körfez emirliklerini, hepsinin boynuzlarını altınlı-gümüşlü yaldızlarla süsleyerek "kurban" ettikten sonra, sıra Irak'a geldi. Adak olmanın tadına varan islam ülkeleri de bu adağın kesilişinde hangi bıçakların kullanılacağını görmenin özlemi içindeler.

İnsan, bu olumsuz uygulamanın bilincine varamayınca, kendi varlığının özünü de kavrayamaz, acımasız değişme günü gelip çattıktan sonra tepinmeye başlarsa da iş işten geçmiştir. Sözgelişi sünni Osmanlı devleti, şii İran'la, aralıklı sürelerle, yüzelli yıl savaştı, ilk yakınlık Atatürk döneminde, Cumhuriyet yönetimiyle başladı. Daha sonra *Humeyni* yönetimiyle pekiştirilen dine dayalı yakınlık, ülkemizde, bilinçsiz bir "Humeyni yandaşlığı" geliştirdi. Birinci Büyük Savaş öncelerinde, özellikle de İkinci Abdulhamid döneminde başlayan Osmanlı-Alman yakınlığına benzer bir ilişki kuruldu, ülkemizin kimi müslümanları birdenbire Humeyni yandaşı kesildiler. Sünni Osmanlı'nın savaştığı şii İran, sünni Irak'la boğuşurken, bizim sünni müslümanların sesleri çıkmadı. Bir süre sonra, yine bizim sünni Arap yönetimi, hıristiyan ABD ile anlaşarak sünni Irak'a karşı saldırı kapılarını açtı, ABD ise Irak'ı Türkiye'den vurdu. Oysa Kıbrıs olaylarında ABD Türkiye'ye karşı çıktı, dönemin başkanı Jonson, Başbakan İnönü'ye alçakça bir yazı gönderdi, müslümanlar sevindiler (Türkiye'de), eski DP yandaşları, AP yandaşları bunu sevinç çığlıklarıyla karşıladılar. Şimdi ise Bosna-Hersek olayları gündemde, Sırplar kendi yurttaşlarını, müslüman diye, kesip doğruyorlar. Orada petrol olmadığından, ABD, müslüman Arap ülkeleri, uygar Avrupa ses çıkarmıyor,

İran'dan da çıt çıkmamış. Ülkemizde islamcı topluluk yollara dökülmüş, gösteriler düzenliyor, kadınları ağlatarak ağıtlar söyletiyor. Bütün bu çelişkiler, savrukluklar insanın doğasından gelmiyor mu? Eğitim-öğretimin sağladığı aydınlatıcı olanaklar bir yana itilerek insanın içinde tomurcuklaşan ırasının dışa vurmuş göstergeleri değil mi? Peki bu insan hangi insandır? Bu insan daha önce değinilen "biçimsel insan"dır, kendi değerlerinin bilincinde değildir. Gördüğü yükseköğrenim, kazandığı üstün bilimsel san onun düşünsel evreninde bir etkinlik gösterememiştir. Bu biçimsel insan bütün gücünü kalabalıklaşan bir gürültü topluluğunun boşalmasından almıyor mu?

Burada sözkonusu "biçimsel insan" uygarlığın gelişim çizgisi üzerinde yürünerek izlenirse, incelenirse "gerçek insan"ın devrimci girişimlerini önlemek için doğanın görevlendirdiği bir *taslak* niteliğinde karşımıza çıkar, dikilir. Biçimsel insanın en göze çarpıcı yanı saptırmadır, önce kendisi sapmış, sonra çevresini kendi doğrultusunda yönlendirmeye çalışır. Biçimsel insan, inanç duygularını kolayca sömürmenin gizemini yakalamış, etkinliğini sürüleşen toplulukların bilinçsiz akışından almaktadır. Bu sömürü çağdaş toplumda bunalımlar yaratabilir, birtakım yanıltıcı, yanlış düşünceleri gerçekmiş gibi göstererek kısa sürede güç kazanabilir. Ülkemizde DP yönetiminin yıkılışından sonra daha da güçlenen biçimsel insan, değişik örtüler altında çağdaş görünmenin kolaylığını da bulmuştur. Bu kolaylığın nedeni de inançlarının kaynağını yeterince tanımamasıdır. "İslama hizmet" diyor, peki hangi islam bu? Yerinden ocağından sürülmüş Filistinliler karşısında ABD örtüsünün altına saklanarak bağırıp çağıran, ABD sus deyince susan islam mı? Yine ABD yanında yer alarak Kuveyt'i Irak'ın bir iliyken bağımsız bir "petrol devleti" yapan islam mı? Bosna-Hersek kan gölüne dönmüşken sesini çıkarmayan islam mı? Kıbrıs kıyımı karşısında Avrupa'dan yana görünen islam mı? ABD petrol ortaklıklarına kolayca yem olmak için bütünleşmeye, islam birliğine karşı çıkan islam mı? Birinci Büyük Savaş'ta İngiliz altını ile müslüman Osmanlı'yı arkadan

vuran islam mı? Bu soruların yanıtını verebilecek ölçüde insanlık değeri taşıyan, çağının gidişini gören, islam ülkelerinin bugünkü acıklı, utanılası, yüz kızartıcı tutumlarını görebilen bir dinci yazar, düşünür, aydın yoktur.

Biçimsel insan bir bilinç varlığı değildir, yalın bir taslaktır, ipini hep başkaları çeker, çıkarı gereği inanç değiştirmekte bile bir sakınca görmez. Bunun toplumsal örneklerini tarikatlarda, onlara dayanan partilerde, özellikle ayaktopu oyunlarında görmek kolaydır. Dinlerin savunduğu insan, hangi uygarlık aşamasında olursa olsun "biçimsel insan" örneğidir, nitekim onun balçıktan yaratıldığını söylemesi, bu biçimselliği bütün açıklığıyla gözler önüne seriyor. Biçimsel insan kendisine verilenle yetinen, düşünsel bir gelişmenin karşısına buyruğu altına girdiği görüşün sağladığı bir görüşle çıkan bir yaratık olmaktan öte anlam taşımaz, nedeni de kendi varlığının bilincinde olmayışıdır. Belleğinde aydınlatıcı bir bilgi birikimi olmadığından, birtakım yanıltıcı, gerçekdışı düşünceleri büyük bir kendinden geçişle karşılar. Bunun örneği de "tarikat şeyhi" denen kimselerdir. Nurculuk, Nakşbendilik gibi günümüzde yaygın kuruluşlar böyledir. Biçimsel insan verilenin taşıyıcısıdır, üretici değildir, onun etkilenmiş bilinci bulanıklığa itilmiştir. Ülkemizde 12 Eylül sorumluluları, yandaşları, izleyicileri birer "biçimsel insan" örneğidir. Hepsi bilinçsiz "buyruk varlığı" olmaktan öteye geçemez. Bu sorumlularda bir bilinç açıklığı bulma olanağı yoktur, hepsi bilimsel-anlamsal düşünce içeriğinden yoksundur, üstelik çok korkaktır, ödlektir. Nitekim yaptıklarının ortaya konmasını önlemek, yaptıklarından dolayı yargılanmalarını, içyüzlerinin açıklanmasını engellemek için özel yasalar çıkarma sapkınlığından bile kurtulamamışlardır. Bu uygarlığa aykırı yasalarda, insanın biçimselliği, güce dayalı bir uygulamaya dönüşmüştür, bu uygulama yanlışı doğru, yalanı gerçek göstermek için anlamsız bir bilinç boşalmasıdır. Yine biçimsel insanda yönlendirici öğe usa uygun düşünsel ilkeler değil, doğal eğilimlerin etkinliğidir, gövde nesnel ağırlığı olan bir varlıktır, içgüdülerin denetimi altındadır.

II

İmdi, biçimsel insan'ın bu olumsuz girişimlerinden yararlanarak başka bir uygulamaya geçelim. Ülkemizde, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra, hızla bir gelişme, değerler ortamında yeni bir düzenleme görüldü. Osmanlı anlayışının yerini "Cumhuriyet görüşü" aldı, toplumun düşünsel tabanı değiştirildi, devrimler, çağdaş gelişmeler doğrultusunda yenilikler ortaya çıkıverdi. Yazıdan giysiye, yargıdan uygulamaya, öğretim-eğitimden kurumlaşmaya değin bütün ülke genelinde değişiklikler yapıldı, ortaçağdan kurtulma girişimi başarıldı. Bu başarıların uygarlık tarihinde bir benzeri daha yoktur, ulusal devrimlerin gerçekleştirildiği ülkelerde yazıyı, giyim geleneğini, inanç kurumlarını kökten değiştiren bir ulus bilmiyoruz. Bu başarı Atatürk'ündür. Atatürk, bu çarpıcı devrimleri gerçekleştirirken çevresinde bulunan, ancak Osmanlı anlayışından kurtulamayan arkadaşları seslerini çıkaramadılar. Atatürk öldükten sonra, devrimleri gerçekleştiren CHP topluluğuna yüklenmeler başgösterdi, DP kuruldu. Bu duygusal, düşünsel tabanı olmayan bir "dargınlar demeği" olmaktan öte anlam taşımayan bir örgütlenmeydi. On yıl içinde, kendi kendini yedi, içinden başka kuruluşlar çıkıverdi. Menderes, bilinemeyen bir içtepiyle tanrılaştırıldı, nerdeyse Atatürk'ün devrimci arkadaşı İnönü öldürülmek istendi. 27 Mayıs bu girişimlere son verdi. Ancak tarikatlar, tekkeler, İmam-Hatip Okulları açıldı, gerici girişimlere yasal dayanaklar sağlandı. 27 Mayıs'ın ardından birkaç Ordu girişimiyle yönetime el kondu, bütün bunlar dinci kaynakları besledi. 27 Mayıs döneminde suçlananlar (bütün yasal belgelerle, kanıtları yargı kurullarının önünde), sonradan birer yapay yücelikle nitelendi, büyütüldü, ululandı. Bunların ardından "saygınlığı yeniden sağlama/iade-i itibar" girişimleri başladı, seçimleri kazanmak için bu girişimler yıllarca seçmenleri sürükledi, yanılttı. Sonunda "anıt mezar" yapıldı, sözde saygınlık geri getirildi. İşte biçimsel insanın başka bir örneği bunlardır. Olay bitmiş, bütün yasal belgeler sergilenmiş, neyin saygınlığını geri getirecekler? Asılan bir kimseyle ilgili, kendi arkadaşlarınca düzenlenmiş suçlama

belgeleri ne olacak, tarihin yargısı değişecek mi? İngilizler'e sığınan, ülkesini bırakıp kaçan Padişah Vahideddin'in yaptıklarını kim, neyle değiştirecek? Bu kişi kaçmadı mı denecek? İngilizler'e sığınmadı mı denecek? Yeni belgeler, kanıtlar mı bulunacak? İkinci Abdülhamid'in yaptıklarını yazanlar, anlatanlar, yazılı belgeler bırakanlar kendi çevresinde toplananlardı. Şimdi bu belgeleri neyle, hangi yöntemle yalanlama, çürütme olanağı bulunacak?

Biçimsel insan böyle belgelere, kanıtlara dayanarak düşünmeyi başaramaz, başkalarının söylediklerini bilinçsizce aktarır. Bunları yaparken biricik dayanağı okumamak, araştırmamaktır. Saygınlığı yeniden gündeme getirilmek istenen kişinin çağını, yapıp ettiklerini öğrenme, yargıyı tarihe bırakma gereği duyulmayınca bilimsellikten yoksun kalınır. İmdi, Kürt devleti kurmak için çırpınan, "Teali-i Kürdistan Cemiyeti" denen derneğe üye olan, İngilizler'in petrol kaynaklarını ele geçirmek için başlattığı bütün girişimlere katılan, sonunda başarısızlığa uğrayan, Derviş Vahdeti ile anlaşarak Türkiye'de bir "din devleti" kurmak isteyen Said-i Nursi (1873-1960) gibi bir kimseyi bilgin, bilge, üstün bir düşünür göstermeye çalışmakla hangi tarih gerçeği değiştirilebilir? Mussolini, bütün İtalya'yı, *Neron*, *Caracalla* gibi kana susamış imparatorlukların anıtlarıyla doldursa, bütün İtalya bunların "anıt mezar"ı durumuna getirilse ne değişir, tarihinin hangi yargısı ortadan kaldırılır, geçersiz kılınabilir? Ülkemizde DP yönetimiyle Atatürk'ün yontularını kırma, yakma girişimleri hızlandı. Bu olumsuz girişimler neyi değiştirebilir? Atatürk, Türk tarihinin sınırlarını aşmış, dünya tarihine geçmiş, orada yerini bulmuş, şimdi Türkiye'de unutturulmaya çalışılması bu evrensel gerçeği, Atatürk'ün evrensel saygınlığını yokedebilir mi? Bugün yeryüzünün hangi güçlü ordusu *Platon'u, Aristoteles'i* yenebilir, *Kant*'ın adını silebilir, *Locke*, *Hume*, *Bacon*, *Hegel* gibi bilgeleri uygarlık tarihinden dışlayabilir? Öyleyse biçimsel insanın anlamsız girişimlerinden çıkacak yarar nedir? Evren'in yakınmaları, savunmaları 12 Eylül yıkımının utanç verici uygulamalarını iyi gösterebilir mi? Türkiye'nin Irak'a karşı, uçak alanlarını ABD birliklerine açarak tarihe ters düşen gi-

rişimlerini iyi gösterme olanağını hangi tarih kaynağı, hangi uygarca anlayış güzel kılığına sokabilir? Yapılanların hepsi biçimsel insanı doyuma ulaştırmaktır.

Biçimsel insanın çevresi uyarıcı değil uyutucudur, belleğe yerleştirilen bütün bilgi birikimleri işlek olmaz, üretici bir nitelik taşımaz. Bu özel bir durumdur, uygarlık tarihinde sayısız örneği vardır. Aristoteles, bu tür insanların hepsini erdemden yoksun, güncel işlerle uğraşan, ayak takımı işçiler topluluğundan sayar. Ona göre düşünmeden, bilinçli olarak üretmeden, ancak el becerisiyle yaşamını sürdüren böylesi kimseler yalnızca canlıdır, başka bir başarıları yoktur (Pol. K.3,3/3). Ona göre "köle" bir araç-gereç niteliğindedir. Bizim islamcı topluluk da, Aristoteles'in köle tanımlamalarına uyuyor, kendini bir "buyruk varlığı" diye görmenin tadını çıkarıyor denebilir. Köle, ilkçağda, olduğu gibi kalan, gelişemeyen, insan olduğunun bilincine varamayan bir yaratıktır. Onun görevi buyurulanı, söyleneni yapmaktır. Dinine çok bağlı olduğunu söyleyen bir müslümanın da tutumu başka değildir, o da kendini Kur'an'ın, hadislerin gösterdiği yolda yürümekle yükümlü bilir, başka türlü davranmayı düşünmek istemez.

İnsanın biçimsel kalmasının nedenlerinden biri de geleneklerdir. Kimi gelenekler, içerikleri gereği, inançlara benzer. Bu benzerlik yüzünden inanç-gelenek kaynaşması olur, böylece gelenek bir inanç niteliğine bürünür, değişmezlik kazanır, donar. Düşünen insan için bu çok kötü bir gelişmedir, nedeni de geleneğin üretilen yeni düşüncelerin karşısına dikilmesi, engelleyici bir durum almasıdır. Bu durumda inançla gelenek direnici bir güç birikimine dönüşür. Sözgelişi evlenme törenleri, düğün denen çalgılı, oyunlu toplantılar islamda yoktur, oysa Türkler'de vardır. Evlilikte düğün, bütün türleriyle, bir gelenektir. Oysa, islama aykırı sayılan, çalgılı, türkülü, oyunlu, içkili bir toplantı niteliği taşıyan düğünlerde, şimdi Kur'an bile okunuyor, gelin-güvey islam anlayışına göre "uğur"lanıyor, kutlanıyor. İmdi, yurttaş ne geleneğini bırakabiliyor ne de Kur'an'la gelen inançlarını. Din, içkiyi yasaklamış, buna karşın dinine bağlı yurttaş içkiyle düğünü bırakamıyor. Katı şeriat yanlısı kimse, bir yandan yasal "nikâh" istiyor, öte yandan bu-

nunla yetinmiyor, islamın gereğidir diye bir de "dinsel nikâh" kıydırıyor, bir evlilikte iki uygulama. Bu önemli bir çelişkidir. Dinsel nikâhta dörde değin kadın alınabilir, oysa yasalarda böyle bir uygulama yoktur. Yurttaş, bunun üstesinden de geliyor, ilk kadını yasal bir işlemle kendine bağlıyor, ötekileri alırken imama sığınıyor. Peki, iş kalıta (miras'a) gelince kadınlardan ancak ilki yararlanabiliyor, öteki kadınlardan doğan çocukların kalıttan yararlanmaları da tartışma konusu oluyor, iş yargıca kalıyor. Baba, öteki kadınlardan doğan çocuklarını da, bir yolunu bularak ilk eşinin üzerine yazdırıyor, böylece yasal bir sorun ortaya çıkıyor; ilk kadın doğurmadığı çocuklara kendi kalıtından vermek istemeyince, üzerine yazılan doğurmadığı çocuklarla ikinci bir yasal sorun oluşturuyor. Başka çalışmalarımızda sık sık üzerinde durduğumuz bir soruna daha değinelim: İmam-Hatip Liseleri'nde islam hukuku denen "fıkıh" okutuluyor, ancak uygulama olanağı yok. Yukarda açıklandığı gibi kalıtın üleşiminde kadın-erkek eşitliği yoktur. Öğretilenle uygulanan arasında çelişki açık. Peki uygalanması olanaksız, yaşamda geçersiz bir bilginin öğrencilerin belleklerine doldurulmasından sağlanan yarar nedir? Bunun gibi nice örnek verilebilir. Demek islam çağdaş yaşamla bağdaşmıyor, islamın "ilim" dediği bir işe yaramıyor. Bütün bunlar biçimsel insan olarak kalmanın görüntüleridir.

Bu yararsız, belleğe yük olan bilgiler kişide, özellikle biçimsel insanda, yeni bir doğa oluşturuyor, "doğadan kopuk bir doğa", kişi iki doğa arasında gidip geliyor. Bu yeni doğa, kişinin emeğiyle sağlanan, ancak kişinin nesnel doğasına karşıt bir doğadır, uygarlığın geliştirdiği düşünsel doğaya savaş açan yapay bir doğa. Bu doğaya yaslanan kişi, gerektiğinde "biz de insanız" diyor, ancak "insan" kavramına yabancı bir anlam vererek böyle söylüyor, üstelik ne söylediğini de yeterince anlamadan. Böyle bir yapısı olan biçimsel insandan beklenecek başarı ne olabilir? Bunun yanıtını dipdiri örnekleriyle islam ulusları veriyorlar, çağımızda. Uygarlık adına üzücü bir durum, neylersin gerçek.

KONUŞMAK-DÜŞÜNMEK BAĞLANTISI

Konuşmak, daha çok, güncel alışkanlıkların sağladığı bir dil eylemidir; sözlükte anlamları belli sözcüklerle sürdürülür. Konuşmada, ağızdan çıkan sözcüklerin anlamsal içeriği sözlükte görülen karşılıklarla çevrilmiştir, onun dışına çıkmak anlatım bozukluğuna yolaçar. Konuşmaya ilk adımını atan çocuklarda, sözcüklerin birer alışkanlıkla söylendiğini saptamak çok kolaydır. Çocuk sözcüğün anlamını değil, dinleyende uyandırdığı tepkiyi, yansımayı görebilir. Bu yansıma çocuğu ya güldürür, ya korkutur, üçüncü bir olanak yok denecek nicelikte seyrektir. Çocuk ya ağlar ya güler, ya yaklaşır ya uzaklaşır. Onun, bu iki odak arasında gidiş gelişler çizen, davranışı anlamlıdır, ancak çocuğun tepkileriyle anlamlıdır, çocuğun sözcüğün içeriğine göre bilinçli eyleminin belirtisi değildir. Çocuk neden (hangi nedenle) korktuğunu bilmediği gibi hangi nedenle sevindiğini de bilemez. Nice sevindirici, sevimli nesneleri ilk gördüğünde korkup kaçan çocuklar biliriz. Öte yandan nice öldürücü nesnelere çocuğun sevencenlikle yaklaştığını da görebiliriz. Kurbağadan kaçan çocuğun yılana gülerek baktığını, sevecenlikle elini uzattığını görenler az değildir. Bu tür eylemlerde bilincin sağlıklı ışığını aramak güçtür, bütün etkinlik içgüdünün denetimi altındadır. Çocuk ilk sözcükleri öğrenirken annenin, babanın, başka bir yakının ağzından çıkan seslerin yansımalarından etkilenir, kendisine verilen sözcüğü daha erken öğrenir, sonra başka sözcükler dizilir. Burada öğ-

renme çevresel etkilerin doğal sonucudur. Kimi çocuklar konuşmayı biraz erken, kimileri güçlükle öğrenir. İki yaşını geçmiş, sevimli, ele avuca sığmayan bir erkek torunumun evin içini altüst etmesine karşın öğrendiği sözcüklerin sayısı birkaçı geçmiyor, oysa kendisine ne söylense hepsini anlıyor, söylenene karşı yakınlık, tepki göstermede duraksamıyor, kimi sözcükleri duyunca birden saldırıya geçiyor. Başka yakınlarımın çocukları ile ilgili gözlemlerimde konuşmanın yöresel olduğu kanısına vardım. Kimi çocuklar "anne", "baba" demeden başkalarına yakınlık gösteriyor, "dayı", "hala", "abla" bg. sözcükleri erken öğreniyor. Bu gözlem bana çocuğa ilkin bu sözcüklerin verilmediğini, ancak çocuğun bunları başka sözcüklerden çok önce bellediğini öğretti. Çocukların besinlerle ilgili sözcüklerdeki tutumları da öyle, çocuk kendisine verilen besinin adından önce imini, yansıtıcı sözcüğünü öğreniyor.

Çocukluğumun geçtiği Maçka'nın Ağralaksa yaylasında, Oflu komşumuzun yeni konuşmaya başlayan çocuğunun babasına "ayı" dediğini, "baba" denince bucak bucak kaçtığını unutamıyorum. Sonradan, bu komşumuzun yine yakın komşumuz olan ağabeyinin, yeğenine yaylanın yakınından geçen iri bir ayıyı gördüğünde "'bak baba" dediğini, yaylaya korku salan ayının çocuğun belleğinde "baba" sözcüğüyle bir ürküntü izlenimi bıraktığını öğrenmiştim. Bu olay çocuğun sözcükleri öğrenmede ne denli çevresel etkiler altında kaldığını dilegetiren ilginç bir örnektir, bence. Çocuk, ilk sözcükleri belleğine yerleştirirken bilincin etkili işlerliğinden yoksundur, onda bilinç topraktan yeni başveren bir ekin eşkini gibidir, etkili değil gelişim yolundadır. Bu nedenle, çocukta öğrenmenin bilincin denetimi altında yürümesi çok sonraları başlayan bir olaydır.

Yukarda verilen, gözleme dayalı, örnekler konuşmanın hangi niteliklerle başladığına değinip geçmek içindir. İmdi, çocukluktan başlayarak yaşam boyu sürüp giden konuşmanın birtakım evrelerden geçerek geliştiği, bilinçli bir odağa ulaştığı yadsınamaz. Ancak, en yetişkin kişide bile, yine bu konuşmanın ilk öğrenilme evrelerinden kalma izlerin bu-

lunduğunu, bu ilkel etkilerin büsbütün bırakılamadığını unutmamalı. İşte burada, bir "alışkanlık" diye nitelediğimiz konuşmanın içeriği bu ilkel öğrenme girişimleri olacaktır. Bütün konuşmaların bilinçli, ölçülü, dengeli olduğu söylenemez (sinirlenme, öfkelenme, esriklik, sayrılık bg. kişinin doğasıyla ilgili durumlar ayrı bir sorundur, burada onlarla ilgilenmiyoruz). Konuşmanın sürdürülmesi, kişinin konuşma alışkanlığına, bu alışkanlığın yapısına bağlıdır. Bu yapı devinsel (mekanik) bir düzen içindedir. Sözcükler ağızdan çıkarken aralarında kurulu bağlantının bilinçli olduğu sanılmasın, bilinç burada çok etkili değildir, başat etki alışkanlıktadır. Bunu anlamak çok kolaydır. Karşınızda durup konuşan kişiye, anlamını bilmediği bir sözcüğü söyletin, söylerken duraksamadığını, biraz sonra bilmeden söylediği sözcüğün ne anlama geldiğini araştırdığını görürsünüz. Nitekim, birçok sözcüğün anlamını bilmeden söylendiğini, yanlış kullanıldığını sık sık duyarız, dinleriz. Bu olay sözcüğün bilinç ışığı dışında, bir alışkanlık etkisiyle belleğe yerleştiğinin kanıtıdır.

Kişi çokluk, konuştuğunun bile ayırdında değildir, bunun açık örneği de sözcükler arasında tutarlı bir anlam bağlantısının kurulamayışıdır. Bu konuda en geçerli sığınak "sözlerim yanlış anlaşıldı" biçimindedir. "Sözlerim yanlış anlaşıldı" demek suçu dinleyene yüklemektir, bu da bilinçsiz konuşmanın sonradan bilincin ışığı altında değerlendirilmesinden öte bir anlam taşımaz. Nitekim yazıya geçirilmiş bir konuşmada, "sözlerim yanlış anlaşıldı" savı pek geçerli değildir. Konuşmada, konuşmak istediği konuda, yeterli bilgi birikimi olmayınca duraksamalar, çelişik anlatımlar, eğrilip doğrulmalar sürer gider. İşte "sözlerim yanlış anlaşıldı"nın özünde saklı kalan bu yetersizliktir. Türkçemizde "dilin kemiği yoktur" diye çok anlamlı bir atasözü vardır. Bu atasözü ölçüsüzlüğün, dengesizliğin, tutarsızlığın, dahası belli bir ilkeye bağlanmayışın, kaypaklığın kanıtıdır. Dilimize Avrupa aydınlarından aktarılan "konuşmanın biçimi kişiyi anlatır" anlamında bir özdeyiş vardır. Bu özdeyişi, Tanzimat aydını "üslub-i beyan ayniyle insan" diye Osmanlıcaya çevirmiştir. Demek, konuşmanın biçimi, içe-

riği kişiyi anlatıyor, onun ne olduğunu, hangi anlayış-davranış düzeyinde bulunduğunu açıklığa kavuşturuyor. Bir nesneyi alıp satarken ölçmek, tartmak kolaydır, oysa konuşurken kişi bütün nesnel ölçeklerin ötesine geçebilir. Bir nesnenin ağırlığını, uzunluğunu ölçerken kullanılan kesin ölçeğin dışına taşmak, gerçeği çarpıtmak kolay değildir, buna karşın konuşurken bütün ölçekleri geçersiz kılma kolaylığı vardır. Sözgelişi tartmada, ölçmede "bana göre" sözcükleri geçerli sayılmaz, kullanılan ölçek neyi gösterirse gerçek odur. Belli bir ağırlık, doğal koşullar değişmedikçe yeryüzünün neresine götürülse geçerlidir, uzunluk da öyle (uluslararası ölçek uygulanırsa). Oysa konuşma sürekli bir değişim içindedir, işin özünde "yadsıma" bile bulunur, "ben öyle demedim", "ben öyle söylemek istemedim" bg. kaypakça savlar eksik olmaz.

Konuşmada ortaya çıkan olumsuzluklardan biri de "yalan"dır. Yalan, genelde, bilinçli bir söyleyiştir. Nitekim, bütün eylemlerini bilincin denetimi altına sokamayan çocuklara yalan söyletmek biraz kandırıcı, oyalayıcı, duygusal emek ister. Çocuk doğru söylemeye daha yatkındır. Bu yatkınlık kimi durumlarda kişiyi ölüme bile götürebilir. Çocuk, sevdiği, korktuğu bir kimsenin baskısıyla söylediği yalanı, bu iki olumsuz etkinin kalktığı yerde kolayca açığa vurur, yalan söylediğini söyler. Nitekim kimi önemli, ilginç duruşmalarda (yargıç önünde) büyüklerin gizledikleri, açığa vurmaktan özenle sakındıkları gerçekleri çocuklar duraksamadan açıklarlar. Demek kişi konuşurken ne söylerse odur. Bu konuda Yunus Emre'nin benzeri bulunmayan, bilgece bir koşuğu vardır:

Keleci bilen kişinün yüzüni ağ ide bir söz
Sözi bişirüb diyenün işüni sağ ide bir söz
Söz ola kese savaşı söz ola bitüre başı
Söz ola ağulu aşı bal ile yağ ide bir söz
Kelecilerin bişirgil yaramazunı şaşurgıl
Sözin us ile düşürgil dimegil çağada bir söz
Gel ahı iy şehriyarı sözümüzi anla barı
Hezaran gevher dınarı kara toprağ ide bir söz
Kişi bile söz demini dimeye sözin kemini

Bu cihan cehennemini sekiz uşmağ ide bir söz
Yüri yüri yolın ile gafil olma bilin ile
Key sakın key'dilin ile canuna dağ ide bir söz
Yunus imdi söz yatından söyle sözi gayetinden
Key sakın o şeh katından seni irag ide bir söz.

Ozan "sözin us ile düşürgil" diyerek, konuşmanın usa dayanması gerektiğini, usun aydınlığında yürümenin önemini vurguluyor.

Kişi konuşurken alışkanlığın verdiği kolaylıktan yararlanır, sözcükler dilin kıvraklığı oranında ardarda ağızdan dökülüverir, düşünme ise arkadan gelir. Konuşmada düşünmenin önemi söz söylendikten sonra anlaşılır çokluk. Buna, "peki insanı öteki diri yaratıklardan ayıran başat yeti dil değil mi?" sorusu ortaya atılabilir. Kuşkusuz bu başat ilke dildir, ancak yine bu dilin konuşurken bilinçli olduğu anlamı savunulamaz. Konuşmak dille sağlanan bir işlemdir, daha açığı konuşma dilin başarısıdır, yalnız kişide vardır. Ancak dil gibi özgün bir yetisi bulunmayan öteki dirilerin doğal güdülerle yaptığı nice bilinçsiz atılımın çok kötüsünü böyle üstün bir yetisi olan kişi yapmaktan kaçınmaz. Doğa kişiye üstün bir yeti vermiş, onu öteki dirilerden esirgemiş; oysa kişi bu üstün yetisiyle öteki dirileri bile utandıracak (utanma yalnız kişidedir, burada bir aktarma yapmak istedik) girişimlerden kaçınmaz. Kendisini besleyen kişinin yaptığı devinimleri şaşkın bakışlarla gözleyen köpek gördüm, ürken köpek ince bir ses çıkararak kaçardı.

Kimi bilgeler, düşünürler konuşmakla düşünmek arasında bağlantı kurarken "düşünmek kişinin kendi kendisiyle sessiz konuşmasıdır" derler. Bu özdeyişin doğruluğu, "kendi kendisiyle konuşma"nın bilinç denetimi altında sürdürülmesine bağlıdır. Düşünmek, kendi işlerliği ortamında, üretime yönelmekse, üretici olmaksa bilinçlidir, daha açığı bilinçli konuşmadır. Düşünmek, bilincin ışığı altında bile, birtakım yinelemelere yönelikse, daha önce yapılıp edilenleri yeniden ortaya koymaksa konuşmadır, yukarda anlatıldığı gibi. Düşünmekte karşılaştırma, yargılama, ölçüp biçme gibi üretici olmaya iten işlemler vardır. Sözgelişi *Giordano Bruno*'nun öğ-

retisi üzerinde çalışmaya koyulan bir kimse işe düşünmekle başlar, işini düşünmekle sürdürür. Bu bilinçli, usa dayalı bir girişimdir, *Giordano Bruno* ile sessiz konuşmadır. Bu tür konuşma, ilk bölümde anlatılandan ayrıdır, onunla ilgisi yoktur.

Descartes, "cogito ergo sum/düşünüyorum öyleyse varım" derken düşünmek eylemini çok geniş tutmuştur, bu eylemi bir "var olma" koşulu diye anlamıştır. Bunu "credo ergo sum/inanıyorum öyleyse varım", "scribo ergo sum/yazıyorum öyleyse varım" bg. çok değişik biçimde de söyleyebiliriz, sonuç değişmez, vurgulanmak istenen yalnızca "var olmak"tır. Düşünmekle konuşmak arasında içten bağlantı vardır, ancak bu bağlantının odağı bilinçli olmadır. Konuşmak bilincin denetimi altında sürdürülürse düşünmek eylemine giden yol aydınlanır, bunun karşıtı benimsenirse yapılan iş yalın bir alışkanlık olmaktan öteye geçemez. Konuşmak alışkanlıktır, ancak düşünmek alışkanlık değildir (bilimsel anlamda). Bütün çalışma yaşamı boyunca düşünmeyi ilke edinmiş bir bilgenin, aydının "alışkanlık"ı vardır, ancak bu "alışkanlık" bilincin-usun yarattığı bir durumdur, konuşmak gibi çocukluk evrelerinden başlayan edinim değil. Düşünmenin önemi, etkinliği sözcüğü yeni bir içerikle doldurup anlam alanını genişletmededir. Bu durumda, sözcük, yalın bir dil varlığı olmaktan kurtulup düşünsel eylemin işlerliğini sağlayan kavrama dönüştürülür. Sözcük kavrama dönüştürülünce düşünmenin kendine özgü dili gelişme olanağı bulur. Bu nedenle büyük düşünürler, öğreti kuran bilgeler değnekten atıyla bütün evreni dolaşan çocuklarla benzerler. Çocuğun değneği *İcarus*'un mumdan kanatları gibidir, güneşe yaklaştıkça erimeye başlar, böylece çocuk atının durduğu yerde bütün düşlemlerinin söndüğünü görerek üzüntüye kapılır. Bilgeler de öyledir, öğretinin sorunlara istenen açıklamayı getirmediği yerde, yeni bir yöntem aramanın acısını sezerler. Bu acı, düşünmenin odağından yola çıkarak, yeni bir ülke bulmanın sağlayacağı kıvancın kılavuzudur.

Düşünmek, yinelemek olduğu durumda bile, yaratıcı atılım içinde devinir, devinemiyorsa kısırdöngüye dönüşmüş demektir. İşte öğreti kuran bütün bilgelerin, büyük düşünürlerin

başat özelliği böyle bir kısırdöngüden uzak kalmada aranmalıdır. Din kurucularının hepsi tanrı adına konuştuğunu, tanrı adına düşündüğünü ileri sürerek yaratıcılığı kendi dışında, yüce bir varlıkta bulmanın sevincini yaşar. Oysa, büyük bilgeler, düşünürler yalnızca kendi adlarına düşündüklerini öne sürerler. Bu iki karşıt tutumdan birincisi aktarıcı, ikincisi üretici bir nitelik taşır. Düşünmenin başka bir özelliği de biçimlendirmedir. Düşünen kişi, kavramlarla oluşturduğu düşünsel varlığı nesnel duruma getirirse, yaratı denen ürünü ortaya koyar. Bu ortaya koyma da iki türlüdür. Birincisi yazıya dönüştürülen, daha doğrusu yazıyla sunulan türdür. Bu türde düşünmenin ürünü yazıyla yayılır, kalıcılık kazanır. Yazının bulunuşundan buyana bildiğimiz, öğrendiğimiz ne varsa hep düşünmenin nesnelleştirici etkisi sonucudur, buna başarı diyebiliriz. Peki burada "nesnel durum" nedir? Nesnel durum, düşünsel ürünün yazıyla duyulara seslenmesidir. Yazı, bir taşıyıcı araç olarak, düşünsel ürünü gözle öğrenmeye, benimsemeye olanak sağlar. Yazı elle tutulmaz ancak gözle görünür, gözle algılanır. Gözle sağlanan algı düşünme yetisini uyarır, uyarılan yeti devinime geçerek aldığı ürünü geliştirir, aktarır, ondan yeni bir ürün ortaya koymaya çalışır. Böylece tinseli nesnele dönüştürerek yaşatır. Sözgelişi sağlık koruma gereçlerinin binlerce yıl önceden ne yolla üretildiğini, geliştirildiğini yazılı kaynaklardan öğreniyoruz. *Hippokrates'*ten kalan sağlık gereçlerinin yaygınlaştırılması, geliştirilmesi yazı yoluyladır. Sağıltım işlerinde kullanılan bitkilerin, köklerin, kabukların adlarını, kullanım biçimlerini yazıyla öğrenebiliyoruz. Oysa bu sağıltım gereçlerinin yazıyla kalan yalnızca adlarıdır, ad da düşünsel bir üründür, doğada ad yok, nesnenin kendisi vardır. İkincisi, bugün "sanat" denen üretim alanıdır. Yontu, ezgi, resim, kabartma, işleme, oyma, süsleme gibi yalnızca gözle-kulakla algılanan ürünlerin hepsi, başlangıçta düşünselin nesnele dönüştürülmesi sonucudur. Buna öykü, söylence, koşuk bg. ürünleri de ekleyebiliriz. Bugün deney bilimlerinin kapsamına giren bütün buluşların, araçların-gereçlerin kaynağı düşünmek denen tinsel eylemdir. Uzay araçlarının kaynağı dü-

şünmektir, matematiği doğuran düşünmektir. Bunda doğayı gözlemenin etkisini yadsımıyoruz, ancak bu etkinin sağladığı başarılar da düşünmekle başlamıştır.

Sözgelişi Hegel'in *Phainomenologie des Geistes*'te geliştirdiği öğreti, tinin değişik aşamalardaki açılımı sonucu oluşan varlık katları, uygarlık alanında, *Raffaello*'nun bir resmi, *Michel Angello*'nun bir yontusu oranında gerçektir. Bu gerçekliği elle yakalayamayız, ancak düşünme yetisiyle öylesine kavrarızki ayağımıza çarpan bir taştan daha etkili oluverir. Demek, bir yerde düşünsel-tinsel olan nesneli aşıyor. Öyle şiirler, öyle öyküler-romanlar vardırki okuyucuyu başına vurulan yumruktan daha çok etkiler, sürükler, dahası ağlatır. Bir ezginin derin etkisine kapılarak kendinden geçen, çevresinde olup bitenleri göremeyen nice kimse tanırız. Burada, birisi çıkıp, bu söylenenler yalnızca etkiler sonucudur diyebilir. Doğrudur, ancak etkinin kaynağı düşünmekle ortaya konan değil mi?

İmdi, düşünmek de konuşmak gibi bir alışkanlık olabilir mi? bu sorunun yanıtı düşünmeyi alışkanlık edinmeye bağlıdır. Düşünmeyi alışkanlık edinmek konuşmanın alışkanlığına benzemez. Daha önce de değinildiği gibi düşünmekte bilimsel bir öğe vardır, belli bir bilgi birikimini gerektirir, yinelemelerle sağlanan alışkanlığa indirgenemez. Sözgelişi kadınlar bir yandan konuşup söyleşir, bir yandan da parmaklarına bakmaksızın örgü örerler. Burada örme emekle kazanılmış bir alışkanlıktır, önceden edinilmiş yöntemi bilmek yeter, geriye dönüş yoktur. Oysa düşünmekte durum başkadır, kavramlar arasında içeriksel bağlantı kurabilmek için sürekli geriye dönüş vardır. Örme işinde bilinç başlangıçta etkilidir, işlem öğrenildikten sonra parmakların devingenliği elverir. Düşünmekte bilinç hep uyanıktır. Bunun en güzel örneği *Arkhimedes*'in buluşudur (kabın suya batıp batmaması). Düşünmekte bir buluştan ötekine sıçrama gereklidir, önceki sonrakini besler, belli bir düzeyde çakılıp kalmak yoktur, inişler-çıkışlar kaçınılmazdır. Buna karşın bilimsel olmayan alışkanlık düz bir çizgi üzerinde yürür. Bilimsel alışkanlık geliştirici, üreticidir. Öteki alışkanlık yineleyicidir, iki alışkanlık

arasında bir içerik ayrılığı vardır. İmdi düşünmekle alışkanlık arasında beliren bu içeriksel ayrım neye yarar? Biri derinliğe, ötcki yüzeyselliği götürür. Bilimsel düşünme (düşünmek) bir yöntem işidir. bu bakımdan derinleşmeyi gerektirir, üzerinde durulan konular düşünmekle soruna dönüştürülür, düşünürün özgünlüğü, düşünsel gücü oranında evrenselleşir. İlkçağdan bu yana bütün büyük bilgelerin, düşünürlerin, yaratıcıların (sanatçıların) günümüze kalan sorunları evrenseldir. Anadolu uygarlığının, bugün Avrupa müzelerinde sergilenen, bütün ürünleri evrenseldir, ilkçağ bilgelerinin felsefe öğretileri evrenseldir. Yunan-Latin ozanlarının, yazarlarının yapıtları evrenseldir. Mezopotamya, Mısır uygarlıklarının tüm yaratmaları evrenseldir. Konuya daha geniş açıdan bakarsak evrensel olanın düşünmekle bağlantılı olduğunu görürüz. Sözgelişi, bugün daha çözülmeyen ilkçağ dilleri vardır (yeterince açıklanamamış), ancak dilin dışında kalan yapıtların hepsi, o dili çözülemeyen toplulukların hangi uygarlık aşamasında olduğunu göstermeye yetiyor. Anadolu ilkçağının dilleri açıklanamazsa bile görsel ürünler uygarlık alanındaki başarılarını kanıtlamaya elverir. Bergama sunağının, Artemisia anıtının (Bodrum'da), sözün kısası kazıbilim çalışmalarıyla ortaya konan görsel ürünlerin değerlendirilmesinde dil pek de gerekli değildir (görsel üreti bakımından). Bunları söylerken dilin önemini gözardı etmek istemiyoruz, dilin ulaşamadığı yerlerde gözün etkinlliğini vurgulamayı düşünüyoruz. *Praksiteles*'in bir yontusunu incelerken yaratıcısının hangi dili konuştuğunu öğrenmenin gereği yoktur. konunun uzmanı bu yapıtın özgünlüğünü biçeminden anlayabilir.

Düşünmek, bir konunun üzerinde durmayı, konuyla ilgili soruna çözüm aramayı gerektirir, ayrıca. Bundan "düşünmek sorunla uğraşmaktır" anlamını çıkarıyoruz. Sorunla uğraşmak ise sorunu düşünmenin konusu, odağı durumuna getirmektir. Soruna bulunan çözüm yeni bir üreti ürünüdür, özellikle özgün buluşlar böyledir. Önce sorun düşünmenin odağı oluyor, sonra açıklayıcı nitelikte, doyurucu bir çözüm ortaya konuyor, böylece sorunla çözüm birbirini bütünlüyor, ikisi birlikte yürüyor. Birinin eksik olduğu yerde iş yarım kalmış sayılıyor. Öyleyse

sorunla çözümü düşünmenin başarısını gösterir. Kimi konularda düşünmek derinleştikçe sorun içinden sorun çıkıverir. Belli bir süre, son çözümü bulunmuş sanılan sorunun ardından başka bir sorun çıkınca çözüm yetersiz kalır, önceki sorunla düğümlenir. Sözgelişi ilkçağda nesnel varlığın en ufak öğesine "atom" deniyordu, bilginler bunun kesinliğine inanıyorlardı. Oysa fiziğin gelişmesiyle bu öğenin (atomun) daha ufak bölümcükleri olduğu ortaya kondu, kanıtlandı, böylece "bölünemezlik"in yerini "bölünürlük" alıverdi. Olay yine durmadı, ufak öğenin daha ufağı bulundu. Bu olayda düşünmekle deney elele yürüdü, ancak başarı yine düşünmenindi. Sağlıkbilimde, gökbilimde, bitkibilimde, dirimbilimde birbirini izleyen yeni buluşların hepsi düşünme-deney-gözlem üçlüsünün elbirliğiyle sağlanmıştır.

Çalışkan bir kimse evrende çok yenilik bulabilir, pek çok düşünsel birikim sağlayabilir, yeter ki araştırmaların yapısı üzerinde düşünmeyi bilsin, düşünülmesi gereken sorunlara eğilme isteği göstersin. Yaşadığı sürece düşünmeyi ilke edinen bir kişinin üstesinden gelemeyeceği güçlük, aşamayacağı engel yoktur. Kazıbilim verilerini incelediğimizde, nice olanaksız sanılan işlerin büyük başarılarla sonuçlandığını, nice çözülemez sayılan düğümün söküldüğünü görürüz. Bu nedenle, düşünmek bir düğümü çözmektir diyebiliriz, düşünmeyi karanlığı yaran bir ışık odağı diye niteleyebiliriz. Başlangıçta yüzeysel olan bir düşünme girişimi, günler geçtikçe derinleşmeye, genişlemeye başlar; uzun da olsa bir süre sonra ereğe yaklaşmanın sevincini duyurur. Uygarlık tarihinde sergilenen bütün başarıların birdenbire ortaya çıkmadığını, nice eğri büğrü, inişli çıkışlı yollardan geçildiğini biliyoruz. Evrende, doğal yapısı gereği, yeni bir sorun yoktur, bütün sorunlar birtakım oyuklarda saklıdır, arayıcının-araştırıcının ışıldağını beklemektedir. Deney bilimleri bu gerçeği açıklamış, birçok bilinmez sanılanı bilinir duruma getirmiştir. Bu durumda, düşünmek gizli kalanı açıklığa kavuşturmak, ortaya koymaktır denebilir.

Doğada birçok bitki türü vardır, başlangıçta gözle gö-

rülebilen hepsi biliniyordu (düşünürün yaşadığı doğal ortamının bitki örtüsüne göre). Bitkinin görünen yanı göze geldiği gibidir. Sonradan bitkinin görünen yanına oranla görünmeyen yanlarının çokluğu anlaşıldı. Bu da deneye elverişli araçların, gereçlerin yapılmasıyla, uygulama alanına konmasıyla sağlandı. Bitkinin özünü oluşturan bider (çiğit) incelendiğinde, eyleme dönüşmeye elverişli bir güç birikimi olduğu anlaşıldı. Çiğit topraktan besini aldıkça bitkiye dönüştü, gelişti, serpildi, çiçek açtı, yemiş verdi, ekin oldu. Toprağın besleyici gücü oranında alınan ürün çoğaldı, azaldı. Bitkilerle, toprakla ilgili araştırmalar, incelemeler sonunda besleyici, bitkiyi yetiştirici özlerin tinsel değil nesnel birer varlık olduğu kanıtlandı. Oysa düşünmeyen, deney verilerine göre düşünerek araştırmaya yönelmeyen çevrelerde, bitkinin özündeki doğal güç doğaüstü bir varlığın etkinliğine bağlandı, bütün bilimsel buluşların karşısına suçlayıcı, yerici tutumla çıkıldı. Bir süre sonra, karşı çıkanların bilimi savunanlardan daha çok yeni buluşlardan yararlandıkları görüldü (bu konuyu bütün ayrıntılarıyla, örnekler vererek *Uygarlığın Çıkmazları*, 1990, adlı çalışmamızda işledik). Tartışmaya geçilince düşünmekten kaçınanlar, düşünmeden yana olanların ürettikleri düşünsel kavramlarla, saldırıya geçtiler. Bu olayda örtülü kalan ilginç bir yan var.

Başlangıçta bütün bilimsel düşünmelerin karşısına çıkanlar, iş konuların tartışılmasına gelince, üretemedikleri sözcüklerle konuşmaya koyuldular, böylece konuşma başkalarının yarattıkları düşünce ürünlerinin aktarılmasına dönüştürüldü; buna düşüncenin düşünülmeden aktarılması denir. Bunda, bilinçli düşünce bilinçli aktarıcılıkla karşı karşıya getirilmiştir. Bu çok yanıltıcı bir durumdur, özellikle bilimde düzmece aydın örneğinin yetişmesine yarar. Böyle bir aydının konuşmasını dinleyenler, konuyu daha önceden öğrenememişlerse, o alandaki bilimsel gelişmelere yabancı kalmışlarsa, bütün başarı düzmece aydının sanılır, o da geçici bir süre değer kazanır. Geri kalmış toplumlarda birtakım açıkgöz aydınların ortaya çıkışları hep bu yüzdendir. Bu düzmece aydın örneğinin başat özelliği, kimseye sezdirmeden, başkalarının buluşlarını evirip

çevirip kendininmiş gibi göstermesindedir. Bu da bir alışkanlık yaratabilir. Düzmece aydının başka bir özelliği de ağız kalabalığı denen sözcük yığınlarından yararlanmada görülür. Konuşurken dil ivecenliği nedeniyle sözcükleri birbiri ardınca dizer, araya birkaç ilginç kavram karıştırır, dinleyicinin ilgisini o kavramlar üzerine çekerek söylevini sürdürür. Böyle bir durumda konuşmakla düşünmek birbirine karışır, hangisinin nerde başlayıp nerde bittiği birden kestirilemez. Böyleleri dinleyicilerin yeterli bilgi birikimi edinemeyişlerinden yararlanmada, onları istenen yöne çevirmede eşsiz bir beceri gösterirler.

Kaynağı, gerçek anlamı bilinmediğinden, birtakım *bulanık kavramlar* vardır, düzmece aydının çok işine yarar. Bir örnek verelim: dilimize Arapçadan geçen bir *mülk* sözcüğü vardır. Bu sözcüğün gerçek anlamı *yönetim*'dir, bu nedenle, Arapçada, yöneticiye *melik* denir. Bu *melik* sözcüğü başkan, önder, komutan bg. anlamlara da gelir, nitekim *mâlik* sözcüğü de elde bulunduran, kullanma, yönetme yetkisi olan karşılığıdır. Arapçadan dilimize aktarılan "adalet mülkün temelidir" özdeyişinin açık anlamı "yönetimin temeli doğruluktur" biçimindedir. Oysa kimi açıkgözler bunu bir kişinin elinde bulunan, iyesi olduğu, akça, toprak, ev bg. gelir kaynakları diye anlarlar. Böylece doğruluk dediğimiz "adalet" tüzedeki (hukuk) anlamıyla alınarak, yasaların özel çıkarları koruması gerektiği yönünde yorumlanır. Devlet denen kurumun görevi, kimi açıkgözlerin elinde, özel çıkarları koruma diye yorumlanır. İşte bu örnek düşünmek-konuşmak bağlantısının ne denli saptırmaya elverişli olduğunu gösterir. Konuşan kişi, bulanık kavramların arkasına sığınarak, çok derin düşünen bir kimse olduğunu gösterme çırpınışları içine düşüverir; kimi yerde bunun ne olduğunu kendisi de kestiremez, başkalarını kandırmaya çalışırken kendini de kandırılmışlar arasında bulur; buna da kendi kendini kandırma diyoruz. Konuşmak eylemi kavram oyunculuğuna çevrilmiş, düşünmek ise sözcüklerin dışına itilmiştir. *Molière*'in güldürülerinde böylesi kimselerin içini dışına çeviren güzel örnekler vardır.

Konuşmak, alışkanlığa dayanan bir dil eylemidir, de-

vinseldir demiştik. Oysa düşünmek belli bir birikim ister, ayrıca sağlıklı bir düşünsel yöntemi gerektirir. Yöntemsiz düşünmek dağınıklıktır, üretken değildir. Yöntemli düşünmek derleyici toplayıcıdır, verimlidir, belli bir doğru üzerinde yürümeyi sağlar. Biz çokluk, dalgınlığa varan bir içsel eylemi de düşünmek diye niteleriz, dilimizde "düşünceli kişi" deyiminde biri "dalgın", ikincisi "davranışları ölçülü tartılı" olmak üzere iki ayrı anlam vardır. Dalgınlık, içekapanış, dalınç gibi durumlar düşünmek değildir, us ölçülerine dayanmaz. Sözgelişi *Buddha*'nın arınmasını sağlayan dalıncına düşünmek diyemeyiz. Düşünmekte kendinden geçiş, bilincin, usun dışına çıkış yoktur. Dahası düşünmek eyleminde kişi kendini aşamaz, nesnel varlığının ötesine geçerek özünden kopamaz. Oysa dalınç, içekapanış, dalgınlık gibi durumlar öyle değildir. Dinlerle ilgili sorunların us ölçüleri dışına taşılarak açıklanmasında düşünmek sözkonusu değildir. Düşünmenin başat özelliği us ilkelerine uymasında, bilinç ışığında yürümesinde aranır.

Yazın oldukça sıcak bir gününde yeşil otlarla, türlü türlü çiçeklerle donanmış bir dağın yokuşunu çıkıyorum ağır ağır, karşımda birbirini izleyen yüce dağ dorukları diziliyor, kendimi tutamıyorum, başımı dört yana çeviriyor, birbirinden güzel-çekici görünümlere bakıyorum. Ayaklarımın altında ezilen güzel çiçeklere, otlara, çok ufacık böceklere aldırmıyorum, onların varlığını sezmiyorum bile. İlgimi çeken yalnız çevremde göklere doğru uzayan görünümlerdir, çevrenim bu değişik görünümlerle belirlenmiş, elimi uzatsam dağın arkasında ışıyan göğü tutacak gibiyim. İçim kıvançla dolu, yüreğim gözlerimi çeken görünümlerin etkisiyle çarpıyor, çiçek kokuları soluğum olmuş, boyamlar gözlerim. Başımı yukarı kaldırınca göğün üzerime çekilmiş görkemli bir örtüye dönüştüğünü, gözlerimin görme gücünün gökle sınırlandığını seziyorum, daha ötesini göremiyorum, oysa görmek istiyorum, gözlerimin önünde bir engel olmasın diyorum. Ben, böyle bir duygusallığın içinde yürürken, yokuşu çıkarken birden *Kopernikus*'un, *Galile*'nin, *Kepler*'in, daha bilmem büyük gökbilimcilerin kuramlarını

anımsıyorum. Kendi kendime "onlar da benim gibi göklere bakmış, uygarlığın gidişini hızlandıran buluşlar ortaya koymuş, şu gördüğüm yüce dağ dorukları gibi, çağların içinde, birbiri ardınca dizilmiştir" diyorum. Sonra, onların buluşlarına, getirdikleri yeniliklere karşı dincilerin tutumlarını anımsıyorum, *Aristoteles'in* gökbilimiyle bağdaşmayan, güneşin evrenin odağı olduğu görüşünü savunan *Aristarkhos'un* görüşünü göz önüne getiriyorum. Yukarda adı geçen üç gökbilimcinin görüşleri *Aristoteles'i* yalanlıyor, ondan yüz yıl sonra gelen, *Aristarkhos'u* doğruluyor. Böyle yürürken kendi kendime birtakım yargılar veriyorum, düşünsel alanla ilgili karşılaştırmalar yapıyorum.

Yukarda anlatılanlar, benim yaşamımdan alınmış bir kesittir, düş ürünü değildir, olay olarak yaşanmış bir anıdır. İmdi, ben, daha önceden gökbilimle ilgili çalışmaları öğrenmesem, onlarla ilgili birtakım bilgisel birikimler edinmesem, bu söylediklerimi anımsayabilir miydim? XV. yüzyıldan sonra gelen gökbilimcilerin, kendilerinden XVIII. yüzyıl önce yaşamış *Aristarkhos'u* doğruladıklarını, *Aristoteles'in* yanıldığını kanıtladıklarını anlayabilir miydim? Bu iki sorunun yanıtı olumsuzdur, ne anımsayabilirdim, ne de anlayabilirdim. İmdi, dolaştığım yerlerde karşıma çıkan görünümler, belleğimin çekmecelerinden birini açmış, içindekileri dışarı dökmüş, ben de bunlar arasından benzerlerini seçmiş yanyana getirmişim. Bu seçiş, bu yanyana getirme bilinçlidir, usun denetimi altındadır. Belleğimin çekmecesine yerleştirilmiş bilgi birikimleri de bilincin ışığında, usun etkinliğindedir, bunları öğrencilik yıllarımdan, o bilgileri edindiğim evrelerden biliyorum. Şimdi yaptığım iş, geriye dönerek, bir karşılaştırmadır, artık düşünüyorum. Beni düşünmeye iten, bilincin aydınlığında usun değneğiyle ilerleten yalnızca bu bilgilerdir. Demek düşünmek daha önceden bilinçle, usla edinilmiş birikimleri gerektirir. Bunları yazarken önümde *Sanatın Öyküsü* (E.H. Gombrich, çev. Bedrettin Cömert, 1976) adıyla dilimize çevrilen bir yapıt var. Gelişigüzel çeviriyorum, karşıma *Hugo Van Der Goes* (15. yy.) adlı ressamın "Meryem'in

Ölümü" konusunu işleyen yapıtı çıkıyor (say. 208), ilgiyle bakıyorum. Yine çeviriyorum, önümde *Renoir* 'ın (19. yy.) yapıtı duruyor (say. 413). Bu iki yapıtı birbiriyle karşılaştırıyorum, aradaki ayrımı en ince ayrıntılarına değin görebiliyorum; öncekinde bütün beceri ayrıntıların doğallığında, gerçeğe uygunluğunda, uyumun egemenliğinde görülüyor; sonrakinde böyle doğal ayrıntılara gitme yok; uyum yapıtın bütününde, ışık-gölge-boyam üçlüsünün birliğinde vurgulanmış. Ben, bu işlerin uzmanı değilim, ancak yapıtlar arasında bir karşılaştırma yapabiliyorum. Bu karşılaştırmayı sağlayan, bu konuda daha önceden edindiğim bilgilerdir; benim burada yaptığım düşünmek denen eylemin ardınca giderek iki ayrı nesneyi yanyana getirip ayrımlarını bulmaktır. Öyleyse düşünmek, belli bir anlamda, karşılaştırmaktır.

Karşılaştırmak eyleminde, düşünmenin etkisi açık, ancak başka bir olanak daha vardır: karşılaştırılan nesnelerin bulunduğu yer, onlarla ilgili bilgiler. Burada geriye dönüş sözkonusudur, ancak bu geriye dönüş düşünsel yönde gerilemek değil, geçmişten edinilenleri gidip almaktır. Ben, karşılaştırma yaparken, önceden edindiğim bilgileri gereksiyorum, bu gereksemeyi de belleğimin çekmecelerini açarak giderebiliyorum. Belleğin çekmecelerini açmak, orada duranları dışarı çıkarmak anımsamaktır. Demek, düşünmek dediğimiz eylemde yardımı görülen karşılaştırmanın özünde anımsamak vardır (olumlu yönde) öyleyse düşünmek de belli bir anlamda anımsamaktır.

Burada geçen "anımsamak" sözcüğünü *Platon*'un "eidea kuramı"yla karıştırmamak gerekir. Onda anımsamak (anamnesis) yansımadan kaynağa dönüş, gölgeden özü çıkarım anlamındadır. Nesnelere yansıyan görüntülere bakarak, onların özgünlerini, kaynaklarını anımsarız, bu yolla bilgi ediniriz. Burada söylemek istediğimiz böyle bir bilgi kuramı değildir. Bizim anımsamadan anladığımız, burada, daha önce emek tüketerek, çalışarak başkalarından edindiğimiz bilinçli bilgileri gündeme getirmektir, ortaçağın "doğuştan bilgiler/*idea innata*" dediği görüşü yinelemek değil. Bilinçli bilgi düzenli, kaynağıyla kendisi arasında us ilkeleriyle açıklanabilecek nitelikte

bağlantı bulunan bilgidir. Nedeni açıklanamayan, nesnel bir varlığa dayanmayan, yalnızca kavramlarla açıklanabilen bilgiler de vardır, onlar da usa, us ilkelerine uygundur, ancak nesnel olmamalarına karşın nesnel varlıklara uygulanabilirler. Matematiğin bütün dallarıyla ilgili bilgiler böyledir. Kimi düşünürler, matematikle ilgili bilgilerin de nesnel bir kaynaktan edinilip sonradan soyutlaştırıldığı kanısındadırlar. Özellikle geometrinin kaynağı eski Mısır'da Nil'in taşmalarını önlemek düşüncesiyle açılan su yollarına bağlayanlar vardır; sayılarla ilgili bilgileri doğada görülen tek tek nesnelerden üretenler az değildir. Bu, bilginin kaynağı sorunudur, bu çalışmanın kapsamı dışındadır.

Düşünmek, belli bir anlamda, üretmektir demiştik, bunu konuşmakla bağlantılamak olur mu? Olur, şöyle: düşünülerek üretileni başkalarına konuşma yoluyla aktararak, onları, düşünmeye, düşünmekle üretmeye yöneltmek. Ancak, burada konuşmak "bilgi aktarımı" anlamında alınmalıdır, nitekim bilimsel tartışmalarda, söyleşilerde yapılan bu türdedir.

"Bilgi aktarımı" yüksek düzeyde, bilinçli bir konuşmadır. Öğretim kurumlarında sürdürülen konuşmalar da yüksek düzeyde sayılmalıdır. Burada konuşma "alışkanlık" olmaktan çıkmış, bilincin denetimi altına girmiştir. Konuşmacı, söyleyeceklerini bilgi-bilim kurallarına göre düzenlemiştir, sözcükleri birer bilgi taşıyıcısı araç olarak dinleyicilere aktarmaktadır. Yalnız, burada, çok önemli bir sorun vardır: dinleyiciler, konuşmacının söylediklerini anlamıyorlarsa, bilmedikleri bir dili söyleyen konuşmacıyı dinliyorlarsa, konuşmak eyleminin anlamı yoktur, devinsel bir dil oyunu olmaktan öteye geçmez. Sözgelişi, müslümanlar arasında, anlamadan Kur'an dinlemek yaygın bir gelenektir. Oysa, Kur'an anlamadan dinlemenin gereksizliğini değişik yerlerinde söyler. Dahası "Kur'an dinlemek iyidir" denmesinin anlamını da tanrının buyurduklarını anlamak, öğrenmektir. Kimi açıkgöz dinciler bu "Kur'an dinlemek iyidir" sözcüklerini tersine çevirerek anlamadan dinlemekle birleştirir, bu çok yanlış, yanıltıcı bir uygulamadır, söyleyene de, dinleyene de yararı yoktur.

"Bilgi aktarımı" bilimsel kurallara uymuyor, bilime aykırı

saçmalıkların bellekten belleğe taşınımı anlamında alınırsa düzeysizdir, saptırıcıdır, düşünme odağının yozlaşarak yıpranmasına yolaçar.

**
*

"Kitap okumak yazarıyla sessizce konuşmaktır" diye yaygın bir özdeyiş vardır. Bu özdeyiş bütün kitaplar için anlamlı değildir. Sözgelişi "Tevrat", "İncil", "Kur'an" bg. kitapları okumak kiminle konuşmaktır? Yalvaçlarla mı, tanrıyla mı? Demek, özdeyişin açıklanışında birtakım güçlükler görülüyor, neyse bunu geçelim. Güncel dilde "kitap okumak" yazarla sessizce konuşmaktır diyebiliriz. Ancak burada "konuşmak" sözcüğü yetersizdir, "dinlemek" dense daha uygun düşer. Konuşmakta karşılıklı sözcük alışverişi gereklidir, okumakta ise yalnızca söylenip yazıya geçirilenleri gözle dinlemek vardır. İmdi gözle dinlemek sözcükleri anlamsızdır denebilir, değildir, üstelik çok anlamlıdır. Okumak eyleminde bilgi aktarımını sağlayan yalnızca gözdür, kavramların içeriklerini belleğin çekmecelerine yerleştiren gözdür, burada kulağın en ufak bir etkinliği sözkonusu değildir. Yalnızca gözle sağlanan bilgileri okumaya indirgemek eksiklik doğurur. Görsel ürünlerde, yaratıcısıyla sessiz, sözsüz konuşma bakışla sağlanır. Bir yontuyu, bir tabloyu, bir yapıyı incelerken derin düşüncelere daldığımız, o incelediğimiz ürünü ortaya koyanın yaratıcı gücünü, özgün buluşlarını, başarılarını değerlendirmeye, daha doğrusu kavramaya çalışırız, kendi kendimize birtakım karşılaştırmalar yaparız, ölçer biçeriz, böylece incelediğimiz yapıtı kendi bilgilerimiz oranında bir "yer"e koymaya kalkarız. Sözgelişi yaratı özgürlüğü bakımından Süleymaniye Camii Bursa'daki Ulu Cami'den daha büyüktür gibi bir kanıya varırız. Bu kanının doğruluğu, yanlışlığı ayrı bir konu. Bizim yaptığımız inceleme, gözlemlediğimiz yapıt konusundaki bilgi birikimimize dayanır, bize doğruyu-yanlışı söyleten bu birikimdir. İmdi Süleymaniye Camiini gözlemlerken mimarlıkla

ilgili bilgilerimiz, yetkimiz, yeteneğimiz gündeme gelir. Bu konuda bilgi birikimi olmayan kimsenin söyleyebileceği önemli değildir, son sözü konuyla ilgili bilgisel birikim söyleyecektir.

Bilgi birikiminin önemi, etkinliği kavranmazsa varılan yargıların doğruluğuna inanmak güçleşir. Sözgelişi inançlarına (din yönünden) çok bağlı bir kimseye, hangi bilimsel aşamada olursa olsun, ilkçağdan kalmış bir çıplak kadın yontusunun uygarlık bakımından taşıdığı üstün değeri onaylatamazsınız. Sözgelişi, 12 Eylül döneminde İstanbul Belediye Başkanlığı'na atanan bir korgeneralin ilk uygulaması, Belediye Sarayı'nın bahçesindeki "Bahar" adlı kadın yontusunu kaldırmak oldu. Yine bu karanlık dönemde, Güzel Sanatlar Akademisi öğrencilerinin, okulun yakınındaki alanda sergiledikleri yontularının kırılıp dağıtıldığını biliyoruz. Üyelerin çoğunluğu yükseköğrenim görmüş, saylav seçilmiş bir topluluğun yontu karşısındaki olumsuz duyarlığı, anlamsız tepkileri günlük yayın araçlarında yıllarca sergilenmiştir. Yine ülkemizde, yükseköğrenim kurumlarında, bilimsel sanlara bürünmüş nice öğretim üyesinin *Darwin*'in evrim kuramını din bildirilerine dayanarak çürütmeye kalkışanlar vardı, üstelik bunu kamu iletişim araçlarıyla başarmaya çalışmışlardı. Böylesi gerici, yozlaşmış, anlamsız saplantılara kapılan kimseler, günlük yaşamlarında, uygarlığın en son buluşlarından yararlanmada utanma duygusunu bir yana itiverirler. Bir sağlıkbilim uzmanı böyle davranabiliyor. Bu tür olaylarda "kitap okumak yazarıyla sessizce konuşmaktır" özdeyişinin anlamı yoktur. Böyle bir okuyucu, bilimsel sanların hangisini taşırsa taşısın, bilinç bulanıklığına uğradığından yalnızca kendi kendisiyle konuşur, bu konuşması da bir çevrintiye benzer, doğal itimle kendi çevresinde döner durur. İnançların, duyguların işe karıştırıldığı yerde bilimsel uyanıştan sözedilemez, okunan yapıt uygarlığın en yüksek başarı düzeyinde bile, okuyana uzaktan bakar geçer. Böylesi bir okuma iki dağın arasındaki daracık bir oylumdan, yoldan esip geçen yellere benzer.

Düşünmekte yargıyı duygulara, inançlara değil bilgi verilerine, bilimsel kurallara bırakmak gerekir, bunu başaramayan

bir kimsenin düşünmesi kısırdöngü olmaktan öteye geçemez. Düşünmek, düşünenin önüne getirdiği bir konu çevresinde dönmesidir, o konuyla kendini bağımlı kılmasıdır. Demekki, bilimsel alanda, düşünmek kendini birtakım sağlıklı ilkelere bağlamaktır. Sağlıklı ilke düşünme eyleminin belli bir doğrultuda sürmesini, düşünsel ürünün ortaya konmasını kolaylaştıran öğeleri geliştirir, böylece düşünmek de ilkelere uygun biçimde yaratmaya dönüşür. Eylem yaratmaya dönüşünce, çıkarsama yargı biçimine dönse bile, ilerleme sağlanır. Nitekim kimi konularda uzun boylu düşünüldüğünü biliyoruz; sözgelişi fizikte ünlü "atom kuramı" böyledir. Bu kuram yüzyıllar boyunca bilginleri uğraştırmış, sonunda Heisenberg'in "Belirsizlik kuramı"na değin başka kuramların ortaya konmasına olanak sağlamıştır. Deneylere, gözlemlere dayanan bu büyük kuramlarda düşünmek denen eylemin verimliliği tartışma götürmez. İmdi, bu konuda etkinliği sağlayan "kuramların konuşması"dır. Yeni öğretiler ortaya koyan bilginlerin hepsi kuramları birbiriyle konuşturmakla işe başlamış, bu konuşma kimi yerde tartışmalara, çekişmelere değin varmış, sonuçta kazançlı çıkan bilimsel düşünme olmuştur.

İmdi "bilimsel düşünme"nin özelliği nedir? sorusu karşımıza çıkıyor. Düşünmek, belli yetilerin birer nesnel-ötesi işlemi olduğuna, konuşmaktan ayrı bir yapı taşıdığına göre onu bilimsel olan, bilimsel olmayan diye ikiye bölmenin nedeni nedir? Bu sorunun yanıtını "bilim" sözcüğünün açıklanışı verebilir, soruyu soranın önce bilim kavramından ne anladığını öğrenmek gerekir. Bu "bilim" sözcüğü çok değişik yorumlara uğratılmıştır.

İlim ilim bilmekdir ilim kendin bilmekdir
Sen kendüni bilmezsin ya nice okumakdır

diyor *Yunus Emre*, bir koşuğunda. Burada "kendini bilmek" en az ikibinbeşyüz yıldır düşünürleri, bilginleri ilgilendiren bir konudur, kimi bilimlerin de özgün sorunlarından biridir, ancak burada işimize yaramaz. Siz, bütün gönlüyle dinine bağlanmış ya da öyle yetiştirilmiş bir kimseye "bilim"den ne anladığını

sorarsanız vereceği yanıt bellidir, dinle ilgilidir. Nitekim, "din bilimleri" sözcüklerini sık sık duyarız. Biz, böyle bir bilim anlayışına önem vermiyoruz. "Bilimsel" olmanın bireysel isteğe göre tanımı yoktur, onun genel geçerliği, kesin bir gerçekliği vardır. Daha önce "ölçü, ölçek" sözcüklerini kullanırken bu konuya dolaylı olarak değinilmişti. Sözgelişi uzunluk, tartı ölçüleri uluslararasıdır (özel durumlar dışında), bireysel isteğe göre değişmez. Oysa yukarda dinle ilgili tanımlamalarda böyle bir nitelik yoktur. Demek bilimsel düşünmekle, güncel düşünmek arasında yapı ayrılığı vardır. Biz, güncel düşünmekten bambaşka bir anlam çıkarıyor, onu alışkanlıkla bağlantılı konuşmanın alanına itiyoruz, dahası ona düşünmek diyemiyoruz. Sözgelişi kutsal kitaplardan biri olsa bile, anlamadan dinlemenin bir yozlaşma olduğu kanısındayız. Anlamadan dinlemek anlamadan düşünmek, anlamadan konuşmak hep özdeştir. Sözgelişi müzikte başlıca özellik "anlayarak dinlemek"tir, bunun dışında dinlenen ezginin değeri kavranamaz, dahası yanılgılara sürükler. Müzikte kulağa dayalı bilgisel birikimin etkinliği ezgiyi anlamanın başlıca koşuludur. Bugün, müzik diye iletişim araçlarından kulaklara doldurulan öğürtülere alışmış bir kimse *Beethoven*, *Mozart*, *Schubert* gibi değerlerden ne anlar...

Düşünmek bilmeye giden yolu aydınlatır, ancak kesinlikle "bilmek" anlamını içermez. Bize kalırsa, bilmek düşünmeyi kolaylaştırır, bu durumda bilgi düşünmenin besinidir. Burada önemli bir durum ortaya çıkar: birtakım gereksiz, sığ bilgiler düşünmeyi yozlaştırabilir, saptırabilir. Özellikle denetimsiz, geleneklerle gelen, daha çok inançlara dayalı bilgiler (bunlara bilgi denirse) düşünmeyi engeller, kişi düşündüğünü sanmanın bulanıklığına sürüklenir, saptırıcı bilgi yönlendirici bilgi yerine geçiverir. Saptırıcı bilgi, başlangıçta doğru olabilir, ancak uygulama ortamı değişince onun doğruluğu da başka bir alana göçer. Sözgelişi matematikte geçerli bir çözüm yöntemini, onunla ilgili bilgileri tanrısal varlığın kanıtlanmasında kullanmaya kalkınca iş değişir, alınan sonuç düşünmenin işlerliği bakımından kurallara uygun gelse bile içerik yönünden tu-

tarsızdır. Böyle yöntemleri birçok tanrıbilimcinin kullanarak görünüşte inandırıcı, gerçekte saptırıcı-yanıltıcı sonuçlara vardıklarını, ancak kendileri gibi düşünenleri avladıklarını bilim tarihinden öğreniyoruz. Düşünmenin yozlaştırılmasında başlıca etken kavram saptırmalarıdır diyebiliriz, bu da anlamadığını anlar görünerek çevresinde toplananları inandırmaya çalışan düzmece aydınların işidir. Bir yerde kavramlar sağa sola çekilebilecek nitelikte esnekse onlarla oynamak kolaydır. Kavramın esnekliği düşünme eyleminin kaypaklığına yolaçar, dinlerde olduğu gibi. Birisi kalkar, "bu sözcüğün binbir anlamı vardır" diyerek kutsal sayılan kitapların kolay anlaşılamayacağını ileri sürer. Onun ardından bir başkası çıkar, bu sözde "binbir anlam"lı kavram üstüne binbir yorum getirir. Olayın içyüzünü, düşünmenin etkinliğini bilmeyenler de bunu önemli bir başarı sayarlar.

Konuşmak eyleminin ayrıcalıklı bir yanı vardır; bir ses saklama aygıtına konuşmayı alıp yıllarca sonra, olduğu gibi, yeniden dinleme olanağı vardır. Konuşan kimsenin sesini, aygıtın koruyuculuğu, sağlamlığı oranında bütün ayrıntılarıyla dinleyebiliriz (çok geliştirilmiş, duyarlı aygıtlarda), oysa düşünmekte böyle bir durum yoktur. Düşünmek eylemini ancak sözcüklerin içeriğinden çıkarabiliyoruz, yalnızca yazıdan yararlanabiliyoruz. Şimdi, geliştirilmiş ses saklama aygıtlarıyla dinlediğimiz bir konuşmadan yola çıkarak, bir konu üzerinde düşünme olanağımız da vardır, ancak bu olanak "düşünmek"in kendisini değil devindirici öğelerini verir. Konuşmak'la sürdürülen "konuşma" eylemden ürüne dönüştürülmüştür, düşünmek'ten üretilen "düşünme" de öyle. Ancak konuşma sese dönüşüyor, düşünme dönüşemiyor. Konuşma bir aygıtla başkasına aktarılabiliyor (ses saklayıcı aygıtla), oysa düşünmeyi sözcüklerden arındırarak saklama, aktarma olanağı yok; düşünmek kişinin doğal yetileri dışında bir aygıtı gereksemiyor, salt olarak kalıyor.

İmdi, çalışmamızın başında, "düşünmek, konuşmak" sözcüklerini öne aldık, araya düşünme, konuşma gibi dilimizde eylemden ad üretme denen olaya geçtik, peki "düşünce"ye ne

diyeceğiz? Düşünmek bir eylemdir, tinseldir, belli yetilerin başarısıdır. "Düşünme" bu eylemin sağladığı çalışmanın adıdır, dolayısıyla işlemdir. "Düşünce" ise "düşünmek" eyleminin, "düşünme" işleminin ürünüdür, bir "varlık"tır. Oysa "düşünmek" devinmektir, "düşünme" de bu devinmenin kavrama dönüşmüşüdür. Öyleyse "düşünme" kavram, "düşünce" ürün, "düşünmek" devinmektir, eylemdir. Bunları "konuşmak"tan gelen "konuşma" kavramında bulamıyoruz, "konuşma"ya "düşünce" gibi bağımsız bir ürün diyemiyoruz. Burada vurgulanması gereken ince bir özellik vardır; konuşma bir yapıta dönüştürülürse kavramı olmaktan çıkar, ürün niteliği kazanır.

Kimi düşünürler, "düşünmek" üzerinde dururken onu "yineleyici", "üretici" diye ikiye ayırırlar. Biz, böyle bir ayırmaya karşı çıkmıyoruz, ancak düşünmek eylem olarak kaldığı sürece, dışa yansıtılmamışsa (ürün vererek) bunun yineleyici mi, üretici mi olduğunu saptayamayız. Düşündüğünü ileri süren kişi, ne düşündüğünü konuşmaya dönüştürürse yineleyici-üretici durumundan birini anlamak kolaydır.

İmdi, bir toplantıda, belli bir konu üzerinde neler söyleyeceğini daha önceden düşünüp taşınarak yazıya aktaran, sonra dinleyicilere okuyan kişi konusunda ne diyebiliriz? İlk bakışta düşünmekle ilgili bir kanıyı açıklamak gerekir izlenimi uyanıyorsa da doğru değildir. O kişi, düşündüklerini yazıya çevirip imlerle nesnelleştirirken düşünüyordu, ne söylemesi gerektiğini ölçüp biçiyordu. Ancak, yazıya geçirdiklerini belli bir süre içinde okuyarak dinleyiciye iletmeyi üstlendiğinde düşünmek eyleminin devinsel bir nitelik kazandığını yadsıyamayız. Üzerinde durulan konu, dinleyicilere, yazısız aktarılıyorsa devinsel eylem yerini düşünsele bırakmış demektir, bunu konuşmacının kimi sözcükleri söylerken duraksamasından, kimi kavramları yinelemesinden, sözcükler arasında süresel uzaklıklar oluşturmasından anlamak kolaydır. Düşünmek konuşmanın hızını kesiyor, devinsel girişim karşısında usun denetici engellerini buluyor, işte duraksamaların nedeni bu gizli engellerdir.

Düşünmek, kimi çetin konularda, belleği kemirmektir, bel-

leği oluşturan dokuları didiklemektir. Derin düşüncelere dalan, uzun uzun düşünen bilginlerin, bilgelerin yorgunluğu bunu gösterir. Nitekim kimi düşünürler, çetin bir konu üzerinde düşünürken gövdesel ısının arttığını, yüzlerinin sıcaklandığını, terlediğini sezerler. Demek, düşünmek, ne denli tinsel bir olay olsa da nesnel dokuları etkiliyor, yoruyor. Lâtin ozanı *Lucretius*, bu konuya değinmiş, *De Rerum Natura* (Varlığın Yapısı) adlı yapıtında uzun uzun işlemiştir. Ona göre çok konuşan bir kimsenin yorulması gövdesinden, ses yoluyla, birtakım öğelerin (atomların) çıkıp gitmesi sonucudur, gövdede nesnel bir azalma oluyor demektir. Biz, Lâtin ozanının bu gerçekçi düşüncesini tartışmayacağız, yalnız düşünmek eyleminin öyle emeksiz bir girişim olduğunu sanmıyoruz (kimilerinin karşıt görüşlerine bakmaksızın). Düşünmek, kişiyi, konuşmaktan daha kolay, daha hızla yıpratır kanısındayız. Düşünmek (bilimsel yönden-felsefe alanında) kişiyi belli ilkelere, belli düşünsel kurallara göre davranmaya itiyor, bir yere bağlıyor, daha açıkçası özgürlüğünü elinden alıyor. Düşünmeyi bilmeyen, sevmeyen kimselerde açık seçik bir kaypaklık görülür (bunlar yüksek sanlar taşıyan bilimciler sayılsa bile). Düşünen kişi kendi kendisiyle çelişkiye düşmekten kaçınır, oysa düşünmeyende böyle bir sorumluluk duygusu yoktur. Yukarda "dilin kemiği yoktur" atasözüne değinmiştik, işte bu düşünmeyenlerin en sağlam sığınağıdır. Düşünmeyen bir kimse için dilin kemiği yoktur, bize kalırsa onda aktörenin de kemiği (kuralı) yoktur; kuralsız düşünmeye (buna düşünme denirse) alışmış bir kimsede başıboşluk davranış ilkesi yerine geçer. Böyle kimsenin konuşmasıyla düşünmesi arasında bağlantı bulunsa bile yanıltıcıdır, kısa bir süre sonra kesilme görülür. Bütün sorun düzeyli bir eğitimi gerektiriyor.

Eğitim, düşünmek-konuşmak konusunda, geliştiricilikle verimliliği birlikte sürdürür, ancak düzenli, us ilkelerine göre uygulanmaya konursa. Bilimsel ilkelere bağlı bir düşünme-konuşma eğitimi kişide düzenli olma, ölçülü davranma eğiliminin gelişmesini sağlar. Bunu başarmak kolay değildir, nedeni de daha önceden bilimsel uygulamanın gerekliliğine inan-

mayı gündeme getirir. İnanç alışkanlıklarına dayalı bir eğitimden yarar sağlanamayacağı bellidir; bu tür alışkanlıklarda başlıca ilke değişmezliktir, eskiden ne yapılmışsa onu benimseyip sürdürmektir. Bilimsel başarısızlıkların, geriliklerin, çağın dışına itilmişliklerin başlıca nedeni budur.

Eğitimin besleyici toprağı düşünmenin süzgecinden geçirilmediği sürece verimli, yeterli olamaz, onu bilimin aygıtlarıyla kazmak, altını üstüne getirerek karıştırmak, verimi engelleyen artıkları ayıklamak gerekir. Bu çok güç bir iştir, özellikle alışkanlıkların yozlaştırdıkları düşünsel topraklarda üretimi çoğaltmak kolay değildir.

ANLAMAK

Anlamak, bir konu üzerinde, kendi kendine soru sormakla başlar, soruya verilen yanıtla biter. Çoğumuz okuduğumuz bir yapıtı, dinlediğimiz bir türküyü-ezgiyi, uzun uzun baktığımız bir yontuyu ya da resmi anladığımızı sanırız, oysa birisi bize ne anladığımızı sorduğunda duralarız, süre kazanmak için sorunun yinelenmesini isteriz. Bu tutumumuz kendimizi sorulan soru karşısında gizlemektir. Kişi, önce kendi kendine, ne anladığını sormayı bilmiyorsa konuya uzaktan bakıyor demektir. Bu nedenle, anlamak bir eylemin içine girerek kendi kendini yargılamaktır diyebiliriz. Özellikle yabancı dille ortaya konan bir yazıyı, bir araştırmayı okuduğumuzda anlamanın ne olduğunu görme gereğinde kalırız. Sözcükleri yanyana getirer, aralarında kurulan bağlantıyı araştırarak anlamaya çalıştığımız bir yapıtın yanına sokulmanın ne denli güç olduğunu yine yabancı dilden öğreniriz. Demek yabancı dil elimize kolaylık sağlayacak bir açkı vermektedir, bize düşen görev bu açkıyı yeterince kullanmayı bilmektir. İşte konunun güçlüğü buradadır.

Anlamak, okunan yapıtın içine girmektir, çevresinde dolaşmak değil. Yapıtın içine girmek de pek kolay olmuyor, birtakım önbirikimler istiyor. Bu birikimler okunan yapıtın içerdiği konuyla ilgili değilse anlama eylemi başarısız kalır. Hangi türden olursa olsun, insan elinden çıkmış bütün yapıtların, araçların, gereçlerin varlığını çevreleyen özel bir dili vardır, bu dil ise onunla bağlantılı bilgidir. Bu bilgiyi edinmeden yapıtın

kapılarını açmak olanaksızdır. Bütün yapıtlar birer kapalı evdir, oraya ancak kapısından girme olanağı vardır. İşte anlamak bu giriş kapısını bulmakla başlar. Kapıyı bulmak yetmez, içeri girmek, bölmeleri, odaları dolaşmak, oralarda bulunan çekmeceleri açmak, içerde saklananları aydınlığa çıkarmak gerekir. Oysa bizim yanılgılara düşmemiz de buradadır. Yapının giriş kapısını bize gösteren bekçinin içerde bulunanları bilmesi, görmesi gerekli değildir, onun görevi kapıyı açmak, size içeri giden girişi göstermektir. Bu nedenle büyük yapıtlar büyük konaklar gibidir. Yüzeysel bilgilerle donatılmış kimselerde şaşılası bir tutum vardır, onlar bütün yapıtları kendi konuştukları dille anlayabilecekleri sanısına kapılmışlardır. Sözgelişi Türkçe konuşan bir yurttaşımızın Yunus Emre'yi, Süleymaniye camiini, Ayasofya'yı anladığını sanması, bu alanda savlar ileri sürmesi, dahası büyük yargılar vererek çevresini aydınlatmaya çalışması böyledir. Oysa Türkçe konuşmak, Türkçe koşuk düzenlemek bu yapıtları anlamaya yetmez, ancak onların çevresinde toplanan ilgilenicilerle söyleşmeye yarar.

Anlamanın ne denli yorucu, güç, yıpratıcı bir olay olduğunu gösteren en açık kanıt dinlerdir (yeryüzünde en yaygın olmaları nedeniyle), kimse çıkıp bağlandığı dini anlamadığını söylemez, dahası kendi anlayışsızlığını gizlemek için konuyu tanrısal nedenlere dayandırır, kişi usunun gücünü aşan bir olay diye niteler. Dinde inanmak anlamayı gerektirmez gibi bir kanının yayılmasında başlıca neden budur. İmdi, böyle bir sığınağın ne denli yanıltıcı olduğunu görmeye çalışalım.

1- Bütün yapıtların birer kapalı ev olduğunu söylemiştik. Bu eve girmenin de birtakım koşulları bulunduğunu sergilemiştik. Bu koşulları oluşturan öğeler yapıtın tabanını, çatısını kuran düşünsel ürünlerdir. Düşünme eylemiyle biçimlenmeyen bir yapıtın varlığı sözkonusu değildir. Nerde kişi elinden çıkmış bir nesne varsa orada düşünmenin de kendine özgü bir yeri bulunuyor demektir. Ne düşüncesiz yapıt, ne de yapıta dönüşme özelliği bulunmayan düşünce ürünü vardır. Burada yapıtın büyüklüğü ufaklığı, genişliği darlığı, sığlığı

derinliği sözkonusu edilmiyor, yalnızca biçimsel durumu gündeme getiriliyor. Ayrıca, yine burada, büyük uzmanlıkları gerektiren yapıtlar da düşünülmüyor, düşünülen yalnızca bir yapıtı anlama konusundan doğan davranış türüdür. Sözün kısası bir yapıtı anlamak, onun karşısında, sağlıklı bir davranış biçimini gerektirir.

2- Anlamak, anlaşılmak istenene yaklaşmakla sağlanır. Bu yaklaşmak ise eleştirel içerikli bir soru sormadan yola çıkar. Soru sormanın tabanında yapıta bakışaçısının biçimlendirdiği görüş bulunur. Bu da yapıtı anlamada ikinci bir öğenin varlığını *görüş*'ü gündeme getirir. Bir görüşün taşıyıcısı olmayanın anlama eylemi içinde yer bulabileceğini sanmayalım. Görüş göktaşı gibi birdenbire yere düşmez, geriye, kaynaklara giden bir çabayı gerektirir. Oysa çaba da bilinçli bir girişim ister. Yalnızca duygulara dayanan bir girişimin çaba oluşturması düşünülemez. Çok kimse, kimi yapıtların anlaşılmasında duygunun etkinliğini ileri sürer, bu da yanıltıcıdır. Duygu sezgiyle beslenir, bilincin ışığından, usun ölçülerinden kaçınmayı sever. Duygulara dayanılarak bir yapıtı anlama, açıklama olanağı yoktur. Duygu yalnızca eğilimleri, yönelişleri hızlandırır. Duygu, kimi konularda, usun hızını keser, yürüyüşünü engeller. Sözgelişi dinlerin yasakladığı, ağır suç saydığı sorunlara yönelmede duygunun önleyici, engelleyici etkisi büyüktür. İslam dini domuzu kargışlamış, suçlamış, ona dokunmayı bile yasaklamıştır. Bu durumda, dinine çok bağlı bir müslümanın domuzun gövdesel yapısı üzerinde deneylere dayalı çalışmalara koyulması kolay değil, dahası olanaksızdır. Duygusal yaklaşımlarda usun ağırlığı, etkinliği kuşkuludur. Bu nedenle usun denetimi altında bulunmayan, usun gücüyle gözaltına alınmayan bir duyguda çözümleyici, açıklayıcı özellik yoktur.

3- Güzellik, ezgi, koşuk, oyun (tiyatro) gibi yaratı alanlarında anlamanın duygulara dayandığı, ya da duygunun etkinliği gündeme getirilirse de böyle bir savın genel geçerliği tartışılır. Burada soru sorma, kendini yargılama gündem dışında bırakılır. Uygulanmak istenen ölçülerin hepsi de tutarsızdır, ke-

sinlikten yoksundur. Oysa anlamada ölçünün varlığı kaçınılmazdır. Ölçü yanılmaya giden yolları denetim altına alır, atılacak adımların uzunluğunu-kısalığını belirler. Ölçü yalnız başına başarılı olamaz, tartışmayı, tartışma da eleştiriyi gerekser. Tartışmaya açılan kapıların kapalı tutulduğu yerde eleştirinin geçerliği sözkonusu edilemez. Bunlar da duyguyla geçinemez. Sözgelişi çağlar boyunca özgünlüğünü korumuş, etkisini sürdürmüş bir koşuk üzerinde duralım. Bu koşukta okuyanı-dinleyeni etkileyecek yüklü bir duygusal içerik vardır diyelim. Bu içeriği hangi ışıldağın aydınlığında görebiliriz? Önce bu yapıtın kurucu öğelerini ayrıntılarıyla öğreneceğiz, sonra bunları eleştiri süzgecinden geçirerek etkileyici özelliklerini sergileyeceğiz, bunları yaparken de onu tartışmaya açacağız. Bu söylenenleri usun ölçüleri dışında bırakarak başarı sağlama olanağımız yoktur. *Homeros*'un, *Vergilius*'un, *Dante*'nin, *Goethe*'nin büyüklüğünü yalnızca duygulara dayanarak kavrayamayız. Bunların büyüklükleri yapıtlarının içeriğindedir. Durum yontu, mimarlık, resim gibi değişik yaratı alanlarında da böyledir.

4- Anlamak, tarih bakımından, geçmişe uzanmayı da gerekli kılar. Bir yapıtın ortaya konduğu alanın geçmişini, o yapıtın geçmişteki benzerlerini bilmeden anlama eylemine geçemeyiz. Geçmiş, bize, yapıtın gelişim aşamalarını, içeriğinin yükseliş basamaklarını, kimi yerde düşüşlerini öğretecektir. Bu öğretme özgünlüğün, üstünlüğün, yeniliğin, yaratıcılığın nereden kalkıp nereye vardığını bildirir. Resim tarihini bilmeyen bir aydının bilgisi ne denli geniş olursa olsun *Giotto*'yu, *Rembrandt*'ı, *Klee*'yi, *Sezan*'ı anlayabileceği ileri sürülemez. Onlarda açıklığa kavuşan yaratı özellikleri yalnızca duygularla kavranamaz. Bu alanda özel bilgi de yetersizdir, karşılaştırmayı sağlayacak yanbilgiler gereklidir. Yontunun uygarlık alanında kapladığı yeri bilmeyen bir düşünürün *Michel Angelo*'nun değerini kavraması savunulamaz. Öte yandan, yalnızca onun yaşamını bütün ayrıntılarıyla öğrenmek de yeterli değildir, uygarlık alanında durduğu "yer"i bulma gereği gündemdedir hep.

5- Anlamanın en güç alanı felsefedir. Bir düşünürün bu

alanda gezinebilmesi için çok geniş bir ortamda dolaşmaya alışması kaçınılmazdır. Özellikle felsefe öğretilerini anlamada karşılaşılan güçlükler düşünürü usandırır, ürkütür bile. Felsefede birini öğrenmeden ötekini anlama olanağı yoktur (birbirini izleyen öğretilerde). Felsefede, hangisi olursa olsun, bir dili çok iyi bilmek de yetersizdir. Öğreti kuran, dizge geliştiren bütün bilgelerin konuştukları dilin sözcükleri içinde bile kendilerine özgü kavramları vardır. Bu kavramlar bilgenin özgün dilidir. Felsefenin sözlüğü dilin sözlüğüne benzemez, içerik bakımından. Bu alanda sözcüklerin özdeşliği anlamların özdeşliği demek değildir. Sözlükte verilenin içeriği bilgenin öğretisinde bambaşka bir anlam kazanır. Kimi durumlarda bilgelerin bile birbirlerini anlamaları güçleşir, işe geniş kapsamlı yorumlar karışır.

Felsefeye uzaktan bakan en güçlü düşünürler bile *Kant*'ın, *Hegel*'in, *Heidegger*'in, *Jaspers*'in dillerini anlayamazlar. Büyük bilge kendi dilini yarattığı, geliştirdiği oranda büyüklük kazanır. Uygarlık alanında yeni bir dil yaratmanın en geçerli, en gerekli olduğu alan felsefedir kuşkusuz. Bu alanda sözcüklerin değil kavramların sayısı önemlidir. Felsefede yaratılan sözcükler değil, sözcükleri dolduran içeriklerdir. Bu nedenle bilgeler sözcüklerden çok içeriklerle konuşurlar. Nitekim sözcüklere dayalı bütün yaratı türlerinde de durum böyledir. Kullandığı sözcüklere özgün birer içerik kazandıramayan bir yazar, bir ozan için "büyük" nitelemesi geçersizdir. Bizim "sanat/yaratı" sözcüğü altında topladığımız bütün başarı odaklarında büyüklük özgün dile dayanır.

6- Yaratı alanları değişiktir, türlü türlüdür. Ancak bütün türlerin birer özgün içeriği vardır. Hepsinde sözcüklerle kurulmuş dil kullanılmaz. Sözgelişi ezginin, yontunun, resmin, sessiz oyunun (burada bütün görsel yaratı türleri sözkonusudur) kendine özgü bir dili vardır. Bu dil kiminde ses (ezgi türlerinde), kiminde ışık-gölge (resim ile çizgiye dayalı yaratılarda), kiminde oylum-dışsal biçim (yontu, kabartma bg), kiminde de devinim olarak düzenlenir. Yine bu alanlarda anlamak dilin dışına çıkınca (sözcüksüz bir içerik kazanınca) güçleşir. Bu güçlüğe

karşın sözcüksüz dilin gerektirdiği düşünsel birikim ağırlık kazanır. Sözcüğün çevresinde dolaşmayı, sözcüğe içeriğinin dışından bakmayı sevenler felsefe öğretilerinin adlarını öğrenmekten öte bir iş yapamazlar. Pek az ülkede bilge kişilerin yetişmelerinin nedeni de budur. Felsefede düşünmek sözcüğün içini dışına çevirerek yeniden biçimlendirmeye dayanır, gerçek başarı da bu biçimlendirmenin içerikle sağladığı uyumdadır. Sözcüğün başını alıp bir yana gittiği yerde felsefe geziye çıkmış demektir. Güçlü bir bilgenin elinde dil yeni bir yapı kurmanın sağlam gereçlerini kapsayan-barındıran bir olanaklar alanıdır. Bu alanda, dilin devingenliği, sürekli gelişimi sözkonusudur. Durağan dille düşünülmez yalnızca sözcükler bir yerden başka bir yere taşınır. Bu taşınmanın başlıca örneği felsefeye özgü kavramları kullanarak bilgece düşündüğünü sanmaktır. Nice yıkılmış, çökmüş başlar biliriz "felsefe"nin gün ışığından yoksun bırakıldığı bir yeraltı sığınağı gibidir. Bu karanlık, korkunç sığınağı binlerce yüzyılın ötesinden yuvarlanarak gelen, inançlarla aydınlatmak isteyen, böylece felsefenin yerine düşünceye bıçak çeken saçmalıkları koymaya çalışan sapkınlar vardır.

Felsefenin besini düşünmektir, düşünmek de özgün ürünler ortaya koymaya yönelmektir. Nerede böyle bir bilinçli yönelme varsa orada felsefe varlığını sürdürür: nerede böyle bir besleyici ortam yoksa orada felsefenin yerini yıpranmış-sölpük saçmalıklar almış demektir. Felsefe dolgun içerikli kavramlarla konuşmaktır, bu konuşmada başarıyı gösteren, ona tanıklık eden düşünsel ürünlerdir. Kavramlar tartışmaya açık olduğu sürece içerikleri gelişir, varsıllaşır. Tartışmaya kapalı tutulan kavramların egemenlik alanı dinlerdir, bu nedenle dinlerde ilerleme, yaratı bakımından gelişme sözkonusu değildir.

7- Yaratı alanlarında birinden ötekine geçme, kavramlar arasında komşuluk ilişkileri kurma olanağı yok mu? Bu sorunun yanıtını yaratı alanında başarı gösteren kişinin ortaya koyduğu ürün verebilir. Ürünler birbirini konu edinebilir, böylece yaratı alanlarında birbirine açılan kapılar oluşturulur. Sözgelişi bir felsefe sorununu ozan işleyebildiği gibi felsefeci de ozanın ürü-

nünü inceleme konusu yapabilir. Ancak kullanılan kavramların içerdiği anlam olduğu gibi kalırsa yapılan iş aktarma olmaktan öteye geçemez. Sözgelişi *Demokritos-Epikuros* öğretilerini koşuk biçiminde sunan *Lucretius* güçlü bir ürün ortaya koymuşsa da kendine özgü bir yenilik getirememiştir. Durum Roma felsefesi için de böyledir, içerik bakımından özgünlük yoktur, oysa Latinceyi felsefe dili durumuna getirmede ilerleme vardır, ancak bu da bir aktarmadır. Bu olayda egemen öğe Latin düşünürünün Anadolu-Yunan felsefesini iyi anladığıdır, bunun kanıtı Latin dilinde üretilen felsefe kavramlarıdır. Latin düşünürü bu alanda sığ bir okuyucu değildir. Felsefe öğretilerinde üreticiliğin biricik olanağı anlamaktır, bu nedenle felsefe öğretileri birbirinin çocuklarıdır, aralarında benzerlik olmasa bile.

Felsefe öğretileri, birbirine açık olmalarına karşın, hepsi bağımsız birer bütündür. Bu bütünlük kesinlik kazanmış kavramların içerikleriyle oluşur, öğretinin kavrama kazandırdığı içerik kendi özgün dilini kurar. Bu dili anlamak kavramın içine girmeyi gerektirir demiştik. Kavramın içine yanlış kapıdan girmenin sonucu öğretiye değgin yanıltıcı, tutarsız yorumlar doğar, felsefede en sakıncalı durum da budur. Bu tür yorumlar içeriklerin saptırılmasına yolaçar, nesnel karşılığını anlamsız anlatıma dönüştürür. Ortaçağın başlıca özelliği de budur. İlkçağ felsefesinin kavramlarını nesnel alanından uzaklaştırarak nesnel-ötesi ortama götürmekle yeni bir varlık oylumu oluşturulmak istenmiştir. Sözgelişi *Platon*'un öğretisini ortamından uzaklaştırarak tanrısal bir alan diye görüp göstermek, ondan yeni öğretiler türetmeye girişmek böyledir. Burada tanrısal alan değişikliğe uğratılmıştır, *Platon*'un anladığı tanrının yerini onunla ilgisi bulunmayan başka bir inanç ürünü almıştır.

8- İçerikler bütünlüğe kavuşmuş, boşluğu olmayan düşünsel ürünlerdir. Bu durum içeriğin nesnel bir karşılığı olmasından kaynaklanır. Burada "nesnel" sözcüğünü içeriğin düşünsel alanda yansıttığı varlık diye görmeliyiz. Elle tutulur gözle görülür türden olmasa bile içeriğin nesnesi vardır, dilegetirdiği bir varlığın karşılığıdır. Bilgenin dilinde içerik denince öğretiye değgin konuyu oluşturan öğeler topluluğu an-

laşılır. Sözgelişi *Platon*'da dilegetirilen *ide* (aidea/eidea) kavramının içeriği yansıttığı nesnel varlıktır, biz *ide*'yi göremeyiz ancak yansımasını duyulur evrende algılarız. Bu olayda içerik nesnelleşerek anlama dönüşür, bilgenin düşüncesinde oluşan varlık bize *görünüş alanı*'nda verilir. Bir ezgide seslerle-uyumlarla çizilen varlık alanı dinleyenin düşüncesinde nesnelleşemezse anlaşılmıyor demektir. Bu nesnelleşme somut varlığa dönüşmek değildir, anlayış gücüne belli bir biçime girerek yansımadır. Özellikle resim türünde bunun en açık örneği görülür. Ressam kendi düşünce evreninde biçimlendirdiği nesnel varlığı yeni bir kılıkla ortaya koyar, bu doğada bulunan somut bir nesnenin resmi olsa bile ressamın ırasını yansıtır, bunu anlamak olay değildir. Belli bir konuyu işleyen iki ressamın elinden çıkan ürünlerin birbirine benzemeyişi bu ıra ayrılığındandır. Fizik biliminde, bunun daha ilginç örnekleri vardır. Özellikle atomun açıklanışında ortaya çıkan yeni sorunlar kullanılagelen kavramların içeriklerini aşıyor, bu nedenle konuyu anlayıp anlatma güçlüğü doğuyor. Bu güçlüğü yenmek için kavrama yeni bir içerik veriliyor. Özellikle birbirine yakın bilimlerde (matematikle yakın ilişki kuranlarda) kavramların içerik bakımından taşıdığı özellikler ilgiye değer. Bu içerik özelliklerini yeterince bilemeyen, nereden başlayıp nerede bittiklerini göremeyen bir kimse boyuna yanılgıya sürüklenir. Sözgelişi iyi matematik bilmeyen bir aydın bir nesnenin düşme hızıyla uzaklık arasındaki oranı saptayamaz, fizik bilmeyen bir matematikçi için de bu olayda durum başka türlü değildir. Bu olayda bilimler arası ilişkilerin kavram içeriklerine dayandığı görülüyor. Güçlük bu içeriklerin bulunduğu alana girmektedir.

9- İmdi soruna yaklaşırken neden eleştirel bir tutumun benimsenmesi gereği açıklık kazanıyor. Kavramı, sözcüklerin bize verdiği gibi saptanmış bir anlam çevresinde alırsak yeniliğini-eskiliğini göremeyiz. Bu iki karşıt durumu görebilmek için geriye gitmenin gereğini daha önce vurgulamıştık. Ancak geriye hangi yöntemle gidilir sorusunun kapsadığı güçlük bütün ağırlığıyla karşımızda duruyor. Burada sözlüğe bakmak yetmez, düşünsel süreç içinde aşılan evreler dizinisi öğrenmekten

başka çıkar yol bulamayız. Öğrenmeye girişilince yeni bir güçlükle karşılaşılır. o da hangi alanda öğrenmedir. Sözgelişi "görmek" sözcüğünü alalım. Bu sözcüğün günlük konuşma dilinde bile çok değişik anlamları vardır: kavramak, anlamak, korumak, bilmek, tanımak, yardım etmek. bakmak, gözlemlemek, beğenmek bg. Öte yandan bu sözcüklerin bilimlerde de kullanımları değişiktir. Tüze dilinde geçen görmekle felsefede yaygın görmek sözcükleri özdeş değildir. Sağlıkbilim, gökbilim, tinbilim, yazın, resim (bütün yaratı alanları sözkonusudur), tarih, coğrafya, fizik bg. bilimlerde görmek özdeş anlam içeriği taşımaz. Burada *görmek* eyleminden türetilen "görüş" kavramını ele alırsak sorunun büsbütün güçleştiğini anlarız. Demek ki anlamak, daha başlangıçta gerekli kavramı yakalamayı, sonra bu kavramın içeriklerinden birini seçmeyi önkoşul olarak gündeme getiriyor. Bu durumda anlamak eylemi seçmek eylemine dönüşüyor, ya da onu öncül koşul sayıyor.

10- Seçmek, birden çok nesne arasında bir dizinleme yapmaktır, nesneleri ayrı ayrı yerlere koymaktır, başka bir söyleyişle nesnelerin kavram içindeki yerlerini bulmaktır. Bu işleme bilmek ya da tanımak diyebiliriz. Kişi ancak bildiği, tanıdığı nesneler arasında bir seçim yapabilir, onları "yerleri"ne koyabilir. Nesnelerin görünür biçimlerine, türlerine, boylarına, büyüklük-ufaklıklarına. sözün kısası duyusal niteliklerine göre seçmek kolaydır, ancak bu felsefenin ilgilendiği bir eylem değildir çokluk. Okur-yazar bile olmayan bir kimse önüne dökülen kızılcıklarla erikleri, karayemişleri seçip ayırabilir. Onun eylemi yalnızca göze dayanır. İrilik, incelik, kızıllık, yeşillik, katılık, gevşeklik bg. duyularla ilgili özellikler seçmeye yeter. Bu seçmeyi bir bitkibilimci yaparsa iş değişir, satıcı işe karışırsa bambaşka bir durum ortaya çıkar. Oysa felsefe öğretilerinden birini seçme gereği gündeme gelirse düşünsel alanda yeterlilik sözkonusu oluverir. Değme düşünür felsefe öğretilerinden birini seçemez, dahası seçmenin ne anlama geldiğini bile açıklayamaz. Bu olayda bütün ağırlık eğitim-öğretim odaklarına yükleniyor. Böylece anlamak bir eğitim-öğretim evresinden geçmeyi gereksiyor. Olayın en sakıncalı yanı burasıdır. Eğitim-

öğretim kişiyi uçuruma da götürür, düzlüğe de çıkarır. Peki işe koyulan nereden başlayacak? Bu sorunun yanıtını uygarlık alanında ulaşılan aşamanın niteliği verebilir. Burada insan denen varlık yiyeceği kırıntıları seçen bir sığırcık ölçüsünde bile başarılı değildir. Doğa sığırcığa neyi, hangi eylemle seçeceğini vermiştir, oysa kişioğlu bu eylemi ancak emeğiyle gerçekleştirebilir.

11- Eğitim-öğretim kişiye bilinç aydınlığında seçmeyi gösterebiliyorsa başarılıdır. Bilinç aydınlığında seçmek ise bir tür eleştiridir. İki nesneden, ya da daha çoğundan biri yeğlenir ayrılırsa bunda adı söylenmeyen bir eleştiri işlemi vardır. İmdi eğitim-öğretim, seçmek, eleştirmek, hepsinin üstünde bilinç olayları ardarda diziliveriyor. Konuya başka bir gözle bakalım: öğrenime yeni başlayan bir çocuk seçebilir mi? Seçer, ancak evde gördüklerine, algıladıklarına özenerek. Nitekim kuş yavruları da öyledir. İş, öğrenme çağının daha başlangıcında çocuğa seçme bilincini aşılamaya, onda yeşermeye başlayan bilinci eylemleri denetleyebilecek duruma getirmeye bağlıdır. Bu olayda en verimli etken, en doğru ölçü bilim geleneğidir. Öğrenci ilk yıllarında bu geleneğe alıştırılmazsa seçecek olgunluğa ulaştığı çağda bile bağımsız bilince varamaz, yalnızca "seçtirilenler"e yönelebilir, daha açığı başka bilinçlerin etkisiyle yolunda yürümeye çabalar. Öğretimin en sakıncalı başları "doldurma"yı amaçlayanıdır. Bir toplumda düşünsel egemenlik "doldurulmuş başlar"ın eline geçerse anlamak dediğimiz olay tutuklanmış, bir daha salıverilmemek üzere içeri atılmıştır.

Anlamak, böylece, bir eğitim-öğretim sorunu olarak karşımıza çıkıyor, bir yandan da ilk öğrenme evrelerine dayanıyor. Bu evrelerde yol göstermc yerine önyargılarla yönlendirme gündeme getirilirse anlamak yalnızca verileni bellemek gerekliliği oluverir. Bu durumda, düşüncenin hangi alanına girilirse girilsin üretme sözkonusu değildir. İslam ülkelerinde büyük bilgelerin, büyük düşünürlerin yetişemeyişleri bundandır, oralarda anlamak verilenleri bellemektir, dahası "doldurulmuş başlar"la yaşamaktır. Konuşulan dilin, kaynak bakımından, büyük olanaklar taşıması yeterli değildir, o dili iş-

lemek, düşünsel ürünlerle geliştirmek, kapsam alanını genişletmek bir öğrenme tutumu olmalıdır.

Dil, güncel konuşma gereksinimiyle koşullandırılırsa yaratıcı gücü gelişemez, yalnızca verilenleri aktarmaya, bir yerden bir yere taşımaya elverişli bir araç niteliği kazanır. Böyle bir dille anlama eylemi bağdaşamaz; böyle bir dilin kapsamına giren bütün sözcükler değişmeyen içeriklerle doldurulmuştur. Bu tür içerikler düşünsel yaratıyı engellediği gibi kavram üretimini de durdurur, sözcükler daha geniş kapsamlı kavramlara dönüştürülemez. Oysa anlamak eyleminin özünde sözcüğün düşünsel içerikli kavrama dönüşmesi saklıdır. Dili kullanmak dille oynamak, dili yeniden yaratmak anlamına gelmez, ancak işlenmeyen bir dille yetinmek de o dilin tutsağı olmaktan öteye geçemez. Bir dilin tutsağı olmak düşünülebilen yaratı olaylarının en yıkıcısıdır. Biz, burada, dil tutsaklığının anlama eylemiyle çeliştiğini söylemekle yetinelim.

12- Anlamanın gelişmesini engelleyen davranışlardan biri de öykünmedir. Öykünen kişi anladığını sanmanın yanılgısı içindedir. Kimi düşünürler öykünmeyi anlamanın sonucuna bağlarlar. Oysa öykünmede görüleni, beğenileni yeni bir yaratı ürünü katmadan değişik biçimde yansıtma, aktarma vardır. Öykünülen nesne (çok büyük bir yaratı ürünü de olabilir) bütünlüğü içinde öykünenin karşısında durur, ilgisizdir, devinimsizdir. Öykünen ise öykündüğünün önce çevresinde döner, dolaşır, sonra yüzeysel görünüşüyle ilgilenir, daha sonra ona kendi giysilerini giydirir. Bu nedenle öykünen öykündüğünün ancak yansımasını ortaya koyabilir. Daha başka bir söyleyişle: öykünen öykündüğünü yanında taşır. *Leonardo da Vinci*'ye öykünen bir kimsenin ikinci bir *L. da Vinci* olması olanaksızdır, ancak onun yüzeysel yansıması biçiminde görünmeyi başarabilir. Burada, önceden gelen büyüğü örnek alarak yeni bir öğreti geliştirme sözkonusu değildir, onda başka bir özellik vardır. Buna izini sürme diyebiliriz. Nitekim bütün öğretiler birbirinin izini süren düşünsel kuruluşlardır, oysa öykünülmüş nesnelerin yansımaları öyle nitelenemez. İmdi öykünen öykündüğünü bütün içeriğiyle anladı diyebilir miyiz? Diyemeyiz

kuşkusuz. Bu olayda bir anlama olsa öykünülenden büsbütün başka bir yapıt ortaya konurdu, bu durumda öykünme değil esinlenme üzerinde durulur. Çağımızda *Yenikantçılık* denen bir akım, onun ünlü bilgeleri vardır. Buna da öykünme diyebilir miyiz? Kuşkusuz diyemeyiz. Bu olayda yüzeysel bir öykünme değil, *Kant*'ın öğretisinden yola çıkarak yeni sorun alanları bulma girişimi vardır. Hepsinin kaynağı *Kant*'tır, ancak işlenen sorunlar, üzerinde durulan konular, geliştirilen öğretiler çağımızın düşünce ortamındadır. Bu yeni öğretide *Kant*'ın çağımızın anlayışına göre açıklanışı önem kazanmış, ondan yeni sorunlar çıkarılmıştır.

Yukarda oniki bölümde incelenen sorunların hepsi anlamak eyleminin çevresinde toplanır. Oysa günlük konuşma dilinde anlama denince başka nesnelere yönelinir, başka bir sorun düşünülür. Kime sorulsa anlama sözcüğünden söylenenle ne demek istendiğini kavrama çıkarılır. Oysa söylenenle anlatılmak istenen anlamak değil aktarmaktır. Ben, karşımda duran bir kimseye, "ağacın dalı kırıldı" dediğimde dilegetirdiğim bir olaydır, sözümü dinleyene bu olayı aktarmışımdır, o da benim aktardığımı olduğu gibi benimsemiş, ağacın dalının kırıldığını öğrenmiştir. Ben yalan da söyleyebilirdim. Beni dinleyen söylediğimin doğruluğunu ağacın kırılan dalını görmeden kavrayamaz, yalnızca benim yalanıma katılmış olur. Bu elle tutulur, gözle görülür bir örnektir, doğruluğu yanlışlığı deneyle saptanır. Oysa iş düşünsel ortama aktarılınca durum değişir, yeryüzünün en büyük sayılan bilgesi bile *Platon*'un öğretisinin doğruluğunu-yanlışlığını ileri süremez, onun karşısında yalnızca olumlu-olumsuz bir duruma geçebilir, ya benimser ya yadsır, yapabileceği budur. Bu eski öğretinin açıklanışına girişince anlamadan ne anladığı ortaya çıkıverir. Burada sözkonusu olan kavramların içerikleridir, *Platon*'un diliyle konuşup konuşmamadır.

Anlamak bir durum içinde bulunmak, kendini kendiyle çevrili bir ortamda görmektir. Bir yapıtı okuyan birkaç kişi anlama konusunda ayrı ayrı durumlar içinde bulunmalarına karşın, yapıttan kesin bir anlam çıkarılıyorsa, ortak anlayış du-

rumundadır. Burada anlama bakımından "ortak durum içinde olma" sözkonusudur. Bu ortak durum o yapıtı okuyanlarla bağlantı kurmaya yarar. İşte felsefe öğretilerinin kaynağı bu "ortak durum"dur, birçok bilge bu ortak durum içine girince "çığır" denen kuruluş biçimlenir. Öğreti sözcüğünün özel bir anlamı da vardır: bir bilgenin geliştirdiği düşünce akımı. Bu akım çevresinde toplanma başlarsa *öğreti*'nin alanı genişler, "okul" da denen kuruluş doğar. Biz, burada, öğreti, çığır, okul sözcüklerini, yerine göre, belli bir görüş çevresinde toplananların bütünü karşılığı söyledik. Sözgelişi "atom öğretisi", "ahlak öğretisi" bg.

Anlamı açık seçik bir konuda birçok kişinin özdeş yöneliş içinde buhunması, bütün ayrıntılarda anlayış birliğine varıldığını kanıtlamaz. İçeriklerden bir bölümünün başka türlü yorumlanması birliği bozar. Bu durumda yanlış anlama ileri sürülemez, içeriğe yaklaşma değişikliği sözkonusudur. İşte burada yöntem sorunu ortaya çıkar. Sözgelişi "tin" sözcüğünün bütün dillerde anlam içeriği bellidir, oysa yine özdeş dili konuşan bilgeler arasında bu söcüğe yüklenen içerikler birbirinin karşıtıdır. *Leibniz*'in öğretisinde geçen "tin" ile *Hegel*'in ki birbirine benzemez, bu benzemezlik bakışaçısı ayrılığından kaynaklanır. Bu konuda da birinin doğru ötekinin yanlış düşündüğü ileri sürülemez. Sözcüğün içeriği nesnesiyle uyum sağlamıyorsa anlamakta güçlük çekilir, yorum denen eylemin kaynağı da budur. Bir içerik değişik yorumlara açıksa, o içeriğin bulunduğu sözcüğü kullanan düşünür bu türlü yorumlardan kaçınmıyorsa, düşünsel girişimde bulanıklık var demektir. Düşünür içerikten çıkarılan yorumların hangisini yeğliyor? bunda açıklık yoktur. Düşünürün kullandığı sayılı kavramlardan bir ya da birkaçı yeni bir anlatımın odağı olabilir, yeni bir bakışaçısının doğmasına olanak sağlar. Bu başka bir sorundur, burada tutarsız sayılan düşünürün ne söylediğini anlama güçlüğüdür. Özellikle birkaç anlam içeren kimi sözcüklerde yorumların ardı arkası gelmez. Yorum, kavramın içeriğinde bulunmayan bir anlama yönelirse, kavrama onu kullanan düşünürün görüşlerine aykırı çarpık bir anlam yük-

lemeye çalışırsa tutarsızdır, yanıltıcıdır. Bir de birkaç anlama gelen kimi kavramların şaşırtıcı yorumları vardır. Bu olay İslam ülkelerinde çok yaygındır, bilimsel tutumla ilgili değildir. Türk yazınında *Fuzûlî*'nin "Su Kasidesi" adlı uzun koşuğuna yazılmış birçok yorum (şerh) vardır. Yorumcu ozanın bir sözcükten birçok anlam çıkardığı kanısındadır. İşte bu yanıltıcıdır, konuyu anlamamaktan kaynaklanır. En güçlü bir düşünür bile birçok anlamı birden düşünemez, hızla birinden ötekine sıçrayabilir, ancak hepsini eşit sürede biraraya toplayamaz, düşünme akışı buna engeldir. Bu konu felsefede başkadır, bilge birkaç anlama gelen kavramı kullanırken, düşünsel ağırlığını kuramına uygun gelene verir. Bu nedenle, bir bilgenin geliştirdiği kuramın bütünü bilmeden, kullandığı kavramların içeriğini anlama olanağı yoktur.

Yanlış anlamak diye bir olay vardır, bunun kaynağı sözcüklerde saklı içeriklerin açık seçik olmamasıdır. Özellikle birkaç anlam içeren bir sözcük söylendiğinde, onunla öteki sözcükler arasında bağlantı kurmadan soruna girilemez. Düşünürün kullandığı kavramlar arasında içeriksel çelişkiler varsa düşünme eyleminde tutarsızlık bulunuyor demektir. Burada okuyucunun suçu, eksikliği yoktur. Ancak konuya yaklaşmak için bir önbirikim gereklidir. Sözcükler, başlangıçta kök bakımından, değişik anlamlı değildir, doğal bir varlığın karşılığıdır. Onlarda anlam çoğalması sonradan kullanım yoluyla olmuştur. Yanlış anlamada kavramın içeriksel odağını bulamama sözkonusudur. Okuyucu, araştırıcı kişi konuya yaklaşırken ilk göze çarpan anlama kapılabilir, bu yüzeysel bir davranıştır, düşünürün sergilediği görüşten uzaktır. Nitekim "görüş" kavramında durum böyledir. Bu kavram düşünme biçimi, bakışaçısı, çığır, öğreti, dizge, tutum, anlayış kuralı bg. anlamlara gelmektedir, düşünürleri birbirinden ayıran da budur; birinin görüşü ötekine uymaz, birinin benimsediği yöntem ötekine verimsiz gelebilir. Burada anlam yanılmasından kurtulmanın biricik yolu bilgenin düşünme ortamına girmektir, bu da sanıldığı gibi kolay değildir, işte yanlış anlamanın nedenlerinden biri de "kolay olduğunu sanmak"tır. Dilimizde

"sezmek" sözcüğü vardır, Fransız bilgesi *Bergson* öğretisini bu kavram üzerine kurmuştur. Ancak onun dizgesinde yeralan sezginin günlük konuşma diliyle özdeşliği sözkonusu değildir. Sözcük köken bakımından değil, bilgenin düşüncesinde kapladığı yer dolayısıyla görülmelidir.

Yanlış anlama içeriğin dışına çıkmaktır. İçerikte birtakım kendine çekicilikler bulunabilir, bunlar bir dizi oluşturabilir, dahası bunlardan biri ya da birkaçı çok ilginç nitelik taşıyabilir. Konuya yaklaşmak isteyen kimsenin bütün bu olasılıkları gözönünde tutması gerekir, içeriğin ilk bakışta çekici yanına kapılan kimse gerçeği kavramada güçlük çeker. Bu olayda içeriklerin imlere dönüştürülmesi, birer simge niteliğine bürünmesinin de etkisi vardır. Bilgenin, düşünürün simgelerle konuşmaya başladığı alanda okuyucunun bu yeni dili öğrenmeden konuya yaklaşması sakıncalıdır. Anlamak, bir bakıma, içeriği yerinde görmektir, bu da düşünsel bir alışkanlık ister. Bütün sorunları bir çırpıda çözebileceği kanısında bulunan çökmüş başlar vardır, bunlar yalnız düşünme alanında değil toplum bütününde de anlayış çarpıklığının ilginç örnekleridir. Özellikle toplum yönetiminde bu gibi yaygaracıların bilgisiz kesimleri kandırarak başarıya ulaştıkları, toplumu düşünsel gerçekten uzaklaştırdıkları sık sık görülür. Bu tür kimseler bulundukları görevin verdiği güce dayanarak biricik doğrunun kendilerinde olduğu kanısını uyandırırlar, böylece bilgenin dilindeki doğru yaygaracının dilinde yanlışa dönüşür, yanlış doğru yerine geçer. Sonunda bilge eğri, yaygaracı doğru yolda görülür. Çağımızda *Darwin*'in yanlış düşündüğünü, geliştirdiği kuramın Kur'an'a uymadığını ileri sürerek bilimsel buluşlara, gelişmelere karşı çıkan, yaygara koparmakla çıkar sağlayan çılgınların sayısı az değildir, bunlar arasında bilim kurumlarında görevliler de vardır. Bilimin en yüksek sanlarını yandaşlarının parmak sayısıyla elegeçiren, o sanla övünen böylesi çarpıklar yükseköğretim kurumlarımızda çoktur. Bu gibi olaylarda bilimsel içerikten yoksun yüzeysel kandırma etkisi egemendir. Önce toplumun yeterince okuyamamış kesimini dinle sızdıracaksın, sonra sızdırdığın kimseleri kendi çıkarcı

uyuşturucularınla başka bir ortamda uykuya daldıracaksın, arkasından doğruluğun kendi söylediklerinde bulunduğunu o uyuşmuş-sızmış kimselere onaylatacaksın, işte ülkemizde başarının yolu budur günümüze göre.

Yanlış anlamada başka bir etken de kavramların değişik anlamlılığından yararlanarak yüzeysel alanda gezinmeye alıştırmaktır. Bunun açık seçik örneğini dinde buluruz. Şu "Kur'an dili tanrı dilidir" savlarının arkasında yatan saptırıcılık anlayışsızlığın uçuruma giden yolunu olabildiğince genişleten biricik etkendir. Yanlış anlamada iki neden vardır. Bunlardan biri yetkeye güvenmek, yetke diye bilinenin izini sürmek. İkincisi kavramların içeriklerini bilecek bilgi aşamasında olmamak ya da başka bir bilim dalında çalışma dolayısıyla konudan uzak kalmak. Bu sonuncusu düzenli çalışmayla giderilebilir, yanlış anlatılan konunun gerçeği kavranabilir. Oysa birincilerin giderilmesi olanaksızdır, yetkeye güven inanca dönüşmüştür. İslam ülkelerinde "büyüklerin dediğini yapmak" biçiminde yaygınlaşan, değişik yorumlara uğratılan savların geçerliği böyledir. Burada geçen "büyükler"in hangi anlama alındığını tartışmanın gereği yoktur. "Büyükler" denince önce toplumu yönetenler, sonra yaşça ilerde olanlar anlaşılır. Bu savın kaynağı Arapça "ululemr" biçimindedir, onun Türkçeye aktarılışıdır. Ülkemizde "büyükler" denince yöneticilerin yanında, onlardan daha saygın, güvenilir, yücelik taşıdıklarına inanılan kişiler "şeyh", "mürşid" bg. tarikat öncüleridir. İşte çağımızda islam topluluklarının geri kalmalarına yolaçan başlıca yanlış anlamaların kaynağı.

Yanlış anlamanın başka bir nedeni de bilimsel yetersizliktir. Güvenilen kişi, değişik örtüler altına saklanan nedenlerle, önemli yerlere çıkarılmış, saygınlık taşıyan sanlar kazanmıştır, oysa bilimsel yönden bu kazanılanlarla (daha doğrusu kendisine emeksiz verilenlerle) ilgisi yoktur, ancak bulunduğu yer sözlerine geçerlik sağlamaktadır. 12 Eylül 1980 döneminde, ülkemizde, yönetime elkoyanların konuşmalarından anlaşıldığına göre toplumsal konularda en ilkel bilgilerden bile yoksundular. İçlerinde uygun bir Türkçe bilmeyen, konuşurken sözcükleri

yanlış kullanan seçmeler de vardır. Bu seçmelerin güncel yaşamları, toplumsal davranışları incelendiğinde yetenek bakımından ortaöğretimin bile çok gerisinde kaldıkları anlaşılır. Oysa bulundukları görev, elegeçirdikleri yetki odakları sözlerine; anlamsız olmalarına karşın, geçerlik kazandırmıştır. Yanlış anlama, daha başlangıçta düzeltilmezse, yaygınlık kazanır, günün birinde doğrunun yerini alır, daha korkuncu bir inanç niteliği kazanır. Böyle bir ortamda bilimin önemi, geçerliği kalmamıştır. Bu durumda *Darwin* kuramı yanlış, şeyhin buyrukları doğrudur artık, ortaçağda kilisenin tutumu da başka türlü değildi. Nitekim daha Yenidenuyanış çağında bile, deney bilimleri karşısında, kilisenin etkinliği vardı. Kilisenin yanılmaları anlaşılınca, kilise bunları onaylayana değin nice düşünürlerin başı sıkıntıya girmiş, nicesi yaşamından olmuştur.

DİN İLE FELSEFE

Aralarında yüksek okumuşluk düzeyinde bulunanların da bulunduğu kimi aydın çevrelerinde "kişinin dinsiz olamayacağı" kanısı yaygındır. Bu kanıyı savunanların dinle kişi arasında süregiden ilişkinin kaynağını, etkinlik yoğunluğunu araştıran, olaya bir insan sorunu diye bakan kaç aydın çıkar bilemem; bildiğim bu sorunu bir uygarlık ürünü olarak görenlerin çok az sayıda bulunduğudur. Din, ilkin, bireysel bir inançtır, bireyle tanrısı arasında kurulduğu sanılan özel bir bağlantıdır. Bu nedenle yalnızca bireylerin dininden sözedilebilir, toplumun, devletin değil, kuşkusuz. Toplum birçok bireyden oluşur, bu bireylerin hepsi de belli bir dine değil ayrı ayrı dinlere bağlı olabilirler. Dahası belli bir dine bağlı bireylerden oluşan bir toplumda bile inançların özdeş ağırlıkta, özdeş düzeyde yeraldığı savunulamaz. Kimisi inancına çok bağlıdır, onun bütün gerekimlerini eksiksiz yerine getirmeye çalışır, bütün güncel davranışlarını inançlarının denetimi altına koyar. Kimi bireyler ise dine bağlı görünmekle yetinir, onun gerekimlerinin birini bile uygulamaz. Daha başkalarının arasıra dinle ilgili işlemlere yöneldiği görülür. Sözgelişi "cuma namazı" kılar, onunla yetinir, kimi yalnızca oruç tutar, kimi yalnızca "bayram namazı"na gider, sözün kısası inançlarını kesintili-aralıklı olarak sürdürür. Bu örnekler, bireylerin bile din denince özdeş anlayış ortamında bulunmadıklarını gösterir.

Din, toplumsal bir olaydır, ancak toplumu oluşturan bütün

bireylerin eksiksiz uyguladıkları bir inanç kurumu değildir. Bu nedenle toplumun, devletin dininden sözetmenin yararı yoktur. Oysa, dini bir kazanç aracı edinenlerin hepsi dine bağlı, saygılı görünme yüzeyselliğinden yakasını kurtaramaz. Toplumda yenilik yanlısı, devrimci kimselerin dine karşı çıkışları dinin bireysel niteliğinden sıyrılarak toplumun-devletin bütününe yükletilmesi nedeniyledir. Din bireysel alanda, bireysel bir öğe olarak kaldığı sürece ona karşı çıkmanın, onu geçersiz kılmaya çalışmanın anlamı yoktur. Birey kendi kişisel inançlarıyla başbaşa bırakılmalı, ona dıştan karışılmamalı, bütün eylemlerinde başkalarına yıkım getirmediği sürece bağımsız kılınmalıdır. Bu yapılamıyor, bu olumsuzluğun başlıca kaynağı da dinden yana olanların dini toplumu düzenleyici bir ilkeler bütünü, bir yasa birikimi diye görmeleridir. Böyle bir tutumun dine yararı yoktur, üstelik dinin gözden düşmesine yolaçar. Toplumda dinle ilgili sayısız gelenek, sayısız uygulama, görenek, alışkanlık vardır. Bunlar toplumun, yasaların denetimi altında sürdürülebileceği inanç birikimleridir, bunların kendi ortamlarında saygınlığı vardır. Ancak, bu saygınlık, ortamının dışına taşırılarak toplumun bütününü yargılayıcı, yönlendirici odak durumuna getirilirse kendi kendini kemirir, aşındırır. Sözgelişi "devlet dini" diye bir kavram, bir kavramsal kurum oluşturmaya değin ileri giderse hızla çöküntüye yönelir. Bu çöküntüyü bireysel direniş önleyemez, iş değişik yöntemlerle bireylerin toplanmasına, etkili bir kalabalık yaratmasına dayanırsa sarsıntı yalnızca hızlanmakla kalmaz, durdurucu önlemlerin aranmasına yolaçar. Bu ise din adına çok sakıncalı bir olaydır. Devlet, kimi kurumların oluşmasında, kuruluşların düzenlenmesinde dine yardımcı olabilirse de öncüsü, koruyucusu olamaz. Bunun başlıca nedeni de devlet denen bütünün içinde değişik doğrultulu dinlere bağlı kimselerden oluşan toplulukların bulunmasıdır. Bu durumda devlet hangi dinin koruyucusu, yardımcısı olacaktır? Bu olayda çoğunluktan yana görünmenin daha başka sakıncaları vardır. Günün birinde, devletin karşısına, çoğunluğu ezecek nitelikte bilimsel gelişmeler sağlamış bir azınlık gücü (yasal azınlıklar değil) çıkabilir. Söz-

gelişi devrimci güç azınlıkta olmasına karşın devletin tabanını sarsacak depremler yaratabilir.

Din, bir inanç kurumu olarak, kendi ortamında kalmayı bildiği sürece saygıyla karşılanır demiştik, ancak bu saygı yasaların uygulama gücünden kaynaklanan bir baskıya dönüştüğü gün saygısızlığın yoğunlaşmasına olanak sağlar. Sözgelişi, üzerine titrenilen, sevilen birtakım alışkanlıklarımız vardır, bunlar inançlarımıza duyulan saygıdan kaynaklanır. Bu saygı bir sömürü odağına dönüştürülürse yıkıcı güçlerin direnişiyle karşılaşır. Ülkemizde, devletin denetimi altında bulunan, iletişim araçlarının din duygularını sömürme gerecine dönüştürüldüğünü hep birlikte görüyoruz. Devletin iletişim aracında Kur'an okunuyor, komşu aracını olabildiğince açmış başkalarına dinletiyor, dinlemek istemeyenlere bile dinletiyor, kimse kulaklarını sağır edemez. Oysa, okunan Kur'an'ı dinlemeyecek bir eylemde bulunan kimseler de vardır, uygunsuz bir gerekimin giderilmesine özgü yerdedir, daha açığı böyle bir okumayı duyması sakıncalı durumdadır. Devlet onu; bu uygunsuz, çok özel, çok gizli durumunda, eylemi içinde, Kur'an dinleme gereğinde bırakırsa yıkımı inançlar görür. Dinlenmeyecek bir eylem içinde bulunmanın sık sık yinelenmesi inanç duygusunun güçsüzleşmesine, etkinliğini yitirmesine yolaçar gider. Sözgelişi kimi yayın araçlarının çok gelir sağlama düşüncesiyle Kur'an'ın kimi bölümlerini yayımlaması, özellikle günlük yayın araçlarıyla dağıtması çok sakıncalıdır din bakımından. Arapça bilmeyen bir ev kadını, bir satıcı, bir alışverişçi Kur'an'dan alınmış bölümlerin yazılı bulunduğu dergiyi, günceyi (gazeteyi) yakışıksız sayılan bir nesneye, dahası evde kadın bu günceyi bebeğinin pislettiği giysilere sarabilir, bunun gibi çok daha uygunsuz bir nesneyle birlikte bulundurabilir. Bu olayda suç varsa, saygısızlık görülüyorsa kınanması gereken kimdir? Burada bireyde suç aramanın, onu kötü bir eylemde bulunduğu gerekçesiyle yargılamanın anlamı yoktur. Demek, bütün sorun, dini ortamı dışına çıkarmamak, saygınlığı korumak için, kendi yapısına aykırı işlere itmemek gerekir. Oysa günümüzde kutsal sayılan varlıkların çoğu alan-

larda-yollarda yerlere serilip satılmakta, kimi genel ayakyolларının önünde seslendirilmiş iletişim araçlarıyla bağıra çağıra okunmaktadır. Bir inancın kutsallığı varsa, onu korumanın, saklamanın gereği de düşünülmeli, güncel yararlara-çıkarlara araç edinilmesinin önüne geçilmelidir. Bu tür konularla önüne gelen, devletin-yasaların denetimi altında bulunan belli kuruluşlar ilgilenmelidir. Yurttaş inançlarını, başkalarını avlama, kendine çekme düşüncesiyle istediği gibi kullanamamalı. Bu olumsuz kullanmada kimileri yarar sağlarken, inançlarına bağlı yurttaşlar bilmeden kendilerine kötülük etmektedirler. Okumayı yeni öğrenen çocuklara din kurallarını belletmenin yararını savunanlar, bu olumsuz uygulamaların daha yıkıcı olduğunu bilemiyorlar. Bu nedenle de kimilerinin yakındığı "dinsiz kuşak" oluşturuluyor. Oysa bu "dinsiz kuşak" kendi kendine doğmuyor, çıkarcı uygulamalar sonucu karşıt bir anlayış içinde besleniyor.

Çağımızda dinle ilgili sorunları güncel sorun durumuna getiren kuruluşlar, öğretim kurumları çoktur. Ancak bu çokluk dinin bir insan sorunu olarak görülmesiyle ilgili değildir, olayın özünde başka bir düşünce yatmaktadır. Bu sinsi düşüncenin ereği inanç bunalımlarının felsefenin etkinliğinden kaynaklandığını ileri sürerek önleyici bir yol aramaktır. Önleyici yol da felsefenin geçersiz kılınması, bir öğretim sorunu olmaktan çıkarılması türünde görülüyor. Bu çok yanlış bir düşüncedir, yanıltıcıdır. Felsefeyi dine karşı göstermek, dinin felsefeyi neden yıkıcı saymasının anlamını belirleme olanağından yoksun kalmanın sonucudur. Felsefe dine karşı gelmemiş, tersine din kurumları çağlar boyunca felsefeyi suçlamış, kimi bilgelerin yanında doğa bilginlerini bile yakarak öldürmüştür. Felsefecilerin bilgin yaktırdığı, din adamı astırdığı görülmemiştir, oysa bunun karşıtını kanıtlayan sayısız uygulama, sayısız örnekler vardır elimizde. Uygarlık tarihinde kimi düşünürlerin dine karşı çıktıkları, yapıtlar yazıp yayınladıkları biliniyor. Ancak böyle düşünenlerin vurucu topluluklar oluşturarak dine karşı eyleme geçtiklerini bildiren bir kanıt yoktur. Roma yönetiminin hıristiyanlara çektirdiği acılar unutulur türden de-

ğildir, ancak bu yönetimin başında bilgeler, bilginler bulunmuyordu.

İmdi felsefenin bu tür eylemler dışında kalmasının nedenini araştıralım. Felsefe kendi alanına giren sorunlarla ilgilenir, onlara yeni çözümler getirir, özellikle değerler üzerinde durur. Felsefenin gözünde bütün değerler insanla ilgilidir, insanın dışında kalan, insandan kaynaklanmayan bir değer yoktur. Bütün değerler birer bilgi sorunudur, onlara yalnızca bilgi yönetimiyle yaklaşılır. Kimileri dinsiz bir toplum olamaz savındadırlar, buna felsefesiz bir toplum olamaz görüşüyle karşı çıkılabilir. Felsefesiz toplum olamaz savı da dinsiz toplum olamaz savı gibi boşluktadır. Felsefe önce bireyseldir, bireylerin emekleriyle sorun durumuna getirilmiş bir uygarlık ürünüdür. Onun toplumsal oluşu, toplumu kuran bireyler arasından çıkan bilgelerin yarattıkları ürünlerin toplamından dolayıdır. Bu bilgece ürünlerin toplamı bizde bir toplumun felsefesi görüşünü uyandırıyor. Bugün Alman felsefesi, İngiliz felsefesi diyebiliyoruz. Bu felsefeleri oluşturan, geliştiren odaklar bilgelerdir. Bilgelerin biriken ürünleri, içinde yaşadıkları topluma ayrı bir görüş, ayrı bir yaşama anlayışı kazandırır. Bugün Alman felsefesi denince, Alman ulusun tümü değil, o ulusun yetiştirdiği bilgeler anlaşılır. Sözgelişi Kant, Leibniz, Hegel, Schopenhauer, Nietzsche, Heidegger, Jaspers, Hartmann, Scheler, Husserl bg. bilgeler birer bireydir, onların özel-kişisel görüşleri, buluşları, düşünsel ürünleri "Alman felsefesi" denen büyük birikimi oluşturur. Durum Fransız, İngiliz, İtalyan, İspanyol bg. uluslar için de böyledir. Karl Marks, bir yazısında dinin yararlı olmadığını, bireyleri uyuşturduğunu ileri sürer. Oysa bu düşünür din kurumlarının egemenliği altında bulunan yapıların yıktırılmasını, yandaşlarının öldürülmesini istememiştir, onun böyle bir görüşü savunduğunu ileri sürmek açıkça yalan söylemektir. Buna karşın ortaçağın en ünlü düşünürlerinden biri sayılan (biz bu görüşe katılmıyoruz) İranlı Mevlana Celâleddin dinle ilgili olarak şu dörtlüğü söylemekten kendini alamamıştır:

Yıkılmadıkça bu medreseler bu minareler
Kalenderlik gelişemez hiçbir zaman
İman küfür olmadıkça küfür de iman
Olamaz bir tanrı kulu gerçek müslüman

Onun bu dörtlüğünde dilegelen düşünce tapınakların, o güzelim görkemli yapıların yıkılıp yokedilmesiyle önerilmiyor kuşkusuz, önerilen katılaşmış inançların boğucu baskısından kurtulmaktır. Mevlana, İslam dininin doğuş çağına bizden çok daha yakındı, bu dini hepimizden iyi biliyordu kuşkusuz. İslam peygamberi ondan altıyüz yıl önce gelmişti, bizden ise binüçyüzellisekiz yıl önce olmuştur. Demek o bile çağında yaygın inanç katılığından, baskıdan yakınıyordu. Dine karşı tutum takınan bir bilgenin söyleyebilecekleri bile böyle açık, sarsıcı, vurucu değildir. Ozanın düşüncesinde yoğunlaşan "yıkmak" sözcüğü bilgenin evreninde yoktur. Ozan, Farsça söylediği dörtlüğünde "viran neşeved" sözlerini kullanıyor ki dilimizde "yıkmak" karşılığıdır, bir çeviri yakıştırması değildir.

İmdi, burada, felsefe anlayışı gündeme getirilirse bambaşka bir sonuca varılır. Felsefe bir görüşün karşısına çıkarken onun yıkılmasını düşünmez, yeni bir anlayışı öne sürer, yeni bir öğretinin kurulmasına çalışır. Felsefenin karşı çıktığı öğreti de yandaşlar bulup varlığını sürdürebilir, buna nesnel engel konamaz, konmasını istemez. Oysa kimi dinciler için, daha acısı din bilginleri için durum çok değişiktir, onlara göre yıkılmak nesnel bir eyleme geçmeyi gerektirir, ortadan kaldırmayı önerir. Sözgelişi İslam dini yeryüzünde yaşayan bütün kişilerin müslüman olmalarını özler, ister, buyurur. Buna karşın bir bilge bütün düşünürlerin, aydınların kendisi gibi düşünmelerini, kendi görüşünden başka görüşlerin yasaklanmasını dilemez. Bugün hangi düşünür, hangi bilge çıkıp Hegel kendi öğretisi dışında kalan bütün düşünce çığırlarının yokedilmesini söylemiş, böyle bir anlayışı savunmuştur diyebilir?

Felsefenin karşı çıktığı anlayış eleştiri süzgecinden geçirilir, bütün ayrıntılarıyla düşüncenin ışığında incelenir, bu yapılırken de bilge kabuğuna çekilmiş bir ağaç kurdu gibi davranmaz, felsefenin çevresinde gelişen öteki bilimlerle ilişkiyi

sürdürme gereğini duyar. Bu durum, uygarlık alanında, bilimsel odakların yalnız başına yaşama olanağı bulamadığındadır. En gelişmiş, en kesin bir bilim bile çağdaşlarından yararlanma, onlarla barış içinde yaşama gereğindedir. Bilimsel öğretiler arasında sürekli savaş kaçınılmazdır, ancak bu savaş sonunda bütün üstünlüğü, bütün egemenliği eline geçirmiş bir bilimin varlığı öne sürülemez. Bugün Kopernicus'un tutumu ne denli ağırbaşlı, önemli sayılırsa sayılsın, ilkçağdaki uğraşdaşlarından daha bilimsel tutumludur denemez. Çağımızda kimse çıkıp "ben Platon'dan daha bilgece düşünüyorum" savında bulunamaz, kimse kimseden daha bilge değildir. Özellikle felsefe sorunlarına yaklaşıma bakımından, biri ötekinden daha saygındır sözünün geçerliği yoktur. Bir tarla sıçanı üzerinde deneylerini sürdüren bilgine karşı çekirdek fiziğiyle uğraşan senden daha olumludur demek saygısızlıktır, daha doğrusu bu bilimsel aktöre sorunudur. Doğa kimsenin kulağına gizlilikler fısıldamaz. Yine doğada, varlık düzeyinde, güneşe bakarak güneş ufacık bir kum kurtçuğundan daha doğaldır, daha gerçektir denemez. Toplumumuzda, tanrının yüceliğini bildirmek için, "bir karınca yarat bakalım" sözleri çok yaygındır. Oysa doğada yaratıcı güç yönünden filin daha üstün olduğu savı geçerli değildir. Demek doğa barındırdığı varlık türlerinden birine üstünlük aşaması sağlamamıştır. Bugün en ileri bir uygarlık buluşunun yapamadığı, en büyük bir bilimsel kurumun başaramadığını ufacık bir karınca yapabiliyor. Kimi alanlarda başarı sağlama bakımından insanın üstünlüğü tartışma götürmez, ancak bu üstünlük doğada daha gerçek, daha doğal bir varlık anlamı taşımaz. İnsanlık, üstünlük savı biraz da kendini avutmaya yatkınlığından geliyor. Burada önemli olan yaşama ortamıdır. Doğa, yarattıklarına ayrı ayrı ortam sağlamada elisıkı davranmamıştır. Bu nedenle varlık türlerinin üstünlüğü kendi ortamlarında aranmalıdır. Bir insan, başarıları bakımından, başka insanlardan üstün olabilir, bu tartışma götürmez bir gerçektir. Oysa yaşama ortamı dışına çıkılınca, daha açığı başka bir varlık alanına girince, üstünlük savı geçerlik kazanmaz. Karıncanın üstünlüğü karıncalarla, balığın üs-

tünlüğü balıklarla, filin üstünlüğü fillerle karşılaştırmada geçerlidir. İşte bu geçerliği felsefeden başka sorun durumuna getirip işleyen bilim yoktur. İnsanı nitelerken "yaratıkların en soylusu" sözcüklerini öne sürmek dinlerin bir yakıştırmasıdır. Sözgelişi dinler insanı odaklaştırarak, kimi bitkileri, dirileri (hayvanları) onun besini (rızkı) diye niteler. Tanrı, bütün yaratıklara ayrı bir besin alanı yaratıp belirlemişse, balta girmemiş-insan ayağı değmemiş yerlerde yaşayan kimi etçillerin insanı parçalayıp yemesi de doğaldır, insan da başkalarının besini olarak ortaya konmuştur, diyebiliriz.

Felsefede şöyle bir sorun ağırlığını korur: doğada bir nesneyi anlamak, onu bulunduğu varlık ortamında görmeye dayanır. Ortamın değiştirilerek sorunlara çözüm aranması soyutlaştırma denen işlemin başlangıcıdır. Bu işlemde, düşünme akışı, nesneleri değil de kavramlarını karşılaştırmakla sürdürülür. Dahası, bir varlık türü başka bir varlık türüne aktarılır. Kuşların kişilerle konuşturulması, kimi bitkilerin dilegetirilmesi, diri olmayan nesnelerin birer diriymiş gibi nitelenmesi insanın yaygın başarılarından biridir, ancak insanı anlama sözkonusu edilince ortamı değiştirmeye dayanan soyutlamadır. Bu işi en iyi yaratı erleri (sanatçılar) becermektedir. Bu beceri dolayısıyla yaratı erleri önemli bir sorun kaynağıdır. Sözgelişi bir ozan, bir ressam, bir yontucu düşünceyle tasarımı yarıştırır, ortaya koyduğu ürünle yeni bir alanı gündeme getirir. Buna karşın bu alanın anlaşılmasını, açıklanışını üstlenmez. Ona böyle bir soru yöneltildiğinde pek de inandırıcı yanıtlar veremez. Oysa bilge işe elkoyunca insanın bilinmeyen b r yanı ışıklandırılır. Bu olay Max Planck, Heisenberg gibi düşünürlerin fizik alanında sergiledikleri buluşlara benzer. Konunun üzerine yöneltilen ilgi ışığı onu ışığın etkilediği durumda açıklayabilir, doğal durum yine "bilinmeyen" olarak kalır. Bugün kimse çıkıp Van Gogh yapıtlarını sergilemeden önce, onun içevreninde böyle bir tasarım alanının bulunduğunu söyleyemez. Van Gogh, kendi fırçasıyla, kendi evrenini ışığa çıkarmıştır, buna karşın onda daha nice bilinemeyen alanlar kalmıştır. Kim bilir yaşasa daha neler sunacaktı uygarlığın ışığına.

Bu soruna yönelme biçimi felsefe anlayışının doğuş dönemlerinde hangi etkenlerle sağlanmıştır açıkça bilinmiyor, bize kalan ufak tefek yazılı kaynaklarda görülen nitelemeler de yeterli değildir. Felsefe düşüncesini Thales'le başlatmak gelişigüzel bir savdan değil, düşünsel sorunların gündeme getirilişine değgin kanılardan kaynaklanmaktadır. Bu kaynaklar ne denli az olsa da, kişinin doğaya hangi anlayışla baktığının ilk belirtilerini vermekte yeterlidir. Önemli olan bu bakışın, bu bakışla ilgili anlayışın hangi gelişim aşamalarından geçerek günümüze ulaştığıdır. Yine yazılı kaynaklardan öğrendiğimize göre, özellikle Sokrates'in başından geçen uygulamada, özgür düşüncenin karşısına inançların dikildiğini seziyoruz. Thales'in "su" dediği başlangıç ilkesi, o çağda egemen dinlerin anlayış yeteneğini aşıyordu besbelli, aşmasa elimize daha başka ürünler geçebilirdi. Bu ürünler dinlerle bağlantılı olsa bile insanın düşünme eyleminde ne gibi duraklardan geçtiğini öğrenebilirdik. Thales, yaşadığı çevrede, inançların buyruğunda yürümeyi yeğlese günümüze ilk bilge olarak kalmayacaktı besbelli. Demek, felsefe; daha başlangıçta bile, bir karşı çıkışın ürünü olma gereğindeydi. Bu karşı çıkış vurucu, kırıcı değil, başka bir soruna yönelme sonucu evreni-varlığı anlama istencinden geliyordu. Burada felsefe düşüncesi yeşerirken bir "karşı durum" sözkonusudur. Bu karşı durum olmasa kişisel yaratmalarda özgünlük, verimlilik aramak da boşunadır. Felsefe, daha emekleme döneminde, kişiye verilenlerden bir seçme yapma, us ilkelerine en uygun geleni arama gereğinde kalmıştı. Öyleyse bilge, yaşadığı toplumun daha önceden kendisine verdikleriyle, yetinmeyen bir kişi niteliğindedir. Toplumsal gelenekler, görenekler, alışkanlık önceden verilenlerle yetinmenin gereğini vurgular. Oysa felsefeye verilenle yetinme değil verilmeyeni arama düşer. İşte bu arama-verilenle yetinme çelişkisi uygarlık tarihi boyunca sürmüştür. Bundan tedirgin olan daha çok inançlardır; felsefeyi dine karşı bir tutum içinde, yıkıcı bir öğreti olarak görme alışkanlığının kaynağı budur.

Şimdi, ortaçağda bir savaşa dönüşen bu arama-verilenle yetinme çelişkisinde kimin baskıya başvurduğuna bakalım. Fel-

sefe kendini savunmada gereksediği düşünsel aracı başkalarının yardımına sığınmadan ürütebiliyor. Oysa din, bu düşünsel üretim gücünden yoksun bulunduğu için, savunacağı aracı kendi dışında arıyor. Böylece yönetime, yasalara, yasaklara başvuruyor. Bu olay üretenle yetinenin karşılıklı sürtüşmesidir. Yetinen odak, kendini beslemek için, bütün yeni verilere kapalıdır, onun yapısı değişmezliğe dayandığından dıştan alışverişe arkasını dönmüştür. Felsefe ise düşünsel nitelikli besinlere açıktır. Bu besinler onu sürekli gelişim içine atar, etki alanını genişletir. Din ise bunları istemediğinden koruyucu gücü başka yerde arama alışkanlığını ortamın içeriğine göre yasallaştırır, böylece toplum yönetimi dinin koruyucusu durumuna getirilir. Bugün ülkemizde felsefeyi dışlayarak dini egemen kılma girişimlerinin kaynağı budur. Özellikle 12 Eylül dönemi "dinsiz kuşak yetiştirilemez" savından yola çıkarak öğretim kurumlarında felsefenin yerini dine bırakma gereğini duymuştur. Bu tutum, su katılmamış, bir ortaçağ uygulamasıdır. Ancak, bu baskıya yönelik uygulamada da istenen sonuca varılamamıştır. Uygarlığın üretici-geliştirici gücü bütün engelleri aşarak gerekli yerini bulmuştur. Bugün felsefesiz yaşamayı yeğleyen bir ulus yoktur (islam ülkelerinin kimileri dışında).

Peki, bu olumsuz girişimler, engellemeler karşısında, felsefe gerileyecek mi? Buna kesinlikle gerilemeyecek yanıtını verebiliriz. İçinde bulunduğumuz çağın ilerici atılımları düşünsel alanda üretici olamayan inanç yığınlarını hızla geriye itiyor. Üstelik bu geriye itilen katılaşmış odaklar korunabilmek için, elaltından, yine uygarlığın verilerine sığınmaktan başka çıkar yol bulamıyor. Başkalarının verdikleriyle geçinme, korunma, güçlenme çağı geçmiştir, taşıma suyla değirmen dönmez demiş atalarımız. Kimi çevrelerde felsefenin ışığından yararlanarak yine felsefeyi karanlıkta bırakma denemelerine girişildiğini görüyoruz. Bu tutum felsefenin karşısına dine dayalı bir felsefe çıkarma çabasıdır, dahası bir "din felsefesi" oluşturma girişimidir. Oysa çağın uygarlığı böyle bir eğilimi besleyecek ürünleri üretmiyor artık, besin alanı felsefenin denetimi altındadır.

Felsefe-din arasında beliren geçimsizliğin kaynağını biraz daha derinlerde aramaya koyulalım. Felsefe, özü gereği, bütün konulara soru sormakla, nedenlerin içine girmeye çalışmakla yaklaşır. Onun için sorun durumuna getirilemeyen, nedenlerinin bulunduğu alana girilemeyen bir olay önemli değildir (böyle bir olay varsa). Düşünen kişinin karşısında soruya dönüştürülemeyen bir varlık geliştirici, verimli, üretici olmaktan uzaktır. Düşünmenin bir eylem olarak ilerlemesi sorunların birbirini izlemesine bağlıdır. Bu nedenle felsefe ancak soru sormayı bilenler arasında geçerlidir. Felsefede soru sormadan düşünme, düşünmeden soru sorma sözkonusu değildir. Soru sorma ise sağlıklı bir bilinç ister, bilincin dışında kalan bir nesnenin felsefeyi ilgilendiren yanı yoktur. Bilinç sürekli bir akıştır, kesintiye uğradığı yerde kişinin özelliğini biçimlendiren düşünme eylemi durur, kimi yerde bulanıklık, kendi olmama gibi olumsuz durumlar belirir. Dinin yapısına bakılınca bambaşka bir durum ortaya çıkar. Din nedenlerin ayrıntılarına değin araştırılmasını, soru sorarak bütün kuşkuların ötesine geçilmesini ister. Soru sorulmayan yerde felsefenin kuşkusunu çekeceğini bilen din önce kuşkuyu yasaklar, onun karşısına inanın kesinliğini, kuşku götürmezliğini koyar. Burada dinle felsefenin ilk sürtüşmesi başlar. İmdi önümüzde kuşku-soru-kesinlik üçlüsü boygösterir. Kuşku ile soru sorma inanın kesinliğine gölge düşürür. Soru sorulmayan bir yerde kuşkuyu çekecek olumsuzluklar, eksiklikler, gözden saklanılan durumlar var demektir. Felsefe böyle düşünür.

Kuşku, kimilerinin sandıkları gibi, hep yıkıcı değildir, yorucudur, ancak yapıcı, pekiştirici, güçlendirici olduğu yerler de çoktur. Önceleyin bir yerde kuşku giderilirse sağlanan bilgi sağlıklı olur, başka bilgilerin üretilmesine yarar. Kuşkunun ötesinde kalan bir bilginin sağlıklılığı, pekinliği bile yine kuşkuyu gündeme getirir. Oysa dinde kuşku inanın ötesine geçerek gerçek diye önerilenin sağlığını bozabilir. Özellikle neden-niçin soruları ortalığı karıştırır, kuşkuyu gizli sığınağından çıkarıp savaş alanına çeker. Bu savaş alanında karşı karşıya gelen dinle felsefenin kendilerine özgü sığınakları, yığınakları

vardır. Felsefe yığınağında ne varsa, sığınağına ne koymuşsa eylem alanına sürer, bütün gücüyle dinin sığınağını elegeçirmeye, orada nelerin bulunduğunu öğrenmeye çalışır. Bu işlemde felsefenin en etkili savaş aracı soru sormadır. Din ise, bu vurucu savaş aracının karşısında daha güçlü sandığı yasaklarla kendini gösterir, sığınağına yaklaşmayı, orada saklananların öğrenilmesini yasaklar. Felsefenin sorularına şu karşılığı verebilir: senin kuşkundan, kuşkunun saldırılarından tedirgin olanları bu sığınağa sakladım. Orada saklananlar senin yüzünü görmek, sesini duymak istemiyorlar. Sen nereye gitsen, kimin evinde konuk olsan kıyıyı bucağı karıştırıyor, gizlide saklıda bulunan ne varsa ortaya dökülsün istiyorsun. Sen saygısız, görgüsüz bir konuksun, bu nedenle evimizde işin yoktur. Sen iyi yetiştirilmemişsin, büyük ufak tanımıyor, nerde bir iğne deliği görsen oraya balta sapıyla girmek istiyorsun. Üstelik benim sığınağımdan, korunmalığımdan sana ne, başka işin yok mu çekil git buralardan.

Bu işlemlere, uygulamalara karşı felsefenin gerileyeceği, söylenenler önünde boyun eğeceği sanılmasın. Felsefe daha uzağa giderek sorularını sesyayıcı araçlarla, daha çok duyulabilen bir nitelikte söyler, şöyle der: dinin sığınağında, konağında saklı güçlerin hepsini görmedim, ancak sığınağın dışında yansıyan seslerinden tanıdım; onlar kişilere bilinmeyen ülkelerden gönderilen, sözüm ona güçlü, etkili sayılan konuklardır, savaşmak için gelmişler, onların önderini de tanıyorum, çok önceden görmüştüm, beni kargışlayarak, suçlayarak kaçmıştı. Gerçekte ben sığınağa kaçanlara karşı değilim onlar adına konuşulanlarla, kendilerini güçlü gösterip bana sataşanlarla, beni geçersiz kılmaya çalışanlarla görülecek işim vardır. Ben, bilinemez sanılanların bile ne olduklarını sergilemek isterim, neyin bilinip neyin bilinemeyeceğini duyurmak dilerim. Ben, o sığınağın içine girmiş çıkmışım, onun arkasında engel yok, arkası açıktır, yalnızca önüne engel çekmişler. Ben, özüm gereği, karşıma "varım" diye çıkanın neye dayandığını, kime arkalandığını öğrenmek isterim, boşluğu arkasına alıp doluluk diye gösterenlerden yalnızca kuşkulanırım, hepsi bu.

.

İmdi felsefe-din bağlantısında birincinin aydınlığa götürmek istediğini ikincisi "bilinmez" örtüsü altında gerilere çekerek, sığınağa sokuyor. Oysa kaç-göç geleneğine başvuran, sorunun açıklığa kavuşturulması, belli alanlara çekilerek karşılıklı sataşmaların durdurulması kolaydır. Uygarlık tarihinde çok iyi bilinen bir olay vardır: güçsüz, verimsiz olan bu olumsuz niteliklerini gizlemek için üstünlüğü-güçlülüğü saldırıda arar. Bu kişioğlunun üzülesi bir yazgısıdır. Felsefe bu yazgıyı, kendi dilince, kişiyi bir "çelişkiler varlığı" diye niteleyerek gündeme getirir. Din ise böyle bir nitelemeye yaklaşmaz, bunu aşağılayıcı bir kanı sayar. İşte, başka öğretilere çıkış kapısı göstermeden, bütün yetkinliklerin kendi tanımlamalarında bulunduğunu söyleyen-savunan dinin yanılgıya düştüğü bir yer de budur. Bu yeri felsefe görüp gösteriyor, din göremediğinden, gösterene karşı çıkıyor.

Felsefe-din ayrılığında önemli çekişmelerden biri de "son söz" konusudur. Yazının uygulanmaya başladığı dönemden buyana elimize geçen bütün kaynakları incelediğimizde şu savla karşılaşırız: evrende biricik gerçek benim söylediğimdir. İmdi "benim söylediğimdir"in kimin ağzından çıktığını araştıralım, yorulmayalım, bıkmayalım, üşenmeyelim. Bu alanda "işte son sözü söylediğini savunan budur" diyen bir felsefe öğretisi göremiyoruz, görenler varsa buyursun söylesinler. Oysa tektanrıcı dinlere bakınca, üçünün de, "son söz bendedir" dediğini görürüz, kendi kutsal bildirilerinden öğreniriz. Dinin felsefeden çok önce ortaya çıktığı, kurumlaştığı biliniyor. Buna karşın felsefenin çok yavaş geliştiği, en çok gözden düşürüldüğü çağlarda bile, dini sarsacak gücü taşıdığı açıktır.

Bilimsel gelişme alan belirlemeyi gerektirir, bizim "her horoz kendi çöplüğünde öter" atasözü uyarınca, kendine bir ortam bulmayı öngörür. Bu ortamda biricik geçerli yasa düşünme özgürlüğüdür. Bu özgürlüğe inanmayan, saygı duymayan bir tutuma da söz yoktur, ancak boşluğunu dolu göstermek için düzenlenen saldırıların sonunda kimin yıkılacağı da tartışma götürmez bir açıklıktadır. Belli bir alanı olmayan öğretilerin verim sağladığı görülmemiştir, felsefede konar-göçer geleneği geçersizdir.

Buraya değin söylenilenleri özetleyelim:

1- Felsefe soru sormakla işe başlar, bütün düşünsel girişimlerin karşısına çıkar, yaratıcılığı özgürlükte arar.

2- Felsefede yasaklar, değişmezlikler, engellemeler yoktur. Düşünsel gelişme düşünsel özgürlüğü gerektirirse de saldırıyı yanıtsız bırakma eğiliminde değildir.

3- Felsefe buyurmaz aydınlatır, engellemez soruşturur, kural getirmez çığır açar, özellikle düşünüp yaratmanın gereğini vurgular. Felsefe sınırsız sorunlar alanıdır, o alanda bütün sorunların kendilerine özgü çözümleri, bilgelerin tutumuna göre araştırma yöntemleri vardır. Felsefe dinin karşısında değil, dini bir insan sorunu olarak görür. Felsefe öteki bilimlerle eşit gelişim çizgisi üzerindedir, bilimden yoksun toplumda felsefenin de yeri aranmaz.

4- Felsefe sorunlarla uğraşır, sorundan sorun çıkarır, varlığının öteki bilimsel odaklarla bağlantılı bulunduğu bilincindedir. Felsefeyi uğraş edinmiş bir kimsenin başka bilimlere yabancı kalması, onların ürünlerinden yararlanmaması sözkonusu değildir. Felsefenin kendisi de bir bilimdir. Bilimin istediği özgürlüğü felsefe de tartışmasız gereksinir.

5- Nerede düşünen insan varsa orada felsefe geçerlidir, en ilkel sayılan kişinin bile eylemlerinde, davranışlarında bir felsefe sorunu bulunur. Felsefeyi belli gelişim aşamalarıyla bağlaşımlı kılmak yanıltıcıdır. Felsefe ile öteki bilimlerin gelişim aşamaları arasında bağlantı vardır, ancak biri ötekinin varlık koşulu değildir denemez. Bu nedenle bilim-felsefe ayrılığı gereksizdir. Felsefe yalnızca kavramlarla uğraşan bir alan sayılmamalı, onun ilgi ortamı insan varlığının bütün girinti-çıkıntılarını kapsar. Alan daralması düşünsel verimsizliğin sonucudur, bunun nedeni de düşünce ortamının felsefeye aykırı bir tutumla denetim altına alınmasıdır. Bu olay, genellikle, felsefeye uzak kalmış toplumların yıpranmış inançlarla beslenen geleneklere bağlılığının sonucudur, aşındırıcıdır.

6- Felsefe çağlar boyunca hep saldırıya uğramış, ancak bütün saldırılar karşısında üstünlük sağlamış, düşünen kişinin bulunduğu yerde düşünmeden inanmaya alıştırılmış yığınların

önüne yasaklayıcı değil anlamsız yoğunlaşmanın gülünçlüğünü dilegetirici bir anlayışla çıkmıştır. İnsan varsa felsefe, felsefe varsa insan vardır, bu tanrısal güçlerin bile altedemeyeceği bir yaratım odağıdır. Felsefe söylediğinin karşılığını yasaklamalarla, engellemelerle buluyor. Öte yandan yine felsefe suçlu sayılıyor. Felsefe bu suçlu sayılmayı bile ayrı bir sorun olarak inceleyebilir. İnsan hangi koşullarda kendisini savunanı suçlayarak karşısına alabilir? İlginç bir konudur, insanın çelişkileri bakımından üzerinde durulması gereken bir sorundur.

7- Felsefenin doğuşu birtakım ussal bilgi birikimlerini gerektirir, oysa dinde böyle bir nesneye gereksinme yoktur. Felsefe önünde durana bile sorucu, araştırıcı bir tutumla yaklaşır, arka-alanda nelerin bulunduğunu, bulunabileceğini öğrenmek ister. Din, böyle yöntemi gereksiz, geçersiz görür. Dine göre kişice bilinmeyenin arkasında bilen tanrı vardır. Felsefe ise bilinmeyenin nerede başlayıp nerede bittiğini açıklığa kavuşturmayı, durması gereken durağın gösterilmesini gerekser. Dinde yapılması buyurulan tartışılmaz, nedeni-niçini araştırılmaz, bilimin hangi yüksek aşamasında bulunursa bulunsun, düşünürün görevi söylenene uymaktır. Felsefe böyle uygulamaya katlanamaz, buyurulanın hangi koşullara dayandığını, neden buyurulduğunu bilip bildirmek ister. İnançlarına düşünmeye gerek duymadan bağlanan bir kimse için, felsefenin bu alanda benimsediği uygulama öyle kolayca onaylanacak nitelikte değildir. Felsefeye göre nedensiz-niçinsiz bir buyurma, insan için önemli bir sorun olan, kaynağı araştırma, nereden gelinip nereye gididiğini öğrenme önemlidir. Bu tutum insanın bilinçsel özelliği gereğidir. Din böyle bir gerekimin karşısına dikilir, suçlayarak yasaklar koyar.

8- Felsefe, dinden ayrı, bilimsel bir yolda yürümek isterken din onun yerini alma kaygısıyla soru sormanın önüne, bütün sorunlar benim getirdiğim inançlar bütününde vardır onlarla yetinmeli, başka alanlara uzanma gereği kalmamıştır savıyla dikilir. Düşünen kişilerin yetiştikleri toplumlar, düşünemeyenlerin egemenlik sağladıkları toplumlara oranla

daha güçlüdür kuşkusuz, bunu felsefenin geniş bir ilgi alanı bulduğu ülkelerin ulaştıkları yüksek uygarlık aşamalarından anlıyoruz. Düşünmenin yerine düşünemeden yaşamayı alışkanlık edinmiş kimselerin yeğlediklerini getiren bir toplumda felsefe kargışlanmıştır, onun yerine din oturtulmuştur. Bu olay uygarlığın buluşlarından yararlanarak uygarlığı yıkmaya çalışmanın örneğidir. Felsefeye karşı çıkıldığı yerde insan değerlerinin geçerliği kalmamıştır.

9- Felsefe bir eğitim öncüsüdür, onun önerdiği uygulama ilkeleri insan olmanın bilincine varmayı sağlayan düşünsel öğelerdir.

10- Felsefe-din karşıtlığı uygarlığın değil, uygarlık dışında yaşamayı yeğleyen yetki odaklarının ürünüdür, gerçekte felsefe din çatışması yüze çıkarılmış bir bilim yavılığıdır.

Bu on bölümde özetlediğimiz düşünceler, bu yazının bir özeti olmakla sınırlı değildir, daha başka düşünsel konuların önemini vurgulayan bir uyarıdır. Bir toplumda ekmekle su neyse, düşünsel alanda felsefe de odur, felsefesiz toplum düşüncesiz sürüdür.

FELSEFENİN YARARI

Bütün bilgi türlerini gelir sağlama, kazanç arttırma gibi eğilimlere dayandıran tutumların çoğaldığı bir ortamda yaşıyoruz. Günümüzde yalnız okumamışlar değil, yüksek düzeyde sayılan okumuşların çoğu bile bilmekle güncel kazancı bağlantılı görmektedir, bilmeyi kazanmak diye yorumlamaktadır. Bilginin bütün insan davranışlarında öncülük etmesi, yolgösterici bir durumda olması gereklidir. Ancak bilmek yalnızca kazanmak için değildir. Bilimsel alanda yükselmek, olgunlaşmak, doğayı-insanı anlamak gibi sorunlar birer kazanç sayılırsa bilginin önemi daha iyi kavranır. Aydınlanmak kişinin en büyük kazancıdır, yetişmek, yüksek bir anlayış düzeyine ulaşmak güncel gelirlerin dışındadır, nesnel bir çıkara elverişli değildir. Kuşkusuz bilgisiz kazanç olmaz, en yalın, en ilkel kazançlarda bile bilgiye dayanan bir yan vardır, kişi ne yapacağını, hangi yöntemlere göre davranacağını önceden bilirse nesnel gelirini daha kolayca çoğaltabilir. Bu durum bilginin ereği değildir, daha çok bilgiden kaynaklanan yüzeysel bir uygulamadır. Bilerek yapılan uygulama ile bilmeden yapılan arasında beliren ayrım bilinçli, bilinçsiz ikilisini gündeme getirir. Kuşkusuz bilerek yapılan bilmeden yapılana oranla daha iyidir. Öte yandan bilerek yapılanda sorumluluk daha çok, bilmeyerek yapılanda daha azdır. Toplumsal yönetimlerde sorumluluk bilinçli eyleme dayanır. Bilinçsiz bir eylemde sorumluluk öğeleri azalır, kişi elinde olmadan sorumlu duruma düşmüş sorunu ortaya çıkar.

Sözgelişi bilerek kötülük edenle bilmeyerek kötüye yönelen arasında özdeşlik yoktur. Bilerek kötüye yönelende bir eksiklik, dengesizlik, aktöre bakımından yetersizlik vardır kuşkusuz.

Toplumbilimcilerin yorumlarına göre, uygarlık alanında görülen gelişmeler, bilginin düzenli-düzensiz olmasıyla bağlantılıdır. Düzenli bilgi bilimsel, düzensiz bilgi ise günceldir. Bu sava katılma olanağı yoktur. Bilginin hangi türü olursa olsun bilince dayanır. bilinç dışında kalan bir veriye bilgi denemez. Bilgi bilincin denetiminden, usun eleğinden geçmemişse gelişigüzel bir birikim, karışık bir yığın demektir. Böyle bir bilgiye düzensiz alışkanlık adını vermek daha doğrudur. Doğanın itimleriyle, içgüdülerin etkileriyle yapılan işlemlerde bilincin etkinliği sözkonusu değildir. Bu nedenle bilmek belli ilkelere dayanmak, usun ışığında bulunan kurallara uymaktır. Bilinç, us, anlık gibi yetilerin kucağında büyümeyen bir birikimin bilgiyle ilgisi yoktur. Oysa yeterince aydınlanamayan çevrelerde içgüdüye dayalı eylemler bile bilgi ürünü sayılır.

Bilgi kişinin ürünüdür, nesnel varlığının sağladığı bilinçli bir birikimidir. Burada yarar sözkonusu edilirse gündeme getirilmesi gereken sorun yaşamı anlamak, insanı, doğayı tanımaktır. Kişi doğaya kendi özünden, karşısında bulunan nesnel varlıktan yaklaşır. Bu yaklaşım kişiyle doğa, doğayla kişi arasında bağlantı kurar. İşte bilinçli, us ilkelerine dayalı bilginin başlangıcı budur. Kişi kendini doğanın dışına ittiği sürece, yalnız kendinden değil. doğadan da uzaklaşır. üstelik ne yaptığını bilmeden. Doğanın dışında kişi, kişinin dışında anlam taşıyan (kişiye göre) bir doğa yoktur. Olsa bile kişide bilgisi yeretmemiştir. Bilinmeyen bir doğanın anlamı kendindedir kuşkusuz. ancak bilgi olabilmek, daha doğrusu bilginin konusu durumuna gelebilmek için bilince-anlığa verilmesi kaçınılmazdır. Anlığa verilmeyen bir nesnenin bilgisi de sözkonusu değildir. Gerçekte varolmak belli bir anlamı taşımaktır, ancak bu anlamın bilgi olması kişiye verilmesine bağlıdır. Kişinin yönelmediği bir nesnenin bilgisi görülmemiş bir ülkede varlığını sürdüren yaratığa benzer. Burada nesnel varlıktan

kuşkulanılmasa bile, kişinin ilgisini çekmediğinden, sorunlaştırılamaz. İşte felsefenin gücü burada kendini gösterir. Nesnelerin karşısında yalnızca duyu verilerinin etkinliğine dayanılmaz. Elimi yakan nesnenin ne olduğunu anlayabilmem için onu bir sorun olarak karşıma almalıyım, yalnızca deneyle yetinmemeliyim. Duyusal algılanmalarda bilinç ışığı yoktur. Bütün diri yaratıklar nesnel etkinlikler karşısında içgüdüye dayalı bir tepki gösterebilir. Oysa kişide böyle bir etki, böyle bir tepki usun ışığında eleştirel ölçüye vurulursa bilgi niteliği kazanır. Kişi duyusal etkiyi bir sorun olarak önüne koyunca işe çözüm karışır, alınan izlenimin oluş koşulları araştırılır. Bu da bilginin araştırmayla bağımlı olduğunu vurgular. Bu durumda araştırma, eleştirme, ölçüye vurma gibi üçüzlü bir işlem ortaya çıkar. Bu üçüzlü işlem de bilinç süzgecinden geçirilen algı ürününü düzenlemeye yönelir. Böylece yeni bir olayla yüzyüze gelinir. Bu yeni olay algı ürününe son biçimini vererek sınırlarını saptar. Sınırların saptanması, düzenlenen nesnenin belli bir yere konulmasını sağlar. Bu belli yer bilginin evidir.

Felsefenin başlıca yararı bu evi düzenlemek, donatmak, işlek bir yapıya dönüştürmek gibi girişimlerle ilişkilidir. Bizim, felsefede, yarar dediğimiz bu işlemdir. Bu işlemin olmadığı yerde doğal nesneler şöyle dursun, kişinin kendi varlığının bilincine varması bile sözkonusu değildir. Demek felsefe kişinin kendini bir sorun olarak elealmasına dayalıdır. Kendi kendini elealan kişi önce çevresiyle bağlantı kurar, kendini çevresiyle, çevresini kendisiyle özdeş ortamda görür. Bu ortamda bilinç, us gibi yetiler öncül görevler üstlenen birer yönetmendir. Yönetenle yönetilen özdeş sorunun bütünlüğü içinde gereken yerini alır. Yalnızca yığınlaşan izlenimlerle, algı ürünleriyle yetinmeye alıştırılmış topluluklarda felsefenin ilgi görmeyişi bilinç-us bağlantısına dayalı işlemleri kavrama olanağının yokluğundandır. Nerede kişi kendi varlığının dışında yaşamaya alışmışsa orada felsefenin anlamı yoktur.

Felsefeden, alışveriş yapar gibi, birdenbire kesin, buyurucu bir işlem beklenemez, onun kişileri izleyen, gereğinde engelleyen kolluk güçleri yoktur. Felsefe yenen besinleri özüm-

leyen. gövdenin nesnel gelişmesini sağlayan bir sindirim aygıtına benzer. Ondan çok kısa süre içinde nesnel varlığı etkileyen bir işlem, bir uygulama beklenemez. Felsefe özümlemeyi sağlayan bir sindirim aygıtına benzemesine karşın eylemleri çok uzun süreyi, düzenli bir emeklemeyi gerektirir. Bu emeklemenin de ölçülü, düzenli, uyumlu olması unutulmamalı. Eskiler felsefeyi bir "titanlar savaşı"na benzetirler. Doğrudur, felsefe bir titanlar savaşıdır, ancak bu savaşta öğretiler, dizgeler çarpışır, sorunlar birbirini yargılar, değerler çağına göre dizilir, uyumlu bir bütün oluşturur. Felsefenin gerekli yerini alamadığı toplumlarda insan değerlerinin anlamı yeterince kavranamaz, dahası insan bir yarar varlığı, çıkar aracı diye görülür. Sözgelişi "iyi insan" denilince birine karşı nesnel yardımda bulunan, iyilik eden kimse anlaşılır. Bu da belli bir yarara, belli bir çıkara dayanan değerlendirmedir. Oysa "iyi kişi" boyuna başkalarına nesnel yardımda bulunan, gelir sağlayacak iş yaratan kimse değildir. Elinde ölçülü düşünmekten başka iş gelmeyen bir kimsenin nesnel yararlar sağlamada yetersizliği iyilik ölçeği sayılmamalı. Dilimizde "ne kokar ne bulaşır" gibi bir atasözü vardır. Bu atasözüne felsefeci gözüyle bakılırsa çok olumsuz bir anlam içerdiği görülür. Ne kokan ne de bulaşan bir kimsenin başkalarına yararı yoktur sanılır. Nitekim bir bilge, elinde bulunan olanaklar yüzünden, kimseye gelir sağlayamaz, gönül uyarınca yaşama koşulu oluşturamaz, yakınlarından birini yüksek görevlere çıkartamaz. İşte bilgi bakımından yeterince aydınlanamamış çevrelerde böyle bir bilge "ne kokar ne bulaşır". Yasaların girinti çıkıntılarından yararlanarak suçluyu aklandıran bir yargıç suçlunun yakınları gözünde "iyi", karşı yanda bulunanlara göre "kötü"dür. Birine verdiği ödünç akçayı geri istemeyen kişiye çokluk iyi, alacağı için yargıca başvurana da kötü deriz. Bu olumsuz değerlendirmede başlıca etken kişisel yarar, özel çıkardır. İşte yararın, çıkarın değerlendirme aracı sayıldığı bir toplumda felsefenin yeri yoktur.

Üretici düşünmeyi kişinin taban eylemi olarak göremeyen bir toplumda felsefenin değeri anlaşılamaz. Bir toplumda eği-

tim-öğretim kurumları belli bir felsefe anlayışına dayanmıyorsa, belli bir çevrenin, yönetimin uygun bulduğu koşullara göre düzenleniyorsa, orada felsefe düşüncesinin yeşermesine elverişli toprak yok demektir. Bir toplumun taban kurumları duygusal geleneklerden besleniyorsa bilincin ışığı, usul aydınlığı karanlığa dönüştürülmüştür. Felsefeden bir yarar bekleniyorsa bunun ölçülü, üretici düşünmeyi öğretmek, geliştirmek olduğu gözden ırak tutulmamalı. Ancak böyle bir görüş de susuz topraklarda yaşama olanağı bulamaz.

İlkçağdan buyana birçok felsefe çığırı, öğretisi geliştirilmiş, çağına göre kimi öne geçirilmiş, kimi arkaya itilmiştir. Felsefe gözlüğüyle bakılırsa bunun ne denli yararlı, besleyici, üretici olduğu görülür. Felsefenin yurdunda yasaklar, sınırlandırmalar yoktur, geçersizdir. Bir toplum, yöneticilerinin işine geldiği bir felsefe öğretisine dayanır, onun dışında kalanları geçersiz sayarsa düşünmeden yarar beklememeli, daha doğrusu öngörülen düşünme biçiminin yozlaştırıcı bir içerikle doldurulduğunu görmeye çalışılmalıdır. Felsefeyi, kendi düşüncelerini toplumun değişmez kurallarını besleme aracı sayarak, belli bir doğrultuda yürüyen öğreti diye görenlerin kısa bir sürede çevrelerini verimsiz kıldıkları, baskıya dayalı bir düzen oluşturdukları az görülmüş bir olay değildir. Böylesi yönetimlerde, böyle bir düşünme geleneğini sürdüren toplumlarda felsefe öğretileri birbirini yargılayamaz, biricik yargıç uygulama alanına konulan öğretidir; bu öğretinin verdiği yargıları yeniden gözden geçirecek bir yargıtay yoktur. Bu tür toplumlarda felsefe yarar sağlamayan, kişileri gelenekleşmiş inançlardan saptıran, bir karışıklık ortamı yaratan çığır diye nitelenir.

Yine ilkçağdan buyana; felsefeye karşı çıkan kurumların başında din gelmektedir. Bu kurumlara sorarsanız felsefe saptırıcıdır, yıkıcıdır, gerçeklerden uzaklaştırıcıdır. Oysa onların "gerçek" dedikleri elle tutulur, gözle görülür olumlu bir nesne değildir, birer boşlukta duran sanılar yığınıdır. Felsefe kişiyi tanrıya ulaştırmaz, öteevrende mutlu bir yaşam sağlamaz. Felsefe tanrıyı kişinin karşısında bir insan sorunu diye açıklamaya çalışır, onun doğuş koşullarını, biçimlenme öğelerini

araştırır, hangi kaynaklardan beslendiğini sergilemeye çalışır. Bu durumda felsefe yıkıcıdır, biricik ilkeye bağlanmanın düşünsel sakıncalarını aydınlatıcıdır. Felsefenin yasaklandığı çağlarda düşünsel başarıların gizli bucaklarda beslendiği görülür, sonra gelen çağlar ise o yasaklayanlarla değil de gizlilikler içinde gelişen felsefe öğretileriyle, bilimsel buluşlarla övünür. Uygarlık tarihi, bize, yasakladıkları ile övünen toplumların yasaklardan yana olamadıklarını, yasakçıları iyi sözcüklerle nitelemekten kaçındıklarını göstermektedir. Felsefe alışveriş yerlerinden yemeklik öteberi almayı sağlayamaz, ancak bu öteberi almanın bilinçli bir kişi eylemi olduğunu gösterir, kişiyi bu tür davranışlarıyla bir sorun niteliğinde gündeme getirir.

İmdi, bu açıklamalardan sonra, felsefesiz bir toplumun başarılı olabileceği öne sürülebilir mi? Sürülemez kuşkusuz, felsefenin bulunmadığı yerde başarının en güçlü kaynağı olan düşünme eyleminin varlığı sözkonusu değildir. Düşünmek, ne denli çelimsiz olsa bile, yaratmaya yönelik bir eylemdir, düşünmeyenin üretici nitelik taşıması da gündem dışıdır. Peki, bunca çırpınışlarına karşın, felsefeden beklenen nedir? Bu sorunun yanıtı felsefenin içeriğini kavrayabilecek olgunluk aşamasına çıkmayı başarmadadır. Felsefeyi ekmek almaya gönderemeyiz, ancak yiyeceğimiz ekmeği çalışmadan tanrıdan da beklemenin sonuçsuz kaldığını unutamayız. Felsefe günlük yiyeceği sağlayacak tarladan yoksundur, buna karşın tanrıların da tarlasız ekmek verdikleri görülmemiştir. Demek, yapılacak iş, felsefede nesnel değil düşünsel yarar aramaktır. Düşünsel yarar nesnel yararın giriş kapısıdır. Nerede bu giriş kapısı kapalı tutulursa orada toplumsal gelişmeye yalnızca çıkış kapıları açılmış demektir. Felsefede tartışmadan, eleştirmeden, sorun durumuna getirilmeden benimseme, onaylama yoktur. Öte yandan, felsefe alanında düşünmenin, değişmez, tartışılmaz sonuçlar vereceği, bütün düşünenleri belli bir odakta birleştirerek çözülecek sorun bırakmayacağı da öne sürülemez. Bütün sorunlar son çömüne ulaştırıldığı sanılan yerlerde verimsizliğin karanlıklara itici egemenliği başlar. Felsefenin sürdürdüğü özgür

düşünme eylemi uyarıcıdır, uyutucu değil. Oysa değişmez gelenek niteliği kazanan inançların hepsi uyutucudur, uyarıcılıktan kaçıcıdır. Felsefeden ne beklenir? sorusunu sorabilmek için felsefenin ne olduğunu bilmek, ne olduğunu anlamaya yönelik düşünsel girişimlere olanak sağlamak gerekir. Felsefe alanına girecek sorunlarının bulunmadığına inanan bir toplumda hangi konuların düşünülmesi gerektiği de bilinemez.

Felsefe, sorunlar ortamında, önce kendini, sonra karşısına çıkarılan sorunları yargılamakla işe başlar. Sorunları yargıdan geçirilmeyen, böyle bir niteliği olmayan toplumlarda yararlı ile yararsızı seçmek de çok güçtür, kimi dönemde olanaksızdır. Bir yöntemin egemen olduğu ortamda başka yöntemlerin yararlılığı, yararsızlığı tartışılamaz. Yararlılık ancak yararsızlıkla yüzyüze getirilince anlaşılabilir, birinin olmadığı yerde ötekinin içeriği açıklanamaz kanısındayız. Bu durum bir çelişki değildir, karşıt iki nesneden hangisinin gerekli-yeterli olduğunu sergileme ölçeğidir. Özellikle düşünsel alanda olaylara değişmezlik içerdiği söylenen bir tutumla yaklaşmanın yanılgılara yolaçtığını gösteren çok örnek vardır. Burada değişmezlik içerdiği sanılan tutumdur, yüzeye yansımayan bir önyargıdır. Önyargıların en iyisi bile yanılgıyı yanında gezdirir. Sorunlara önyargılarla yaklaşmak konuyu incelemeden, ne gibi bir sonuca varılacağını önceden bildirmektir. Bu tutum belli, değişmez yönteme bağlanmayı yeğleyenlerin işidir. Felsefede böyle bir tutum, sonucu önceden bildirmek yoktur. Öte yandan sorulara önyargılı bir yöntem uygulama da sakıncalıdır, yöntemin biçimini, incelenecek olayın içeriğini belirler. Olaylara yaklaşmak dıştan bakmakla olmaz, onun akışında gerekli yeri almakla sağlanır.

Bir felsefeden beklenenler vardır. Bunu ancak felsefeyle yakından ilgisi olanlar yapabilir, felsefeye inanmayan, karşı çıkan bir yönetimin felsefeden beklediği de yoktur. Felsefenin önüne çıkarılan engellerin niteliği, türü hangi yöne ilgi duyulduğunu, felsefenin yerine hangi nesnenin konulmak istendiğini gösterir. Felsefenin başlıca özelliği sorundan sorun çı-

karmak, düşünmek denen eylemi belli bir odakta durdurmadan sürdürmektir. Sorundan sorun çıkaramayan bir kimsenin belleğinde biriken izlenimler ne denli güçlü-etkili olursa olsun işlenmedikçe üretici duruma getirilemez. Felsefenin işleyeceği sorunlara öncelik verilmezse, onların bulunduğu ortama giriş yolu açık tutulmazsa neyin bekleneceği, felsefeden hangi yöntemle yararlanılacağı da bilinemez. Hangi toplum olursa olsun, hepsinde, felsefenin ilgi alanına giren, felsefeden açıklama bekleyen sorunlar vardır. Bu sorunları gündeme getirmek, açıklanması gereken birer düşünce ürünü diye sergilemek felsefenin işidir, yoksa felsefenin hangi sorunlarla uğraşacağını başkaları saptayıp birer buyruk gibi öne süremez, felsefe işini bilir, ona kendi ışığı yeter. Çoğumuz, içeriğini açıkça bilemediğimiz kavramlar kullanırız, sözgelişi "bilimsel felsefe" deriz. Bu bir alışkanlık olsa gerek. Bilimsel felsefe deyince felsefenin bilimden uzak, onunla bağdaşmayan bir uğraş türü olduğu anımsanabilir. Oysa bilimin de, felsefenin de görevi araştırmak, bir varlık sorununu açıklamak, konuyu kavramaktır. Bu inceleme-araştırma yöntemlerinin değişikliği birinin daha bilimsel, ötekinin bilim dışı olduğu anlamına gelmez. Sözgelişi bir toplum olayını konu edinen bilimin çalışmasıyla bir gökvarlığının yörüngesi üzerinde devinimi gözlemleyen düşünürün uğraşması için "daha bilimsel" nitelemesi geçerli değildir. Sorunlara yaklaşma yöntemi, kullanılan ölçüler, kavramlar birini ötekinden "daha gerçek" yapmaya yetmez. Bilimler arasında yöntem ayrılığı vardır, işlenen konuların bile biri ötekinden "daha bilimsel" değildir. Oysa bilim sözcüğünden çok değişik anlam çıkaranlar vardır. Koyu dinci bir kimsenin gözünde en gerçek bilim inançlarla bağlantılıdır. Kimi ortaçağ düşünürlerinin tanrıbilimi bilimlerin önderi saydıklarını biliyoruz. Bu tür konulara felsefenin uzaktan baktığı, bakması gerektiği söylenemez, felsefe bunları insanla ilgileri yönünden görür. Felsefe fizik, kimya, gökbilim değildir, onlar da felsefe değildir kuşkusuz. Ancak bu deney bilimlerinin felsefeyi ilgilendiren, felsefenin açıklamalarını gerekseyen sorunları yoktur denemez. Bilimsel felsefe sözcüklerini kullananların çoğu felsefeyi bi-

limin dışına atmak isteyen, onun bilim olmadığını sanan kimselerdir, bunların başında Viyana Okulu'nu oluşturanlar gelmektedir. Sözgelişi H. Reichenbach'ın dilimize "*Bilimsel Felsefenin Doğuşu*" adıyla çevrilen yapıtında felsefenin bilimin son sözünü söylediği yerde başlayacağı ileri sürülür, felsefenin bilimselliği böyle sağlanır. H. Reichenbach ilkçağdan buyana süregelen, özellikle Platon'dan kaynaklanan öğretilere karşıdır. O, felsefeyi yadsımamakla birlikte bu tür felsefenin tükendiği kanısındadır. Bu özel bir görüştür, bütün felsefecileri bağlamaz, ancak "bilimsel" sözcüğünden ne anlaşıldığını gösterir.

Salt bilimcilerin felsefeden bekledikleri görev bilimin sustuğu yerde başlar dedik, bundan felsefenin tükendiği, söyleyecek sözü kalmadığı anlamı çıkmaz. Platon felsefesinin çağını bitirdiği görüşü yeni değildir, özellikle XIX. yüzyıl sonlarına doğru, daha çok, Karl Marks'ın görüşlerinin tutunduğu çevrelerde böyle bir kanı yaygındı. Dahası bütün felsefe çığırlarını geçersiz sayanların, üretim-tüketim ilişkileri dışında bir felsefenin geçerli olamayacağını savunanların sayısı az değildi. Oysa bu yeni sav da pek etkili olmadı, Avrupa'da birçok yeni öğretinin gelişmesini engelleyemedi. Özellikle Birinci Büyük Savaş sonrasında özdekçi felsefe anlayışına karşıt dizgeler doğdu, kimi çevrelerde felsefe deney bilimleri gibi kesin bir alan niteliğinde görüldü. Bütün bunlar felsefenin üstlendiği düşünsel görevi sürdürmeden başka çıkar yol olmadığını kanıtladı diyebiliriz. Bu aykırı düşünceler bilimsel gelişmelerin hızlanması sonucu bütün sorunların çözüme ulaşabileceği sanısından kaynaklanmıştır. K. Jaspers'in dediği gibi "nerede düşünen insan varsa orada felsefe vardır."

Felsefenin hangi öğretisi olursa olsun kendini yenileme, çağın sorunlarına yönelme gereğindedir. Kimilerinin sandıkları gibi felsefenin görevi eski öğretileri yinelemek değildir, bu felsefe tarihinin işidir. İnsan yaşadığı çağın akışına uymadan edemez, edeceğini sanan başını arkaya çevirerek öne doğru yürümeye çalışandır. Bir toplumun yalnızca deney bilimlerine dayanarak düşünsel ilerleme yapabileceğini sananlar yanılıyorlar. Kişi yalnız deney bilimlerinin verileriyle düşünsel doyuma ula-

şamaz, bilimin durduğu yerde de kişinin açıklanmasını beklediği sorunlar vardır. Özellikle bilimsel anlayışa bağlanan aydınlarda bilimi aşan sorunların çoğaldığı, başka bir bilimin gereksendiği, beklendiği görülür. İnsan öğrenmeye doymayan, öğrendikçe acıkan bir varlıktır. Onun bu doymayışı, sürekli açlık sezişi birbirini izleyen sorunların yarattığı bir ilgiden dolayıdır. Bu ilgi istenen yerde durmaz, eylemin dışında kalmaz. Önemli olan kişinin felsefeden önce düşünme gereğini duyması, kendini birtakım sorunlarla karşı karşıya bulmasıdır. Sorunlarla yüzyüze gelen kişinin düşünmeden kaçınacağını sanmak yanıltıcıdır. Yediği ekmek, içtiği su bile kişiyi düşündürür, neden yemek aradığı, su içmek istediği bir sorun olarak karşısına dikiliverir. Çözülmüş sorunlarla yaşamaya alıştırılmış bir kimsenin yaşamdan ne anladığı sorulsa verecek yanıtı yoktur. Soru sormayı bilmeyenin yanıta gereksinim duyması olacak iş değildir. Daha doğrusu soru sorulmayan yerde bilimsel düşünce doğamaz, aktarma öğretilerle sürdürülemez.

Felsefe, bilim dışında bir öğretiler bütünü sayılsa bile, bilime dayalı düşünmenin yönlenmesini sağlar, özellikle tutarsız açıklamalardan kaçınma yollarını gösterir. Sözgelişi çözümü olanaksız görülen bir sorunun birtakım saçmalıklarla açıklanamayacağını vurgular. Hani kimilerince öne sürülen "bizim felsefemiz budur" türünden yüzeysel savların birer kandırmacadan öte anlam taşımadığını gündeme getirir. Bu tür savlar felsefeden yoksun olanların sıkışınca felsefe kavramının arkasına sığınmalarını yansıtır. Bu olay yüzeyseldir, ancak, kimilerin hangi düşünsel aşamada bulunduklarını gösterme bakımından ilginçtir. Burada yöntemle felsefe sözcüklerinin birbirine karıştırıldığı anlaşılıyor. Oysa felsefenin açıklığa kavuştuğu toplumlarda böylesi boşlukta savların kandırıcı gücü yoktur. Felsefe kendi uğraş alanında sorunlarına yönelmiş demektir.

İmdi bilimle bağlaşımlı olan, kendi sorun alanında bilimsel bir yöntemi bulunan, bu özelliği dolayısıyla bilimden ayrı düşünülemeyen, daha açığı bir bilim olan felsefeden güncel yaşama yararlı bir verimlilik beklenmez mi? sorusuna bir daha

dönelim. Bu soruya verilecek yanıt olumludur, ancak yararın açık bir tanımını yapmak gereklidir. Yarardan anlaşılan güncel alışverişlerde sözkonusu edilen kazançsa felsefenin bununla ilgisi yoktur kuşkusuz, bu da felsefenin yararınadır. Yok, yarar sözcüğünden düşünme yetilerinin gelişmesi, düşünsel alanda üretkenlik, bilimsel aydınlanma anlamları çıkarılıyorsa yaratı ürünleri arasında en çok yarar sağlayan felsefedir diyebiliriz. Bunun açık kanıtı felsefenin yükselmediği toplumlarda büyük başarıların sağlanamadığıdır. Hangi toplumda büyük bilgeler varsa, yine o toplumda büyük bilginler, aydınlar, düşünürler yetişmiştir. Felsefeden uzak kalmayı yeğleyen toplumların uygarlıktan ıraklaştığını söylemenin yeri yoktur çağımızda.

Öte yandan felsefeyi bir kavram uğraşı diye anlamak da doğru değildir. Felsefenin kavramlarla uğraştığı, kavramların dışına çıkmak istemediği çağlar çok geride kalmıştır. Çağımızda felsefenin güncel yaşam sorunlarıyla uğraşma gereği vardır, felsefe yaşamın içindedir, bir gözlemci gibi karşısında değildir. Yaşamın içinde bulunan felsefeyi görebilmek için yaşama sorunla yaklaşmak, bir sorunu olmak gerekir. Yaşamı doğumdan ölüme değin süregiden düz bir akış diye anlayanın sorun bilincine varması olanaksızdır. Sorun bilinci yaşamı bir düşünme odağı yapmakla bağlaşımlıdır. Yaşamı bir sorunlar bütünü diye göremeyenin çevresine bilinçle baktığı da söylenemez. Öylesi kişiler bakıp da görmeyenlerdir. Oysa bilinçli yaşamak görerek bakmak-bakarak görmek anlamındadır. Bu son ikisi yaşamın bir bilinç akışı olduğunu gösterir. Kişi bilinç akışının içinde bulunduğu sürece kendindedir, bu akışın dışında dolaştığınca kendinin uzağındadır. Felsefe anlayışı kişiyi bu bilinç akışının içine çeker, kişiye kendi kendinin ne olduğunu, bu akış içindeki yerini aramayı öğretir. İşte felsefenin önemli yararlarından biri de budur. Kişi bilimsel bir soruna yöneldiğinde bütün ilgisini orada odaklaştırır (bu konuda doğada ise, kişinin nesnel varlığı dışında bulunuyorsa). Oysa kişi kendi varlığının sınırları içine çekilip kendini bir sorun durumuna getirirse kendi içindedir, düşünme gücü doğal nesnelerde olduğu gibi dışa değil içedönüktür. Bir düşünürde içe-

dönükle dışadönük düşünce eylemleri arasında uyum varsa bilincin akışı açık, uyum yoksa bulanıktır.

Felsefede bulanık düşünmek, kavramların arkasına sığınarak sorunları çarpıtmak, böylece söz oyunculuğuna dalmak yoktur. En güç, en karmaşık sorunlarda bile söylenecek sözlerin, verilecek yargıların açık olması gerekir. Bir konu sorun durumuna getirilirken bütün bulanıklıklardan arındırılır, çevresini saran çalıdan, dikenden kurtarılır, salt biçimiyle gündeme getirilir. Bu işlem konunun bağımsız, yalnız kendi kendisiyle varolduğu biçimde görülür. İşlenen konu değişik yönleriyle, olası durumlarıyla açıklanırken bütün karşıt nitelikler göz önünde tutulur, başkalarının eleştirilerine olanak sağlayacak eksikliklerden kurtarılır elden geldiğince. Bu sorun, kuşkusuz, yoktan varedilmemiştir, önceden vardır. Felsefe böyle bir sorunu düşünmenin odağı durumuna getirirken yoktan varetmeyi tasarlamaz, onun başarısı sorunlardan sorun çıkarmasında, gerektiğinde başkalarının görmediklerini görerek bir araştırma konusu yapmasındadır. Bu araştırmaya bütün insan eylemleri, doğa, doğa olayları girebilir. Bu açıklayıcı, eleştirici açıklamalara karşın felsefede *son sözü söyledim* savının yeri yoktur. En açık bir sorun başka düşünürlerce başka açılardan görülebilir, yeni bir araştırmanın konusu yapılabilir.

Felsefe, konuları sorun durumuna getirirken sözcüklere yeni anlam içeriği kazandırır, böylece sözcükler birer kavrama dönüşür, felsefe de bu kavramlarla düşünür. Sözgelişi "görmek" eyleminden türetilen "görüş" sözlükte eylemin ada dönüştürülmüş biçimidir (eylemden türetilmiş bir adtır). Felsefe "görüş"ü kavrama dönüştürürken anlam içeriğini genişletir, ona yeni öğeler kazandırır, böylece "görüş" görme biçimi olurken bir kuram niteliği kazanır. Artık felsefede "görüş" bir soruna, bir varlık alanına getirilen açıklama, bakış türü, anlama bütünlüğü oluverir, dahası öğreti yapısı kazanır. Bilgenin geliştirdiği kurama, getirdiği yeni anlayış biçimine "görüş" denir. Kişi bu "görüş"ten edindiği bilgi niteliğine göre anlam çıkarır. Bilgeleri, öğretileri birbirinden ayıran, onlara değişik özellikler kazandıran hep bu görüş biçimleridir. Uygarlık tarihinde, görüş birliklerinden, bağımsız felsefe çığırları oluşur, bunlara "okul"

da denir. Burada bütün bilgeler özdeş sözcükleri söylüyorlar sanılmamalı. Çığırı oluşturan özdeş açıklamalar, sözcükler, yorumlar değil sorunları düşünmede benimsenen taban kurallardır. Bu taban kurallar varlığın üzerine oturtulduğu öncül ilkelerdir. Sözgelişi Platon'un "aidea"sı bir kuramdır, bir taban kuraldır, onun çevresinde oluşan kuramlar hep bu tabanda duran ilkeden yola çıkarlar, değişik açıklamalar, yorumlar üretirler. Başka bir öğretinin taban kuralı "*özdek*/materia" oluverir, bu nesne "aidea"nın karşıtıdır, ayrı bir çığırın üzerine kurulduğu yapıtaşıdır. Bu yapıtaşının yerleştiriliş, açıklanış, yontuluş biçimi bilgelerin görüşlerine göre değişir, daha doğrusu görüşler bu yapıtaşından doğar. Bir çığıra, bir öğretiye bağlı bilgelerin hepsi bu yapıtaşı üzerinde durarak çevreye bakarlar, işte görüş birliği, öğreti arkadaşları buradan başlar. Yapıtaşlarının üzerine kurulan yapılara öğreti, çığır, akım, okul bg. adlar veriyoruz. Felsefeyi geliştiren, alanını genişleten, onu üretici kılan bu yapıtaşlarının sayısıyla, onlara bağlı kuramlarla orantılıdır.

Bir toplumda yapıtaşlarının çokluğuna bakılarak uygarlık alanında çıkılan aşamayı saptama olanağı vardır. Hangi toplumda düşünmenin ürünlerine taban oluşturan yapıtaşları çoksa, sağlamsa orada düşünsel ilerleme, gelişme, üreticilik sağlıklı bir yoldadır. Düşünmenin odağını oluşturan bu yapıtaşlarının belli sayıda dondurulduğu toplumlarda baskı yöntemleri uygulanıyor demektir. Bu olumsuz gelişmeleri ilk gören, sakıncalarını sergileyen de felsefedir. Yeryüzünde baskı yönteminden en çok etkilenen, tedirgin olan felsefedir. Bu da özgürlüğü felsefeden çok gereksiyen bir odağın bulunmamasından dolayıdır. Kuşkusuz resim, yontu, şiir, öykü, roman, müzik, bilim, oyun bg. değişik içerikli yaratı ürünlerinin tabanını düşünme özgürlüğü oluşturur, ancak bu özgürlüğün bir sorun olarak bilincine varan, insan için onun bir varlık koşulu olduğunu vurgulayan felsefedir. Ozan kavramların arkasına sığınarak söyleyeceğini söyler, ressam ışık-gölge oyunlarından yararlanarak yapacağını yapar, oysa felsefe bunlardan birini bile uygulamayaz, kavramların gölgeliklerinde dolaşamaz, hep açıklık, hep güneş ister.

İNSANIN YERİ

Sizinle görüşmek, konuşmak isteyen biri nerede oturduğunuzu, evinizin bulunduğu yöreyi sorup araştırarak saptayabilir, bir değilse de birkaç girişimden sonra sizi yakalayabilir. Sizinle görüşmek isteyen çok sevdiğiniz ancak evinize gelmediğinden oturduğunuz yöreyi bilmeyen bir kimse olabilir. Karıştığınız ya da karışmadığınız bir olay nedeniyle yetkililerce aranabilirsiniz, evinizin nerede olduğunu size sormadan iletişim odaklarından birine, size en yakın olana başvurarak öğrenebilirler. Dahası yöneticilerin beğenmedikleri, ürküntü duyup kaçındıkları bir düşünceyi benimsemiş yaymaya çalışmışsanız belli odakların ilgisini çekmişsinizdir. Bu nedenle sizin adınıza size sorulmadan düzenlenen bir tutanak yığını olabilir. Özellikle güvenlik görevlileri ardınızda dolaşmış koşmuştur, sizin evinizi sizden daha kolay bulabilirler, bunu da ülkenin yüksek çıkarları, bölünmez bütünlüğü, tartışılmaz üstünlüğü adına yaptıklarını göğüslerini kabarta kabarta söyleyebilirler. Biraz içince evinin yolunu şaşıran bir güvenlik görevlisi, atasının adını, doğduğu ilin yönünü bilemeyen bir görevli sizin evinizi kendi evinden çok daha iyi bellemiştir. Komşularınız, alışveriş ettiğiniz kimseler, giysileriniz, evinizden çıkış-geliş evreleriniz, oturduğunuz yerler, çayevleri, araç beklediğiniz duraklar, yemek yediğiniz yemekevi bg. sizin kişisel eylemlerinizle belirlenmiş yerleri görevli kolayca bulur. Yurt görevini savsaklamaya çalışmışsanız günün birinde ya-

kayı eleverirsiniz, bulurlar sizi, kurtuluş olanağınız yoktur. Vergi borcunuz varsa yine yakayı kurtaramazsınız, bütün yaşamınız boyunca "devlet"ten alamadığınız birkaç akçanın ondabiri için adınız kötüye çıkarılır, "devleti dolandırmış" sayılırsınız, suçlanırsınız. Oysa devlet sizi yaşamınız boyunca dolandırmıştır onu ileri süremezsiniz, görevliler öküzün boynuzuna girseniz sizi yakalar günün birinde. Siz, emeğinizin karşılığını yıllarca alamazsınız, buna karşın devlet yasal olmasa bile alacağını sizden alır. Bütün bu olaylar kişinin varlığı çevresinde örülmüş yaşam ağlarıdır, yaşayan kişi bunların dışına çıkamaz sağ olduğu sürece.

Yukarda anlatılanlara başka yönden bakalım. Kişinin konutunu, bütün davranışlarını, eylemlerini görevlendirdiği kimselerle en ince ayrıntılarına değin öğrenmek isteyen en yüksek yetkili kurum sizi bir "kişi" olarak anlamak ister mi, yeryüzünde yine bir "kişi-birey" olarak bulunduğunuz yeri araştırma gereği duyar mı? duymaz kuşkusuz. Sizin yeryüzünde bir "kişi-birey" olarak bulunduğunuz "yer"den vergi alınmaz, o yer başkasına aktarılmaz, satılmaz, belli bir gelir karşılığında belli süreyle başkalarına verilmez. Sözün kısası sizin bu "yer"iniz yönetici kuruma gelir sağlamaz. İşte bu nedenle adına devlet denen kurum kişinin gelir kaynağı olmasından öte bir anlam taşıdığına, yeryüzünde bir yeri bulunduğuna inanmaz, inanmak istemez. Neden vergi alamadığı, sömüremediği bir kimseyle ilgilensin? Peki kişinin varlığını yalnızca bir gelir kaynağı, çıkar odağı sayan şu "devlet" denen kurum neye dayanır, hangi dayanaklar üzerinde varlığını sürdürebilir? Bu sorunun yanıtını korkmadan, uygarca bir tutumla, düşünce özgürlüğünün gerekimlerine uyarak vermeye kalkışırsanız yaşamınızın önemli bir kesimini içerde geçirirsiniz. Devlet denen kurumun görevi sizin sorularınızı yanıtlamak değil, uygulama alanına koyduğu yasalarla sizi soymak sömürmektir. Bu soymakla sömürmenin devlet dilindeki adına da "yurttaşlık görevi" denir. Peki devletin soyduğu, sömürdüğü yurttaşlara karşı bir görevi, yükümlülüğü yok mu? vardır kuşkusuz, o da bireyi istediği gibi konuşturmak, koyduğu yasalar gereğince davrandırmak, görevinin üstüne bir örtü çekerek yalnızca ödev beklemektir.

İmdi, bir toplumda hangi koşullar altında olursa olsun, yöneticiler kendilerini eylemlerinden dolayı suçlanamaz, sorguya çekilemez diye nitelerse; buna uygun yasalar çıkararak kendilerini bütün eksikliklerden, sorgulardan üstün tutarlarsa açıklığa kavuşturulmasından korktukları büyük yolsuzluklar, tutarsızlıklar, aşağılayıcı girişimler var demektir. Doğruluğun, erdemin, yüceliğin, tüzenin örtüsü yoktur. Böyle bir olay karşısında kalınca yapılacak iş bu yöneticilerin birer birey olarak önce toplumda, sonra evrende "yerleri"ni aramaktır. Bu "yer" arama girişimi bizi, toplum yöneticilerinin çoğunun kıyı bucak kaçıştığı felsefenin alanına götürür. Burada felsefenin önünde yığınlaşan sorunların kısa sürede açıklanması olanaksızdır, sorunun arkasından sorunlar sökün edecektir. Felsefenin aradığı yer (bu olaylar dizisinde) kişinin hangi varlık anlayışı içinde, hangi bakışaçısının kuşattığı alanda dolaştığı ortamdır. Bu ortamın bulunması, kulağından tutulup düşünce yargıcının önüne getirilmesi kolaysa da yargılanması güçtür. Bu güçlük düşünce yargıcının önüne getirilen kişinin sayısız yalancı tanığı olmasındandır. İşte kişiye "özel yer" sağlayan odaklardan biri de bu yalancı tanıklar topluluğudur. Bu yalancı tanıklar devletin kendi çıkarına göre beslediği kurumların başında bulunan, beslenen, eğitilen, eski avcıların önünde koşup avları yuvalarından ürküten yaratıklardır. Bu yaratıkların koku alma yetisi karda görülen izler üzerinde yürüyerek avın bulunduğu yeri göstermeye yarar.

Bu son bölümde sergilenen örnekler kişinin bir doğa varlığı olarak yerini bulmaya yaramaz, yalnızca onu toplum yönetiminin nerede, hangi "yerde" gördüğünü, gömmek istediğini saptamaya elverir. İmdi, olaya yine bir felsefe gözlüğü takıp bakmaya çalışalım. Kişinin evrende değişik "yerleri" vardır. Bunlardan en önemlisi "düşünen bir varlık olarak" bulunduğu yerdir. Bu yerle bilgeler, büyük düşünürler uğraşır, kişinin varlık yapısını, ötcki dirilerle olan bağlantısını, ayrılığını, ona özellik kazandıran nitelikleri bir bir saptamayı amaçlar. Bu üstün aşamalı girişim kişiyi anlamak-anlatmak bağlamındadır. Kişinin ötcki yerleriyle uğraşan başka bilimler vardır ça-

ğımızda. Ancak, biz, bu yazımızda kişi-devlet bağlamını felsefenin sağlıklı bir konusu diye görmek istiyoruz. Bu konuda tinbilim, toplumbilimin, onlara benzer bilimlerin söyleyecekleri çoktur, oysa bu çokluk kişiyi bir bütünlük değil bölünmüşlük içinde açıklamaya yöneliktir. Buna karşın devlet-kişi bağlamında ağırlığı elinde bulunduran devlet kişiye istediği davranişı benimsetmek, dilediği düşünsel biçimi vermek eğilimini güder. Devlet ne denli uygar görünürse görünsün, kişiyi egemenliği altında bulundurmadan edemez. Devlet, kişiyi, karşısında direnen bir varlık olarak görmek istemez, buna yanaşmayı bile güçsüzlük, beceriksizlik sayar. Devlet, kendi varlığı sözkonusu olunca, bireyi gözden çıkarır, "devlet kalıcı birey geçicidir" savıyla kendisine taban oluşturur. Bu düşünce bireyin "yer"ini gözardı etmeye dayanır; bireyler dışında bir toplum, bir devlet varlığının sözkonusu olamayacağını anlamanın uzağından geçer. Bu uzaklığın niceliğini bireyin bilgisel birikimi gösterir. Burada eski devlet kuramlarından, devlet birey ilişkilerinden, bilgelerin, düşünürlerin bu konuda söylediklerinden sözedilecek değil, onların yolunda gidilmeyecektir. Birey, kendi varlığının bilincine vardırılacak bir eğitim-öğretim aşamasından geçirilirse toplum içinde kendisine ayrılan yeri daha kolayca bulabilir. Bizim kanımıza göre birey, bir kişi olarak benliğinin bilincine vardığı aşamada, toplumla bütünleşebilir, bilincin aydınlattığı uyuma katılır. Bu durumda birey bir "bilinçli varlık" olduğundan yöneticilerin elinde çakıltaşı durumuna gelmekten kurtulur. Çakıltaşı olmak doğada durduğu yeri bilmemektir kuşkusuz.

Birey, yasalarla biçimlendirilmiş, devlete karşı ayaklanmalı demek istemiyoruz. Ayaklanmak kendi varlığının bilincine varmak değildir bütün eylemlerde. Eylemin, kendinde, bir anlam bulunmak gerekir, kişinin eyleme vereceği anlam eylemin ereğini gösterir, yapısını-içeriğini değil. Kişinin "yeri" sözkonusu edilince, toplum yönetiminde bulunduğu görev aşaması anlaşılmamalı, bireyin yaşadığı ortamda kendisine sağladığı bilinçli odak gözönüne getirilmeli. Toplum düzeninde görev almak bireyin kendi elinde olmayan, ancak üstün yetkilerin buy-

ruğuna, eğilimine, beğencine dayanan bir seçmedir. Bu nedenle, topluma başkalarının (yetkililerin) seçmesiyle bağlanan, birey kendi benliğinin dışındadır. Seçme ne denli olumlu, tutarlı, yerinde olsa bile bireyin dışında sürdürülen bir eylemin soncudur. Bunun kandırıcı örneği de "boşalan göreve" atamadır. Boşalan görevin özelliği yeni atamayla belirlenir, yüzeysel bir onaylamaya dayanır. Böyle bir onaylama-atama işleminde bireye sorulur, onun isteğine uygun davranılabilir, bu da gizli-örtülü bir kandırmacadır. Birey, atandığı görevle ilgili kurumlardan birinde yetişmiş, denenmiş olabilir, oysa bu atanan yeri yeterince doldurduğu anlamına gelmez. Başladığı görevi doldurup dolduramadığını bilemeyen kişinin en belirgin özelliği gerçek yerinin nerede olduğunu göremeyişindendir. Bu yeri görebilmek için önce kendini görmek gerekir. İşte bu olayda da, yukarda sözü edilen, "yer" sorunu bütün açıklığıyla beliriyor. Bunu biraz daha açıklayalım. Birey önce, kendi dar çevresinin içindedir, bireylerarası ilişkilerle belirlenmiştir. Bu onun ilk, dar çevresidir. Bu dar çevrenin biraz ilerisinde daha geniş bir çevre bulunur, birey burada bir dernek niteliği taşıyan topluluğun içindedir (dernek üyesi değildir), onun çevresi bir dernek genişliğindedir. Üçüncü çevreye toplum diyelim. Toplum bireyle devlet arasında en sağlıklı, yönlendirici kuruluştur. Bu son kuruluş bireysel eğilimleri aşar, kimi ortamda yasalara dayalı gizli baskı gücü taşır. Toplumdan sonra en büyük kuruluş devlettir. Demek birey dar çevreden başlayarak gittikçe genişleyen bir yaşama ortamında bulunur. Bu birbirini izleyen aşamalar dizisinde kişinin yeri gözardı edilmiştir, oysa kişi bunu bilmez çokluk; dar çevresinde taşıdığı gücün devlet karşısında da geçerli, etkili olduğunu sanmanın yanılgısı içine düşer.

Kişi, yerini aramayı bilmediğinden, üst aşamada bulunanların verdikleriyle yetinir, üstelik bunu bir önemli başarı sayar. Sözgelişi bir bucak başkanının il başkanlığına, sonra bütün örgütün başkanlığına getirilmesiyle genişleyen çevrede aşamaların yükselmesi kişiyi birden yerinden koparıp başka bir alana iter, kişi bu durumu kavramadığından gücünün bü-

yüyen etkisini düşünmeye koyulur, kendini daha güçlü sanıverir. Kuşkusuz bu da olumsuz, yüzeysel bir gelişmedir, kişi boşluktadır.

Çevremizde nicelerini biliriz, toplum aşamalarında hızla yükselmiş, kısa bir sürede çıkılması özlenen bütün doruklara varmıştır, daha ulaşılacak üstünlük kalmamıştır. Kişi, burada sevinir, varlığının gizli çekmecelerinde saklı değerlerin bulunduğuna inanıverir, yükseldiği oranla kendi benliği arasında bir karşılaştırma yapar, kendine yaraşanın yapıldığı yargısına varır. Bu gizli çekmecelerden sızan değerlerle çevresinin olabildiğince genişlediğini görerek gücünü aşan girişimlere koyulur. Sözgelişi, bingince, bilgece konuşmalara yeltenir, yönlendirici yargılar vermeye kalkar, gerçek büyüklere öykünür, sözün kısası kabına sığmaz. Bir de, yine bu kişinin, birdenbire yükseldiği yerden birdenbire düştüğünü düşünün, kişi varlığının en acınası, en üzücü eylemiyle karşılaşırsınız. Düşüşle başlayan bunalımlar, sıkıntılar, üzüntüler ağır kırgınlıklara, sataşmalara yolaçar, değerin bilinemediği savı öne sürülür, başkalarının değerbilmezliği gündeme getirilir. Bütün bunların arkasında "yerini" bilemeyişin-bulamayışın gülümseyen yüzünü görmekte gecikmeyiz. Bu olay kolayca sındirilir nitelikte değildir.

İnsan, önce kendi ağırlığını öğrenmeli, sonra başkalarının ağırlıklarıyla bir oranlama yapmalı, tartının nerede ağırbasacağını düşünmeli. Bu da kendini bilmenin giriş kapısıdır. Bu kapıyı aralamak şöyle dursun nerde olduğunu bilmek bile önemli bir bilgi birikimini, sağlıklı bir eğitimi gerektirir. Nice görkemli kapılar görürüz, uzaktan pırıl pırıldır, göklere yükselircesine boyatışları vardır. Kişi bu kapıların arkasında nelerin bulunduğunu öğrenme özlemiyle yanar tutuşur, ancak kapının neyle açılacağını kestiremez. Bir de bu kapıların arkasında görülmeyen girişler, içgirişler, içbölmeler, birinden ötekine geçilen odalar vardır diyelim, unutmayalım. Böyle bir kapıya vardığımızda önce onu açmayı değil, açıldığında karşılaşacağımız durumlarla, nesnelerle ne yapıp edeceğimizi ölçüp biçmeliyiz. Bu ölçüp biçme bize düşünsel alandaki gü-

cümüzü gösterir, bize kendimize eğilmenin gereğini anlatır. Kendimize eğilmemiz de bir bilgi birikimine dayanır. Demek ne yana dönsek bir "yer" sorunuyla karşılaşırız. Kuşkusuz, insanın yaşamında karşısına çıkan ne varsa, bir kendine çağrıyı birlikte getirir. Bu çağrı o görkemli kapıdan önce kendi benliğimize açılan kapıyı bulma uyarısıdır. Bu uyarının benlik bilincinden geldiğini kavramak da kolay değildir kuşkusuz. Benlik bilinci kişinin bütün yaşamı boyunca edindiklerinin hepsinden yücedir. Bu bilincin ışığında yürümeyi beceremeyenlerin düşüşleri de acıklıdır.

İnsanın yeri diye başladık, düz yolda yürümek dururken girintili çıkıntılı aralıklara daldık, bir sürü sorunun yanından geçtik, birine bile yeterli açıklama getiremedik, öyledir sevgili okuyucu, insanın yerini bulmak kolay değildir, üstelik bizim gibi bilge olmayanlar için bu güçlük daha da büyür, şimdi seninle elele vererek başka bir çıkmaza girelim. Sevgili okuyucu boynuz geyiğin başında durduğu sürece anlamlıdır; o yaratığın özelliğini, kemiklerini oluşturan öğelerin niteliğini, gelişimini öğrenmeye elverişlidir kuşkun yok bunda sanırız. Oysa bu boynuzlar geyik öldürülüp başkemiği dağıtılmadan alınır kurutulup kişinin başına yerleştirilirse gülünç bir durum ortaya çıkar. Maymun ağaç dallarına tutunarak sıçradıkça, salındıkça doğal ortamında yaşadığından bizi eğlendirir; oysa bir insana özendiğinde, kişinin davranışlarına öykündüğünde hepimizi güldürür. Arslanı birtakım uyuşturucu nesnelerle uysal duruma getirmek, çocukları üstüne bindirmek kolaydır, kimi yerde eğlendiricidir; bir de arslanı uyanık durumunda görün korkudan olduğunuz yerde kalırsanız size ne mutlu. Ayı ormanda korkunçtur, ayıcının elinde kişiye öykünür, oynar, yılan da doğal ortamında başka, yılancının elinde başkadır. Bütün bu örnekler bir varlığın "yeri"ni göstermiyor mu? İnsan dışında kalan yaratıkların, diri olmayan nesnelerin yerini doğa saptamıştır, onların "başkalaşması" doğanın ayırdığı yerden uzaklaştırılmakla bağlantılıdır. Oysa insan "kendine yer yapan bir varlık"tır. Evrende, insandan başka "kendine yer yapan varlık" yoktur.

İmdi insan "kendine yer yapan varlık" diye nitelenince karşımıza şöyle bir sorun çıkıyor: insanın kendine yaptığı yer nerdedir? Bu yer kişinin kendini bilmesindedir. Bir kişi ne denli güçlü, yaratıcı, üstün yetenekli, başarılı-becerili olursa olsun belli "bir yeri" vardır, kimse birkaç "yer"de bulunamaz. Bütün gücünü resim yapmaya adamış, o alanda üstün başarılar sağlamış bir kimsenin günün birinde güreşçi olmayı düşünüp en büyük ödülü almaya kalkışması "yeri"nden kopmadır. Uygarlık, bize, değişik yaratı alanlarında üstünlük sağlamış seçkin kişiler göstermektedir, bu doğru. Ancak bu değişik yaratı türlerinde doruk hangisidir sorulursa yanıtını vermek çok kolay olmasa da çok güç değildir. Bu üstün başarı odaklarının sayısı birkaçı geçmez, buna karşın yine "üstünlük alanı" uğraşlarının hepsinde değil birindedir. Düşüncelerini matematik alanındaki buluşlarıyla sergileyen bilgeler vardır, ancak onları bilge kılan felsefe konusunda sergiledikleri başarıdır, matematik değil. Aristoteles önce bilgedir, sonra doğa bilginidir (bugünün bilimsel verilerine göre onun doğa bilgini olması sözkonusu değildir). Bu tür çarpıcı örnekler kişinin "yeri"ni değiştirmez. Öyleyse gündemde bulunan sorun başarıların doruklaştığı yeri saptayarak kişiyi oraya oturtmaktır, daha açığı kişinin orayı bulmasıdır. Bu konularda yanıltıcı saptamalar da önemlidir. Yaratı alanında sağlanan başarıyı görmek çok sağlıklı bilgiyi gerektirir. Anlar görünenin, bilir geçinenin yargıları yeni yetişmekte olanları döngülerin içine çeker, boşlukta uçuşan önermelerle başdöndürücü çevrintilere sürükler. Ne yazık ki toplumlarda böylesi kimselerin sözü çok dinlenir, onlara uyulur, yanlışlığın anlaşıldığı gün yıkımı onarma olanağı kalmaz. Özellikle bilgi sözcüğünün yüzeysel nitelemelerle geçerlik kazandırıldığı ortamlarda sığ aydınlar türer. Bu sığ aydınlar, başta felsefe olmak üzere, bütün bilim odaklarında kendilerini son sözü söyleyecek kimseler sanır, sandırırlar. Burada dilin etkisi çok önem taşır, buna karşın gözardı edilir.

Kişiyi, düşündüğünü açıklarken, dilin ışığında yürümeye çağırmalı, söylediklerinin dilde hangi anlamları içerdiğini girinti çıkıntısız kavramlarla sergileme gereğinde bırakmalı. Dil, be-

cereksiz kişinin, yüzeysel düşünen aydının bulandırarak yaptığı en kolay sığınaktır. Sözcükler suçsuzdur, onları ne yana çekersen direnmeden gelir, büyük bir uysallık gösterir. Ancak, bu uysallık, taşınamayacak ağırlıkta bir yükün sözcüğe vurulmasıyla direnişe dönüşür; sözcük taşıyamayacağı anlamı sırtından atar, böylece yalancının yalanı yere düşer. Biz buna "yuvarlak konuşma" diyoruz. Yuvarlak konuşan bir kimsenin ağzında sözcükler boyuna yuvarlanır, anlam dinleyenin karşı çıkışına göre üretilir, kaçamaklı biçimde "ben şöyle demek istedim" örtüsünün altına sığınılır. Oysa sözcükte öyle bir anlam yoktur, bu bir saptırmadır. İşte bu saptırma eylemi, düşünsel alanda yeri yurdu olmayana, bir "yer" yapma kaygısından kaynaklanır. Özellikle islam ülkelerinde birtakım aydınlar (doğrusu aydın sanılanlar) vardır. Bunların başlıca uğraşı başkalarının yapıtlarını yorumlamak, bir kavrama taşıyamayacağı anlamları yüklemektir. Bunu yapmak, kendine sinsice bir girişimle, "yer" sağlama kaygısıdır. Kimi islam yazarları vardır, yeryüzünde gerekli yerlerini bulamadıkları kuruntusuyla, tanrı katında yer edinme çabası güderler. Demek insan, uygarlığın bunca ilerlemesine karşın, kendine "yer" arama tutkusundan kurtulamıyor. Daha önce "insan kendine yer yapan varlık"tır nitelemesini getirdik, burada da "insan kendine yer arayan varlık"tır demekle yetineceğiz. Bu iki nitelemede derin bir çelişki görülüyor, bu da insanın düşünsel yapısı gereğidir, bundan kurtulma olanağı yoktur, nedeni *yapan aramaz, boyuna arayan da yapamaz*.

Kişinin bir "yer" sorunuyla karşılaşması, ona güven sağlayıcı bir açıklama araması felsefeye özgü düşüncenin gelişimiyle ilgilidir. Bu gelişim sonraki düşüncenin öncekinden "daha düşünce" olduğu anlamına gelmez, eylemin kesintisiz akışını bildirir. Felsefeye özgü düşünce biçimlendirici, dizgeleştirici gücünü kolay kazanamamış, nice inişli yokuşlu yolları tepmiştir. Bu çetin yollarda felsefenin karşısına bilinçsizce dikilen başlıca engel de dindi. Dinin böyle bir engel oluşturması, insan varlığında gelişime açık kapı bulundurmaması sonucudur, bu nedenle onun düşünsel alanda belli bir "yeri"

yoktur. Oysa kimileri dine sarılarak kendilerine uygarlık alanında "yer sağlama" eğilimindedir. Bu tutarsız eğilim dini bir "bilimsel alan" diye gösterme yanılgısından kurtulamamıştır. Çağımızda bile "din bilimleri"nden sözeden çevreler vardır. Dinler, uygarlık boyunca, insanın kendine sağlam bir "yer" arama gereksiniminden doğmuştur, bu gereksinim kimi çevrelerde bunalıma dönüşmüş, yalnız kendi inandığının doğru olduğu sanısıyla sarsıntılı bir ortam yaratmıştır. İnsan yeryüzünde kendine güvenli, kıvandırıcı, sağlıklı bir yer bulamayınca elinde olmadan evrenin dışına çıkmaya koyulmuş "uçmak" denen düşsel ülkeyi ölümsüzlüğün odağı, yurdu niteliğinde görmüştür. Bu nedenle "uçmak" kişinin bilinmeyen bir ülkede kendine ayırdığı "yer"dir. Kuşkusuz düşünsel-düşsel girişimler karşıtlarıyla yarışır, işte "uçmak"ın karşıtı olan "tamu" da böylece yaratılmıştır, o da kişinin özel bir "yer"i durumundadır. Ancak bu ayrı yerin niteliği değişiktir, öncekinde görülen-umulan kıvanç onda yerini acıya, üzüntüye, sıkıntıya bırakmıştır. Demek insan kıvançla üzüntü arasında gidip gelen bir umut varlığıdır. Türkçede, özellikle inançlarına çok bağlı çevrelerde, yaşlılık dönemi başlayınca "yerimize gideceğiz" sözleri sık sık söylenir. Bu gidilecek "yer"in öteevren olduğunu söylemeye gerek yoktur. Hangi görev aşamasında bulunursa bulunsun, insan sürekli bir arayış içindedir, kendine güvenilir bir yer edinme kaygısındadır. Bu kaygı onun eylemlerini olumlu-olumsuz diye nitelendirir. Olumlu eylemler kıvanç, olumsuzlar ise üzüntü kaynağıdır, birinin karşılığı ödül, ötekininki suçlanmadır (ceza). İşte inançlarına çok bağlı kişinin tinsel evrende kendine ayırdığı "yer" bu ikisinden biridir, böyle bir kişinin yaşamı kıvançla üzüntü, sevinçle korku arasında sürekli gidiş-gelişlerle geçer.

Ölen ölür, gerçek yerini bulup bulmadığı bilinemez, ancak arkada kalan yakınları, yine kendi inançlarına göre, ona "iyi bir yer" yapma kaygısıyla sinini düzenlerler, şu "mezar" dediğimiz yeri. Arapçadan alınan "gömülen yer", "ölünün yattığı yer" anlamına gelmez (kök olarak), "gezilen yer", "görülen yer" karşılığıdır, başka bir söyleyişle "ziyaret yeri" demektir. Eski

inançlara göre ölünün gömüldüğü yeri arasıra, yılın belli günlerinde, özellikle kutsal sayılan günlerde gidip görmek, orayla ilgilenmek ölenin anısına gösterilen saygı gereğidir. Gelenekler, alışkanlıklar uzun sürelerin geçmesiyle "kurumlaşma"ya yolaçıyor, böylece sözcüğün kök anlamı dışına çıkılıyor. Çoktanrıcı dönemlerde ölen kişinin başka bir ortamda, başka koşullar altında yaşadığına inanılırdı. İşte görkemli gömmelerin, anıt niteliği taşıyan gömülme yerlerinin kaynağı bu inançtır. Hepsinin özünde kişinin bir "yer"i olması kaygısı yatmaktadır. İnançların sağladığı yerin gerçekliği tartışılmaz, us ilkelerinin tartısına vurulmaz, böyle olumlu özellikleri yoktur. Düşünmeyen kişiye güven veren de bu gerçekötesi inançların, usa aykırılığı nedeniyle, tartışılmazlığıdır.

Kişinin kendine yer araması doğası gereğidir diyebiliriz. Kişi doğanın verdiği yerle yetinmiyor, düşünsel gücü bu doğal yerin dışına itiyor onu demiştik. Öyleyse düşünmek, bir anlamda, kişiyi tedirgin eden bir eylemdir. Düşünen bir yerde duramıyor, boyuna yer değiştiriyor, yer aramayı sürdürüyor. Oysa düşünmeyen kişilerde böyle bir kaygı yok. Bu sonuç bizi "öyleyse düşünmeyelim" vargısına götürür. Bu vargı doğruysa uygarlık gereksizdir. Uygarlık düşünenlerin yaratılarından oluşan büyük bir birikimdir, üretim alanıdır. Bu durumda düşünmemek kişiyi ulaştığı çağdaş gelişim aşamasının tabanında, eteğinde bırakır, bu da kişinin elinden gelmez. Bir bakıma düşünmemek de kişinin elinde değildir, elinde olsaydı insan ürünü niteliği taşıyan bütün inançlar da ortaya konamayacaktı. Demek, düşünmek kişinin istencini aşan kişisel bir atılımdır; bu atılımda istencin başarısı yönlendirici-denetleyici olmasıyla orantılıdır. Öte yandan düşünmeyen kişi de kendine yer arama kaygısı da olmayacaktı.

Kişi, düşündüğü sürece, kendi kendisiyle yetinemiyor, daha geniş, daha içaçıcı bir alan arıyor. Bu aranan alan açıklanması gereken sorunlarla yüklüyse kişiyi çevreliyor, onu arayış kaygısından uzaklaştırıyor, bütün gücünü sorunlar üzerinde yoğunlaştırıyor. Bu durumda kişi istese de, istemese de yaratma akışı içindedir, üzerinde düşündüğü sorunlar onu çeker, bi-

rinden ötekine sıçratarak ilerlemeyi sağlar. Bu çok önemli bir olaydır, kişi elinde olmadan "yerini" bulmuştur, yarattığı ortamın içindedir. Bu ortam, kişinin yaratıcı gücüyle oranlı olarak, genişler, büyük bilgelerde, düşünürlerde, yaratıcılarda başlı başına bir ülke niteliği kazanır. Felsefe *çığır*, *öğreti*, *dizge* bg. adlarla anılan düşünce alanları böylesi ülkelerdir, sonradan gelenler bu ülkelerde çalışma eğilimi gösterirlerse o ülkenin gözde uyrukları olurlar, felsefe tarihi bu tür uyrukların oluşturdukları bir kişilik oylumudur. Deney bilimlerinde "buluş" diye anılan yenilikler de böyledir, yaratı (sanat) dediğimiz alanda bu ülke daha açık seçiktir, kıyısı bucağı daha belirgindir, doğrudan doğruya duyulara seslenir de ondan. Resim, mimarlık, müzik, yontu; şiir (yazıya geçirildiğinde), öykü, roman türleri biraz değişiktir, sergilenen olaylar, işlenen konular okuyucunun gözünde nesnelleşebilir, oysa felsefede böyle bir durum yoktur, nesnel konu bile düşünürün gücüyle birdenbire düşünsel uzaya yükselir. Sözgelişi *Platon*'un "idea" öğretisini nesnelleştirme güçtür. Kimi yaratı türlerinde felsefenin işlediği sorunlar gündeme getirilir, bu ayrı bir konudur, ayrı bir çalışmayı gerektirir. Yaratı türlerinde başarı ortaya konan ürünün yeniliğindedir, aktarılışında değil. Bir aktarma ne denli başarılı olursa olsun yeni değildir. Aktarma yeni bir yaratmaya olanak sağlamışsa sözümüz yok, burada *çığır* denen alan sözkonusudur, günümüzde buna "okul" da deniliyor (felsefede de öyledir). Daha önceden değindiğimiz gibi bu alanlarda kişinin "yeri"ni yapan başarısıdır, bu yer aramakla değil yaratmakla bulunur. Sözgelişi *Van Gogh*'un yeri, *Michel Angelo*'nun yeri, *Beethoven*'ın yeri bg. yaratmakla sağlanan yerlerdir.

Düşünsel alanda sağlanan yerin sınırları yoktur, üstelik süreyle de bağlantılı değildir. Bu tür "yerler" sonradan da sağlanabilir, bilge, düşünür, sanatçı ölmüştür, yaşadığı dönemde "yer"i anlaşılamamıştır, saptanamamıştır. Böylelerine gelişen uygarlık yer sağlar. Yine bu tür "yerler" bir süre sonra unutulabilir, geçen süre onları yeniden aydınlığa çıkarır. Unutulmuş düşünürler, bilgeler, yaratıcılar arasında böyleleri çoktur. Sözgelişi kazıbilimin buluntularıyla ortaya çıkan nice

büyük değerler vardır (kişi olarak). Yeryüzünün güneşin çevresinde döndüğünü ileri süren *Aristarkos*'un bilim alanındaki yeri ancak *Kopernikus*'tan sonra anlaşılabilmiştir, kimi büyük ressamların durumu da böyledir; çağında değeri bilinemememiş, yaratı ortamındaki yeri bulunamamıştır. Bunlar çağlarını aşarak gelecekte "yer bulan" kimselerdir.

BİLGİSEL SUSUZLUK

Susamak doğal bir olaydır, gövdenin yerine getirilmesi kaçınılmaz bir gereksinimdir. Susayan gövde sağlıklıdır, susamayan gövdede bir bozulma, bir gereksinim eksikliği vardır. Doğa, bütün diri yaratıkları su ile karşı karşıya getirmiş, susuzluğun arkasından ölümün geleceğini bildirmiştir. En sağlıklı, en dayanıklı kişi bile susuz yaşayamaz, uzun süre susuz kalamaz. Susamak bir boşluğun giderilmesine dayalı eğilimdir, bir boşluğun yarattığı olumsuz etkiyi giderme gereğidir. Peki susuz gövde yaşayamaz da düşünme yetileri yaşar mı? Bunu düşünmek bile susuzluğun etkisini, sağlık yönünden önemini kavrayamamak demektir. Gelişmiş kişinin gövdesiyle başının içi eşdüzeydedir, ona göre gövdenin gereksinimleri yanında başın da kendine göre eğilimleri, gereksemeleri vardır. Arada bir yapı ayrılığı, bir nitelik başkalığı sözkonusudur. Kişiyi, öteki dirilerden ayıran başlıca özellik, susuzluğunun yalnızca gövdesel olmadığını bilmesindedir. Gövdesi susayıp başı susamayan bir kimsenin öteki diri yaratıklardan ayrılır yanı yoktur.

Susayan gövdenin besinlerle bağlantısı neyse susayan başın bilgiyle ilişkisi de odur. Başının susama yetisinden yoksun olduğunu bilmeyen bir kimsenin bilinçsel özgürlüğü de sözkonusu olmasa gerek. Gövde nesnel besine baş bilgisel gerece susar. Uygar kişi bu iki tür susuzluğun bilincine varan, gövdesi gibi başına da önem veren kimsedir. Bu konuda güç olan,

başın neye susadığını bilmektir, neye eğilim duyduğunu görmektir. Gövdenin susuzluğu bir kap suyla giderilebilir, oysa başın susuzluğu yıllarca süren bir çalışmayı gerektirir. Bu çalışmanın ürünü de bilgi denen varlıktır. Bir toplumda susayan gövdeler susayan başlardan çoksa orada gerileme, yozlaşma vardır. Bilgisel susuzluk bilinç ister, us koşullarına göre davranmak ister.

Oysa bilgisel susuzluk daha derin nedenlere dayanır, önce kişinin kendini bilmesini, kendi çevresinde dönerek-dolaşarak varlığının kıyı çizgilerini saptamasını gerektirir. Benlik bilinci olmayanın bilgisel susuzluğu da olamaz, kendini tanımayanın başkalarını anlama olanağı da yoktur. Bilginin önemini, etkisini, kişi yaşamındaki yerini kavrayacak olgunluk aşamasına varamayan bir kimsenin bilgiye gereksinim duyacağı da öne sürülemez. Bilginin en yalını, en yüzeyseli bile kendini bilmeyi, çevresini kuşatan varlıklarla kendi özü arasında duran ilişkiyi kavramayı gerektirir. Bunu başaramayan kişi yalnızca bir diridir doğada, yukardan yuvarlanan taş gibi deviniminin kesildiği yerde durur. Demek bilgisel susama bilgiyle doyma bağlamı içindedir.

Bilgisel susuzluğun en büyük ürünü felsefe öğretileridir. Bilge, daha önceden ortaya konan öğretileri öğrenmiş, bellemiş, ancak onlarla susuzluğunu gideremenemiştir, yeni su kaynakları, doyum odakları arama gereğinde kalmıştır. Bu nedenle bilgisel susuzluk yaratıcılığın itici güçlerinden biridir. Susamayan yaratamaz, yaratamayan da susayamaz. Susamakla yaratmak birbirini gerektirir, birinin olmadığı yerde öteki de bulunmaz. Bir dişinin ağrıdığını düşünelim, ilk bakışta hangisinin sayrılı olduğunu kestiremeyiz, parmağımızla ağzımızı yoklarız, dişlerimize dokunur etimize iğne gibi batanın ağrıdığını anlarız. Hangi dişimizin ayrıdığını ilk bakışta diş uzmanı da anlamayabilir kimi durumlarda. İşte bilgisel susamışlık da böyledir, ilkin neye susadığını bilemez kişi. Bu bilmeyiş onu gereksiz bilgiler edinmeye iter, gider gerçekle ilgisi olmayan, boşlukta yuvarlanan bilgiler edinir, bütün dinlerde durum böyledir. Bu yüzden din bilgisel susamışlığı uyu-

muşluğa çevirir. Önemli olan neye susadığını anlayabilmektir. Ortaçağda nice becerili başlar bu tür tutarsız bilgiler yüzünden uçuruma sürüklenmiş, akıntıya kürek çekmekle oyalanmış gitmiştir.

Okumak bilgisel susamışlığın niteliğini açığa vurabilir. Kimi kişi okuduğu yapıtla doyuma ulaşamaz, başka besleyici odaklar arayıp durur, inişli çıkışlı yollara koyulur. Bu durumlarda en sakıncalı, en kaçınılması gereken yolgösterici diye ortaya çıkan saptırıcılardır. Bunlar, gerçekdışı bilgilerle, sayıklamalarla, kuruntularla kandırmaca oynar, bilgisel susamışlığı giderirmiş gibi görünür. Çağımızda kendilerine "din adamı" diyenler, dedirtenler böyledir. Ozan *Eşref*'in şöyle bir dörtlüğü vardır bu tür yolgöstericiler için:

Seni tekfir eder mutlak desen dünya yuvarlaktır
Döner dünya o dönmez çünki sabittir inadında
Sorulsa hâce-i dânâ Selanik nerdedir bilmez
Bilir amma ki kaç tüy varsa Cibril'in kanadında

Ozan din adamını nitelerken, çağın bilimine inanarak dünya yavurlaktır, dönüyor desen seni suçlar, yerer, batırır çıkarır. Oysa dünya dönüyor, o inatçılığı yüzünden sözünden dönmez. Böylesi büyük bilgin geçinen bir öğretmene (din hocasına) Selanik nerde sorulsa bilmez de Cibril denen meleğin kanadında kaç tüy olduğunu bilir. İşte ozanın sergilediği bu tür bilginler bilgisel susamışlığı saptırarak serin su arayana deniz suyu içiren kimselerdir.

Bilgisel susuzlukta güç olan susuzluğu giderecek kaynağın nerede olduğunu bulmaktan çok ondan yararlanmayı bilmektir. Bu da düzenli, bilimsel ilkelere dayanan, karşılaştırmalı araştırmayı-eleştirel incelemeyi gerektiren bir yöntem işidir. Yöntem bulununca hangi koşullara göre uygulanacağı sorunu gündeme gelir, bunu da olayın yapısı gösterir. Sözgelişi usun dışında kalan bir konuya usla yaklaşma gereği yoktur, yararsızdır, usun ışığını boşluğa tutmaktır. Bilgisel susuzluğun niteliği kişinin uygarlık alanındaki yeriyle bağlantılıdır. Kişi ne denli uygarsa susuzluğu da o denli yüksektir. Uygarlıktan an-

lamayan, uygarlığın uzağında kalan bir kimsede bilgisel susuzluk yoktur, o inançlarla doldurulmuş niteliksiz bir yaratıktır, bilgisel gereksinmeden anlam çıkaramaz. Toplumlarda öğretim kurumlarının durumu bilgisel susuzluktan ne anlaşıldığını kanıtlar. Geleceğin yöneticileri olan gençleri düşünsel özellikten yoksun, yalnızca söyleneni yapıcı anlayışla yetiştirmeyi erekleyen öğretim düzeni bilgisel susuzluğun anlamını kavrayamaz. O toplumda bilginin yerini boyunduruğa uyma, tek yönlü uysallık alır, özlenen uygarlık değil uysallıktır. Özellikle öğretimde dine ağırlık veren yönetimlerde insanın değeri bilinmez, gençler birer "kul" diye görülür, öyle yetişmelerine özen gösterilir.

Ben, Trabzon ilinin Maçka ilçesinde doğdum, yaylalarda büyüdüm, doğanın soğuğunu sıcağını, yağmurunu güneşini yaşayarak tattım, ıslak yeşil otların üzerinde yalınayak dolaştım, kırağı düşmüş yeşilliklerde gezdim. Yeni biçilmiş çayırlarda gezerken ayaklarımı ot saplarının kestiği, çizdiği çok oldu. Keskin taşlar ayaklarımı doğradı, ormanlarda çok gezdim, çam ağaçlarına çıktım sakız topladım, soğuk yayla sularını kana kana içtim. Sözün kısası doğayı bütün değişiklikleriyle gördüm, onun ne denli açık seçik olduğunu kavradım. Bu yazdıklarımı başkalarından öğrenmedim, yapıtlardan edinmedim. Doğadan nerede korkulacağını, nerede korkulmayacağını iyi biliyorum, yeşil ormanlar arasında süzülüp akan kıvrım kıvrım ırmakların oluşturduğu göllerde yüzerken boğulmanın hangi önlemsizlik yüzünden ortaya çıktığını yaşayarak öğrendim. Bu izlenimlerim, yaşadığım doğal olaylar bende doğayı öğrenme isteğini pekiştirdi, genişletti. Doğayı anlamak ona yaklaşma, ona sokulmakla oluyor, ona ağzını açıp bakmakla değil. Bu öğrenme eğiliminde bilgisel susuzluk vardır, doğaya karşı susuzluk, doğayı anlamanın yarattığı özlemden kaynaklanan susuzluk. *J. Locke*'un eğitimle ilgili güzel yapıtını Almanca çevirisinden okudum doğaya dayalı, çocukluktan başlayan alıştırmalarla sürdürülen bir eğitimi öneriyor, sıcağa soğuğa, kolaya çetine, ağıra yeğniğe alıştırmanın sağlıkla ilgili etkilerini vurguluyor, doğada doğayla anlaşarak yaşamanın sağ-

lıksal yararlarını açıklıyor örnekler getirerek. Onun yazdıklarını, öğütlerini ben de çocukluğumda yaşadım. Yalınayak karlar üzerinde, kırağılı otlarda çok dolaştım: ellerim, ayaklarım, yüzüm soğuktan kıpkızıl olur nerdeyse donmaya başlardı. Ocağın başında oturduğumda parmaklarımın uçları sızlardı, böyle dolaştığımdan annemden dayak yerdim. Altmış yaşlarını geçmeme karşın buz gibi soğuk sularla yıkanır, oğunur, sabunlanırdım, sağlığım yerindeydi. Bir iki yıldır bu alışkanlığı bırakınca sayrılıktan, soğuk algınlığından, bunalımdan kurtulamıyorum, dahası sıcak hamamlara gidemiyorum, bir darlık geliyor bana, kendimi çırılçıplak dışarı atacak gibi oluyorum. Ben, doğadan uzaklaştıkça doğa da beni itiyor, daha uzaklara git diyor, ne günün varsa gör diyor. Bu olay benim doğaya karşı susamışlığımın yerini üşengen bir doymuşluğun almasından dolayıdır. Doğaya susamışlığın yerini başka bir eğilim alınca kişide doğadan korkma, kendi içine çekilme başlıyor. Ben soğuğun etkisini duymaz olunca, eski alışkanlığımı bırakınca soğuk algınlığı denen nesne yakama yapışıyor, başıma üşüşüyor, olumsuz ağırlığıyla çöküyor üstüme. Bilge Locke'un önerilerini şimdi daha iyi kavrıyorum, demek çocuk daha ufakken doğaya alıştırılmalı, doğaya karşı susamışlığın yolunu bulmalı, bu susamışlığı yine doğayla gidermeli. Aşağıda anlatacağım olayı bir eğitimci gönüldeşimle tartışmıştım, bana karşı olumsuz bir tutum benimsemişti, sonra yanıldığını anladı, ancak iş işten geçmişti.

Sevgi, kadın, doyum üzerine konuşuyorduk, söz dönüp dolaştı kadın ile erkek arasında süregiden doğal ilişkiye geldi, doyum denince bunu gündeme getirdik. Arkadaşım sağlık koruma alanında uzmandı, sağlıkbilimciydi, iyi bir otacıydı. Kadın konusunda açıklık-kapalılık çelişkisi üzerinde durduk. O, kapalı kadının daha ilginç, daha çekici olduğu görüşünü savundu. Ben, bunun bir alışkanlık olduğunu, toplumsal engellerin bizi böyle bir eğilimle yetiştirdiğini, doğal ilginin çıplaklıkla bağlantılı bulunduğunu söyledim. Bana şu örneği verdi: sayrılarla karşılaştığında, bütün uğraşdaşlarının, güzel giyinmiş, süslenmiş kadına karşı daha çok ilgi duyduklarını,

kadın sağlık denetiminden geçirilirken soyununca bu ilginin azaldığını, yokolduğunu vurguladı. Ben, bunun da bir görev duygusundan kaynaklandığını, eğitimin gerekli bir sonucu olduğunu söyledim. Onların evlilik yaşamında kadınla ilişkilerin giyinmiş durumda değil, soyunmuş durumda sürdürüldüğünü, doğal doyumun böyle sağlandığını kanıtlar, örnekler göstererek açıkladım. Bana neden deniz kıyısında yüzlerce kadın karşısında böyle özlü bir ilginin uyanmadığını sordu. Bunun da bir alışkanlık, toplumsal baskı, ayrıca kalabalık önünde çekinme duygusundan geldiğini, uygun bir yerde görülen yalnız bir kadın yüzerken erkeğin pek de çekingen davranmadığını, yalnızca duygularını baskı altına aldığını anlatmaya çalıştım, inanmadı.

Kapalılık birtakım duyguları gizler, birtakımını açar yine birtakımını öldürür, birtakımını diriltir. Kimi ilkel toplumlarda, doğal yaşama koşulları gereği, giyim kapalılığı yoktu, dahası kadın-erkek ilişkileri gizli değil açıktır. Demek kapalılık bir alışkanlık, bir eğitim sonucudur, arkadaşım yalnız kendi uğraşını ilgilendiren yapıtları okuduğundan bu alanda yeterli bilgisi yoktu. Yıllar sonrası o da başka yapıtlar okuyup değişik toplumlarda süregiden yaşama biçimlerini öğrendi, benim eskiden savunduğum düşüncenin doğruluğuna inandı, ancak ikimizin yaşı da altmışa yaklaşmıştı. Diyeceğim eğitimin duygular üzerinde büyük etkisi vardır. Bir eğitim, uzun sürenin geçmesiyle, kişide alışkanlık yaratır, gelenek kılığına girer, kişiyi çevreler. Bu olay çok eskilerden gelir, kişinin yaşam süresi bunu deneyle öğrenmeye yetmez, kişi alışkanlığın-geleneğin başladığı dönemi bulamaz, yalnızca araştırmalardan, uzmanların yazılarından öğrenebilir.

İmdi, burada, önemli bir sorun vardır: bilgisel susamışlık doğal yaşama ortamına dayalı alışkanlıklardan etkilenmektedir. Toplumsal baskılar, gelenekler, birer kural niteliği kazanan uygulamalar kişide bilgisel susamışlığın yönünü değiştiriyor, kişiyi açık çevreden kapalı çevreye itiyor. Bu durum, doğa karşısında, olumsuz bir gelişmeye yolaçıyor. Çıplağa karşı giyinik olmanın uygunluğu ortaya çıkıyor, bu kuşkusuz doğaya

aykırıdır. Doğanın soğuklarına alışan bir kimseyle çocukluktan başlayan sıkı giyinmelere sığınan kimse arasında davranış ayrılığı beliriyor. Çıplak ayakla gezenin davranışı giyinik ayaklıya aykırı görünüyor, dahası toplumdışı sayılıyor. Oysa, doğal olan, yaşam koşullarına uygun gelen çıplak ayaklılıktır, giyinmişlik değil. Doğa kişiye iyi dokunmuş, sıcak tutucu bir gereç vermemiştir, onu kişisel buluşların yarattığı uygarlık sağlamıştır.

Bilgisel susuzluk kişide seçme eğilimini de geliştirir, kişide bir güzellik duygusu, güzellik ölçeği oluşturur. Bunun da toplumsal etkilerden geldiği açıktır. Kişi, kendi güzellik anlayışına uygun geleni seçer, ona eğilim duyar, ona karşı susamışlığını sezer. Bu bir seçmedir, toplumsal yaşama biçiminden, eğitimden gelen bir seçme. Bunda kişisel yeğleme sonradan biçimlenmiştir. Hani "güzeli sevmek" dediğimiz olay budur. Kimi yerde, doğal gereksinmelerin yarattığı eğilim seçme bilincini ortadan kaldırır, yalnızca doyuma ulaşmanın yollarını aratır. Nice kimse biliriz hep "güzeli sever", oysa sıkışınca bu "sevme" yön değiştirir, doyuma ulaşmanın gereği ağır basar, genel kadınlarla ilişkinin kaynağı budur. Bu doğal susuzluğun etkisiyle yaptıklarından utanan nice tanıdığımız vardır, "gençlik bu" der geçerler de kendi yaptıklarını gençler yapmaya kalkışınca küplere binerler. Kimi doğal gereksinimler yargıları, aktöre kurallarını bile değiştiriyor. Çevremizde, yaşamının önemli bir bölümünü emeksiz kazançla geçirmiş, din-inanç dinlememiş, çıkarı uğruna elinden geleni yapmış kimseler biliriz. Onlar bütün yaptıklarını unutarak kendilerini dine verirler, dinden yana görünürler, dahası bayramlarda birkaç kurban birden keserler, hacı olurlar, sakal bırakırlar, şapka giymeyi bırakır sarık bile sararlar. Böyle bir arkadaşım vardı gençliğimde, tekkeye gidip geldiğim yıllarda, inancımdan dolayı bana gülerdi. Yükseköğrenim gördüğüm yıllarda sürüyordu arkadaşlığımız, ikimiz de gençtik, o gerici bir dergi çıkarıyordu, ben de orada değişik adlarla yazı yazıyordum. Bu arkadaşım eski Beyoğlu Müftüsü'nün oğluydu, babası ölünce bütün yazma kitaplarını satmış, Beyoğlu'nda içkievlerinde, sa-

tılık kadınların bulunduğu gizli yerlerde yemişti, ben de bu yapılanların en yakın tanığıydım, sonra, yaşlanınca, yaptıklarını unutur göründü, sakal bıraktı, gerici, devrimlere saldıran yayın araçlarında yazı yazmaya koyuldu, İkinci Abdülhamid'i savunmayı, Atatürk'ü yermeyi işedindi. Epeyce varlık edinmese böyle değişemezdi sanırım, şimdi adım geçtiği yerde atar tutar, dinsizliğimi yayar durur.

Bu anlatılan olay değişmez sanılanın ne denli hızla değiştiğini, yaşama olanaklarının gelenekleri bile silip attığını göstermektedir. Yargılar, güzellik ölçüleri, aktöre kuralları değişiveriyor, bilgisel susuzluğun yerini yalanla yetinme, kendini unutma, kandırmacayla doyuma ulaşma alıyor. Ayağa giyilen yüksek ederli bir ayakkabı, sırta geçirilen yüksek gideri gerektiren bir giysi kişinin davranışlarını da, inançlarını da, toplumsal-kişisel ilişkilerini de değiştiriyor, yeni bir alışkanlık başlıyor. Dine aykırı davranışların yerini, yaşamsal olanakların etkisiyle, dine uygun eylemler alınca bilgisel susuzluk inançlı görünmeye, aktöre önderi olmaya dönüşüyor, dünün alçağı bugünün "örnek kişisi" oluveriyor. Aşağı yukarı bütün "tarikat" denen kuruluşlar böyledir, geçmişi utançtan arınmış bir "tarikat ulusu" bulmak güçtür çağımızda. Bilgisizliğin kalın örtüsü altına saklanan çağdaş "ulular" anlamsız inanç kavramıyla dolup taşmayı bilgisel susuzluk diye gösterme yarışına giriyorlar. Bu da, günümüzde, dinin kişisel yaşamdaki önemini vurgulamak için gündeme konan bir uygulamadır. Kişi nereden kalkıp nereye gittiğini bilemiyor, yalnızca başkalarının ileri doğru uzattıkları kızılcık değneğinin ucuna bakarak yürümeyi yeğliyorlar, büyük yaylımlarda otlayan sürüler gibi. Bu olaylarda bilgisel gereksinmeye yönelik bir tutum yoktur, bilgisizlik bilgi niteliğinde gösterilip bütün bilimlerin kaynağı göklerin boşluğundan gelen buyruğa dayandırılır. Bilgili yaşamak geriye itilerek bilgisizliğe alışmak erdem diye gösterilir. Kuşkusuz burada da bir susuzluk, doyum arayan bir eğilim vardır; ancak benimsenen erek felsefenin anladığı bilgisel susuzluğu giderme değil, geçerlinin yerine geçersizi koymaktır; daha açığı geçersizliği geçerlilik diye sunmadır.

Bu olumsuz, saptırılmış uygulamalar sonucu kişide düşünsel yetilerin gelişmesini engelleyen aşınmalar başgösterir, kişinin kendi özgün buluşlarıyla donatabileceği yaşama ortamının üzerine kalın boya sürülür, içsel boşluk dışsal doluluk niteliği kazanır. Çağımızda bu tür gelişmeler görülüyor, özellikle işsizliğin yarattığı sıkıntılar nedeniyle Avrupa'ya çalışmaya giden yoksul ülke insanları kendilerine yabancı bir yaşama anlayışıyla karşılaşınca uygarlığın dışına taşınarak ayakta durmaya çabalıyor. Avrupa'da ekmeğini kazanmaya giden Türkler'in uğradıkları bunalımın düşünsel kaynağı aranmadan, uygarlığın gerektirdiği önlemler alınmadan bilgisel susuzluğun derinlere inen kökleri araştırılmadan din gündeme getiriliyor, bir kandırmaca ile olay savuşturuluyor, böylece orada doğan çocuklar birbirine karşıt iki yaşama biçimi arasında sarsıntıya bırakılıyor. Bu çocuklar ne doğulu olabilirler, ne de batılı. Onlar bilginin hangi susuzluğu giderdiğini öğrenmeden kandırıcı, uygarlık yolundan saptırıcı itimlerin etkisi altında bırakılıyor, Anadolu'dan, İran'dan kaçan gericilerin elinde birer çıkar aracı durumuna getiriliyor. Bu nedenle toplumumuzu korkunç bir bunalım, düşünsel bakımdan boşlukta yuvarlananların oluşturdukları kaygan bir dağ yığını beklemektedir. Bu yığın yağmurların etkisiyle kaymaya başlayınca toplumsal çalkantıların önü alınamayacak, ülkemiz yeni bir varoluş savaşına sürüklenecektir. Bu durumda, felsefenin bir sorun olarak gördüğü, bilgisel susuzluğun yerini azgın gerici güçlerin yarattığı kana susamışlık alacaktır.

ÇEVRENİN ÖZELLİĞİ

Ayağımıza çarpan, bizi acıtan, öfkelendiren bir nesne uyarıcıdır, en azından ayağımızın nereye bastığını, neye çarptığını, yerde neler olduğunu anlarız. Ayağımıza bir nesne çarpmasa durup bakacağımız yoktu. Bir yerimiz ağırır, acı çekeriz, ağrıyan yerimizin özelliğine göre bir sağıtım uzmanına başvururuz. Bekleme odasında dururken dört yanımıza bakarız, duvarlarda asılan nesnelerle, ışıklarla, askılarla, kısası odanın oluşturduğu kapalı çevrede ne varsa gözden geçiririz. Yine ilgimizin ardı gelmez, okuyacak, konuşması dinlenecek bir varlığı gereksiniriz. Dahası uzmanın odasına girip çıkan sayrıların konuşmalarına kulak tutarız. Bütün bunlar çevremizle olan ilişkilerimizdir. Kapalı çevreden çıkınca ilgi alanımız genişler, bulunduğumuz yeri çevreleyen dağ dorukları varsa bakışlarımız onlara değin uzanır. Değişiklik olsun diye geziye çıkmışsak çevremizde en çok ilgimizi çekenlere yöneliriz, sonra ayrıntılara dalarız, çevremiz daraldıkça ilgilerimiz önceden önemsemediğimiz nesneler üzerinde yoğunlaşır. Çok kısa bir süre önce Prof. Dr. Nermi Uygur'un bana verdiği "Çağdaş Ortamda Teknik" adlı yapıtını okuyordum, birden ilgimin çevremde bulunmayan, yalnızca okuduğum yapıtta anlatılan nesnelere yöneldiğini sezdim, yazılanı göremiyordum artık, önümde hep adını okuduğum nesneler diziliyordu. Bıraktım okumayı, şimdi bunları yazıyorum, biraz sonra ne yapacağımı bilemem.

Çevremin beni kuşattığını, benim bir "çevre varlığı" olduğumu söylemek yetmez. çevremle aramda bilmediğim bir bağ vardır. Bir gün önce hocam Prof. Dr. Macit Gökberk'in evindeydim, saat 15-18 arası oturduk söyleştik, sonra ayrıldım evime geldim. Oysa adı geçen yapıtı şimdi 19.30'da okumaya başlamıştım, onu okumadan önce "çevre" konusunda bir düşüncem, bir yazı yazma tasarım yoktu. Yapıt beni odamdan çıkardı, bu yazıyı yazdığım aracı başka bir odadan alıp yemek masamın üzerine koymamı, bu yazıya başlamamı sağladı. Şimdi çevrem daraldı, yalnız düşünme eyleminin hızlandığını, sürekli yazdığımı, bütün söylediklerimi belleğimden aktardığımı biliyorum. Demek benim belleğimde de bir çevrem vardır. Bu çevre nereye gitsem yanımdadır, belleğimin beni bağlaşımlı kıldığı ortamdır. İmdi, benim anımsadığım, burada yazıya aktardığım konular önümde değil, bunları önümde olmamalarına karşın, iyece anımsıyor, dipdiri tutabiliyorum. Uykuya daldığımda bunların birini bile gözlerimin önüne getiremem, bu işe bilinaçaltı ülkesinin egemeni karışır, onun da kim olduğunu bilmiyorum. Öyleyse benim belleğimin gizli çekmecelerinde başka bir "ben"im vardır. onunla yalnızca uykuda, düşlerde karşılaşabilirim. Yine ben, belleğimin gizli çekmecelerinden bir nesneyi çıkarmayı tasarlasam, bilincimi bütün gücüyle bu işe versem dileğime ulaşamam. Öyleyse bende, şu bellek denen gizli ülkede benden ayrılmayan, ancak bana da bilinçle açılmayan bir "ben" vardır. Ben bu ben'e çevre diyeceğim. O gizli "ben"imde çevremden edindiklerim saklıdır, benim o gizli yanımı oluşturan, biçimlendiren çevremdir başkaları değil. Bu olayda *Descartes* gibi "düşünüyorum öyleyse varım" dememe gerek yoktur, ben düşünmesem de belleğimin gizli yerlerinde çevrem vardır. Ben düşündüğümde, düşünmediğimde bu gizli çekmeceği açamıyorum. Bu gizli çekmece açıldığında da benden onay istemiyor, ancak önüme serdikleriyle beni kendine çekiyor, dışımda bulunan bütün nesnelerden koparıyor. Peki, benim belleğimde bu gizli çekmeceler olmasa, bilincimin denetiminden geçmeyen bu alanı sırtımda taşımasam ne yapabilirim? Bana kalırsa ya-

pabileceğim bir iş olmaz, yalnızca bir diri nesneyim devinirim, hepsi bu. Peki bu gizli çekmeceyi ben bilerek, düşünerek mi doldurdum? kesinlikle değil. Bu çekmece benim duyularım aracılığıyla, bana sormadan, doldu; şimdi bana sormadan karşıma çıkıyor.

Ben bir us varlığıyım; bilincim, belleğim, anlığım, anlağım, istencim bg. vardır. Bunların yanında, egemen olamadığım güdülerim de vardır. Sözgelişi sindirim aygıtım benim buyruğum altında değildir, başka doğal işlev odaklarının kimi de öyledir. Bu durumda bana kimlik-kişilik kazandıran nesnem hangisidir? Bu sorunun yanıtlarını başka çalışmalarımda vermiştim. Şimdi o yanıtlarımla bu düşüncemi karşılaştırınca çelişkiye düştüğümü anlıyorum. Beni çelişkiye düşüren, bugüne değin, belleğimin çekmecelerinde gizli birikimlerimi bilemeyişimdir. Benim gibi yeryüzünün en güçlü düşünürleri de, başka yazarlar da bu gizli çekmeceyi kendi istençlerine göre, diledikleri yerdediledikleri sürede açığa çıkaramazlar, içinde saklananları bir bir sayamazlar. Demek, düşünen kişi, yalnızca dışçevresini araştırabiliyor, bir de kapalı olmayan iççevresini düşüncenin konusu yapabiliyor.

Ben, çevremi anlamak için, yalnızca doğal alana bakmakla yetinemem, günlük ilişkilerde bulunduğum kimseleri, öteki diri olmayan nesneleri, eğilim duyduklarımı, kaçındıklarımı, özlediklerimi bg. bir bütünlük içinde gözden geçirmeliyim. Bu eylemin bana, düşünen bir varlık olarak davrandığım sürece, istediğimi veremez, beni belleğimin çekmecelerinde saklananlara ulaştıramaz. Ben, ne yapsam, düşlerimin dışında aydınlatıcı bir odak bulamam (belleğimin gizli çekmeceleri sözkonusudur burada), bulduğumu sanarak bir süre oyalanırım, hepsi bu. Bir kişiye belleğinin gizli çekmecelerinden çok kötülük eden yoktur. Bu çekmeceler konusunda bilimlerin söylediği çoktur, ancak yeterince güven verici değildir.

Kişinin en güç bilinen, bir bakıma çoğu bütün yaşamı boyunca bilinemeyen, biricik yanı belleğidir. Büyük uzmanlar buna "bilinçaltı" gibi başka adlar verirler, adın değiştirilmesi olayın özünü açıklamaya yetmez. İyi, kıvançlı günlerimizde

çok sevdiğimiz, saydığımız bir gönüldeşimize toz kondurmayız, onsuz edemeyeceğimizi davranışlarımızla da sergileriz, dahası bildiğimiz bütün övücü, yüceltici sözcükleri onun için söyleyebiliriz, bunda içtenliğimizden kuşku duyulmaya. Yine biz, başka bir duygusal ortamda, bu kişiyi belleğimizin sakladığı en acı-üzücü-ağır sözcüklerle yerebiliriz, evimizden kovabiliriz, ölümüze bile gelmemesini öğütleyebiliriz. Bunu yapanların sayısı az değildir. Peki, biz bu iki karşıt davranıştan hangisiyle nitelenmeliyiz? Öfke, kendinde olmama, elinden gelmeme bg. yapmacıklı engeller düzmecedir, biricik gerçek belleğimizde açamadığımız çekmecelerden birinin kendiliğinden açılmasıdır. Oysa bu gerçeği söyleyecek nitelikte yiğit, erdemli değiliz. İşte içimizde bulunan çevremizin, şu kapalı alanın özelliği burada belirir, ışığa çıkıverir. Kişinin kendi neyse öfkesi de odur. Öfke, kişiye istemediğini, kaçındığını söyletiyorsa gizli çekmecelerin sayısında çoğalma vardır.

İmdi, kişinin biri dış, öteki iç olmak üzere iki karşıt çevresi vardır dedik. Dışçevreyi deneyle, duyu verileriyle bilebilir. Oysa iş içteki çevreyi anlamaya gelince güçleşir. İççevre bilinen, bilinmeyen diye ikiye ayrılmalıdır bizce. Bu iki iççevreden bilincin denetimi altında kalanı bilinebilir, kimi uzmanlar bu bilme yoluna içgözlem diyorlar. Ancak güçlüğün büyüyü bilinemeyen iççevrede görülüyor. Uzmanlar buna da bilinçaltı adını veriyorlar, değişik yorumlarla bu alanı aydınlatmaya çalışıyorlar. Bu çalışmalar bizim yetkimizin dışındadır, onların adını bile söyleyecek bilimsel yetkimiz yoktur. Bizim, burada, söyleyebileceğimiz bu bilinmeyen alanın, bu belleğin gizli çekmecelerinde saklanan izlenimler birikiminin kişisel ırayı yarattığıdır. Kişinin ırası, bu bilinmeyen alanın beklenmedik bir günde dışavurmasıyla anlaşılır. Çok iyi, çok uysal, ölçülü-dengeli olarak nitelenen bir kişinin biraz öfkelenince, bilinen doğasına aykırı eylemlere girişi, umulmadık sözler söyleyişi yalnızca duygusal taşkınlık sonucu değildir. Bunun kanıtı şudur: belleğin gizli çekmecesine önceden yerleştirilmeyen bir sözcük beklenmeyen bir sürede ortaya çıkamaz. Demek, bizim, o kişiye yakıştıramadığımız sözcükleri

o bilmediğimiz bir dönemde öğrenmiş, belleğinde gizlemiş, unutmuş sonra ortaya atmıştır. Balığın adını duymayan, bilmeyen bir kimsenin belleğinde, bilinçaltında balıkla ilgili bir izlenimin de bulunması sözkonusu edilemez. Peki bu bilinmeyen iççevre düşünürü nereye götürür? Bir yere götürmez, yalnızca ona kişinin bilinmeyen bir alanının varlığını öğretir. Bu alan düşlerde ortaya çıktığında bile güvenilir bir nitelikte inceleme konusu yapılamaz. Bilinçaltı alanıyla uğraşan uzmanların buluşları çok aydınlatıcı, yararlı olmuştur, ancak bu alanın ötesinde başka bir alanın bulunduğu da gündemdedir. Kişiyi birtakım uyuşturucu gereçlerle bilincinin denetiminden uzaklaştırarak konuşturmak, ona geçmişte yaşanıp bilinçaltında gizlenen olayları açıklatmak yeterli değildir.

Felsefeye burada düşen önemli bir iş vardır: kişiyi bütün yönleriyle anladığını ileri süren bilimlerin karşısına bu tür olayları çıkararak dikilivermek. Bu konuyu başka uzmanların eline bırakmak, gündemdışı saymak doğru değildir, bilinmeyen alana girmenin yollarını aramak gerekir. Bizi ilgilendiren, bu yazıyı yazmaya iten sorun, bu çevredir, daha açığı bilinmeyenin burada da sözkonusu edilmesidir. Çevrenin içle-dışla bağlantısının kaynağı duyulardır denebilir, ancak iççevrenin bilinmeyen bölümü duyularla sağlanan verileri başka bir biçime sokar, olay öyle gösteriyor. Bütün güçlük böyle bilinemeyenlerin hangi izlenimlerle oluştuğunu, bize veriliş süresini, yerini saptayamayışımızdadır. Verinin duyusal kaynağını saptayınca sürenin önünü sonunu az çok kestirebiliriz, olayla karşılaştığı yeri-süreyi, tasarlama olasılığı vardır. Bu saptayamama güçlüğü, bütün olayların arkasında tanrısal bir etkenin bulunduğunu ileri sürenlere konuşma yolu açıyor, bilinemeyiş usu aşan doğaüstü bir varlığa yükleniyor. Bu olay usun yarattığı ile kendini çevrelemesi, kendi kendini boyunduruğa vurması demektir. Oysa sorunun bilimsel açıklanışı böyle değildir, bilinemeyen usun gücünü aşmıyor, usun ışığından uzak kalıyor, daha açığı usdışı bir nesne oluveriyor. Bilinçaltı bilinemezliği, belleğin gizli çekmeceleri usu aşmıyor, usa kapalı kalıyor, günün birinde usu gereksemeyen bir eylemle

açılıp usun sorunu durumuna gelebilir. Oysa tanrısal varlık denen alanın bilinemezliği bir yandan "en ussal" diye niteleniyor. bir yandan da usun kavrayış gücünü aşmış, çok yükseklerde diye niteleniyor.

Felsefenin bu tür sorunlar karşısında geri çekileceği. büyük baskı karşısında boyun eğeceği sanılmasın, olaya başka bir kapıdan girerek bilinemez sayılanın bilinmeye elverişli gerçek bir içerik taşımadığını, bilinemezliğin bu boşluktan kaynaklandığını açıklayabilir. Durumun açığı şudur: felsefeye karşı çıkan tanrıbilimci önce olmayanı olan gibi gösteriyor. sonra onu kapalı bir çevreye yerleştiriyor. kendi anlayışına göre düzenlediği bu çevreyi usun dışında bir alana sürüyor, usla ilgisini kesiyor. Bunları yaptıktan sonra dönüyor. yeni bir varlık alanının bulunduğunu ileri sürüyor. us bu alana yönelince de yine başka bir açıkgözlülükle usun karşısına dikiliyor. bu alan "bilinmezdir" deyiveriyor. Bu bilinmez denen alanın varlığını kendisini nerden bulmuş? böyle bir soruyla karşılaşınca kavram oyunculuğuna sapıyor. Bilinemez sayılan çevreyi yaratan. oluşturan. biçimlendiren kimdir? Böyle bir alan varsa tanrıbilimci usun gücünü aştığını söylediği bu alana nereden varmış? Bunlar yanıtı olmadığından üstün sanılan sorulardır. Elinize bir demir yuvarlak alıyorsunuz. onu yapan demirci size içini göremeyeceğinizi söylüyor, içine ne koyduğunu sorduğunuzda açıklamaya yanaşmıyor. Yapacağınız iş bu demir yuvarlağı bir yerinden delerek içini ışıklandırmaktır. Bunu yapmaya kalkınca sizi kutsal nesneye saygısızlıkla, saldırganlıkla suçluyor, tanrıbilim denen nesne de böyledir. yarattığı tanrısal alan da.

Kişi böyle bir çevre oluşturarak içine kapanınca, doğanın bütün uyarılarına arkasını döner. doğada olduğunu bile unutur. Oysa yaşamını sürdürebilmek için yine doğadan yararlanır soluk alır. su içer, yemek yer. Bu doğal gereksinmeleri en aza indirse bile yine doğadır. Büyük açıkgözlülük böyle bir uygulamayı usun erişemeyeceği bir kaynaktan gelen bildiri saymadadır. O bildirinin hangi yolla kendisine geldiği sorusu karşılıksızdır. Bu karşılıksızlık gerçeğin dışına çıkmaktan gelir.

sorunun derinliğinden, güçlüğünden değil. Burada çevre içinde yaşanan alan değil, kuruntularla oluşturulup bellekte taşınan nesnedir, kişi onun içinde yaşadığını sanır, bu yanılmadır. Kuruntu kişiyi içinde yaşattığı çevreye sokmuş, taşıdığı çevreyi içinde yaşadığı çevre durumuna getirmiştir. İslam düşüncesinde tasavvuf denen alan böyledir. Bu alanda, önce soyut kavramlarla bir ortam oluşturulmuş, sonra bu kavramların nesnel varlıkların karşılığı olduğu sanısı yaygınlaştırılmış, daha sonra bu ortamda dolaşmak bilgi arama diye gösterilmiş. Bu kavramlarla kurulu alanda içiçe iki çevre vardır. Biri bütün varlığı kapsayan tanrısal öz, öteki bu tanrısal özün yansımasından oluşan kişi benliği. Kişi içekapalı yaşamaya başlayınca bütün evrenin kendi benliğinde yansıdığı inancına kapılır, evreni kapsayan tanrının kişi gönlünde görünüş alanına çıktığı savını benimser. Bu durumda kişi bir yandan bütün evreni kapsayan tanrısal varlığın içindedir, bir yandan da bütün evreni kapsayan tanrısal varlığı kendi özünde çevreler. Böylece iki türlü çevre arasında karşılıklı dönüşme süregider. Tanrısal varlığın kapsadığı evrene "büyük çevre", kişinin özünde biçimlenen alana "ufak çevre" dersek sorun daha kolay kavranır. Bir yerde "ufak çevre" büyüğünün içindedir, bir yerdeyse "büyük çevre" ufağın içindedir, dahası kişi tanrısal evreni kapsar, karşıtı tanrısal evren kişiyi kapsar. Demek kapsayan çevre kapsanan çevre, kapsanan çevre de kapsayan çevre olabiliyor. Felsefede de buna benzer bir görüş vardı, atom bütün evreni yansıtan bir düzendedir, öte yandan evren bütünü atomlardan kurulmuştur. Leibniz'in geliştirdiği "monad" kavramı da böyle bir benzerlik gösterir, ancak onun dayanağı us ilkeleri olduğundan bilimsel yapısı başkadır. Kimi tasavvuf yanlıları Alman bilgesinin tasavvuftan etkilendiği sanısına kapılırlarsa da bu yanlıştır. Leibniz "monad" kavramından bir felsefe öğretisi çıkarır, tanrı-kişi bağlantısı değil, öte yandan "monad" bir çevre varlığı değil, kurucu öğedir.

Kişi düşünürken, kendini yapay bir çevre içinde görür, doğal çevreden uzaklaşmış gibi olur demiştik. Bu durumda düşünme yetisi, kendisini kapsayan gövdesel varlığın, doğal et-

kilerini sezmez, ancak büyük bir uyarı çevreyi yarar. Sözgelişi: şimdi oturup bunları yazıyorum, az önce sıcak suyla yıkandım, sonra çay içtim, börek yedim, yine yazıyorum. Bu kısa sürede üç çevre değiştirdim. Yıkanırken yazmayı, çay içmeyi düşünmedim, yalnızca suyun etkisiyle, sabunun yumuşaklığıyla çevrelendim. Çay içerken de yıkandığımı, sıcak suyu, sabunu anımsamadım, çayın buruk tadıyla kuşatıldım, böylece başka bir çevrenin içine girdim. Bu iki çevrede de ayrı özellikler, ayrı duygulanmalar yaşadım. Şimdi onları yazıyorum, ayrı bir çevredeyim besbelli. Buna karşın daha önce yaşadığım o iki çevreyi şimdi yazıya geçirmek için öne alıyorum, onları belleğimden çekip çıkarıyorum. Bakıyorum, az önce yaşadığım bu iki çevre bende bir bellek varlığı oluvermiş, benden uzaklaşmış, bir çekmeceye yerleşmiş. Bu çekmeceyi ben taşıyorum, ancak içindekileri anımsama yöntemiyle gündeme getiriyorum, sözün açığı belleğimle bir alışveriş içindeyim. Demek düşünmek eylemi bir çevrenin içinde olmaktır. Bu çevreye girince bellekte sürekli alışveriş başlıyor. Sokaktan akça karşılığı aldığım elmanın yerine belleğimden onun kavramını alıyorum, ancak belleğime bir karşılık ödemiyorum, ona yazdığımı sunacağım, saklamasını isteyeceğim. Peki belleğim bu alışverişte bana karşı erdemli davranacak mı? işte bunu şimdiden kestiremem. Gün gelir belleğim bana istemediğimi satmaya kalkışabilir, kendini tedirgin edenleri elden çıkarmaya çalışabilir. Benim öyle bir durumda belleğimle aram açılır, onu yetersizlikle, kandırıcılıkla, saygısızlıkla suçlarım. Yine gün olur belleğim bana bütün kapılarını kapar, bir kırıntı bile vermez, kendini gizler, onu taşıdığımın bilincine varmamı bile engeller. Bu olay beni yalnızca bilmeden yaşamaya, yalnızca doğal ortamda gelişigüzel dolaşmaya sürükler, ben bir çevre içinde çevresiz yaşamaya başlarım. Bu olayın adını uzmanlar koyabilir, güncel dilimizde buna "delilik" der geçeriz, oysa deli değiliz daha, delilikle usluluk arasında gidip geliyoruz, ne olduğumuzu konakladığımız yerde kalacağımız sürenin boyutları gösterecek. Belleğim bir süre sonra kapadığı kapıları bana açabilir, eski tatlı ilişkilerimiz başlayabilir. Bu olaya kendi benliğimde

"çevre değiştirme" diyeyim. Bu değiştirme pek uzun süreli değildir, buna sayrılık deniyor. Belleğim, benimle bütün ilişkilerini kesmişse, bir daha açılmamak üzere kapılarını kapayıp taşla örmüşse, ben içinde yaşadığım çevrenin bilincinde değilim artık, buna da "başıboş çevre" desek yanlış olmaz.

İmdi çevrenin ne denli karışık, değişik açıklamalar gerektiren bir ortam olduğuna vurguladıktan sonra düşünen kimse üzerinde gösterdiği etkilerden kısaca sözaçalım. Çevrenin içeriği bilimsel bilgilerle doldurulmuşsa, deneye dayalı verilerle yüklüyse etkisi olumludur, yönlendiricidir. Bu tür bilgiler usun eleştiri süzgecinden geçirilir, karşılaştırmalı yöntemle tartışılır, yeni buluşlara açık bırakılır. Yeni bir buluş eskiyi değiştirebildiği gibi aşar da. Bu işlemde engelleme, yasaklama yoktur. Çevrenin içeriği tartışılması, eleştirilmesi yasaklanan, sakıncalı görülen kanılarla doldurulmuşsa bilimsel gelişmeye kapalıdır. Bunun bütün etkileri dondurucudur, dahası diri değildir. Bu çevrede kişi verileni taşımakla, korumakla, başkalarına olduğu gibi aktarmakla yükümlü sayılır. Hangi çevre bu tutumu, bu olumsuz davranışı geçerli sayarsa ondan yarar gelmez, o kendi kendini kemirir, aşındırır, kişiye kedi gibi karanlıkta dolaşmayı öğretir. İşte ortaçağın benimsediği, uygulama alanına koyduğu çevre anlayışı böyleydi. Bizi bu anlayıştan kurtaran bilimsel gelişme olmuştur. Çok tartışılan, olumlu-olumsuz sayılan yanları yüzyıllar boyunca sergilenen bu anlayışa burada açıklama getirmenin gereği yoktur...

FELSEFEYİ GEREKSEME

Uygarlığın gelişim çizgisi üzerinde şöyle uzunca bir gezintiye çıktığımızda çok değişik duraklarla, iniş çıkışlarla, aşamalarla karşılaşırız. Yolculuğumuzun sevindirici, içaçıcı bir sonuca varacağını önceden düşünen yanılır bu konuda, kimi yerlerde üzüntüye bile kapılır, gelişim aşamalarının eteklerinde yığınlaşan insan emeklerine acımaktan kendini alamaz. Kolay olmamış felsefenin doğuşu, beslenip serpilmesi. Felsefe, bu gezide, uygarlığın en çetin çocuğu olarak dikilir karşımıza, hep inişli çıkışlı yollarla götürür, kuşkunun girinti çıkıntılarından geçirir, düşüncenin yıpratıcı eylemleriyle yüzyüze bırakır, sonunda beklenmeyen bir aydınlıkta yapayalnız koyuverir. Buna karşın, uygarlık alanında, felsefesiz bir toplumun aydınlığa çıkamadığı görülür. Peki neden düşünen insan bu çetin, bakımı güç, besini kolay bulunmayan böyle bir çocuğun ardından koşar, kendinin de öyle bir çocuğu olsun diye çırpınır, kendi kendini aşındırır durur? İmdi bu sorunun yanıtını bulmaya, elden geldiğince açık bir sonuca varmaya çalışalım.

Kimse durup dururken felsefenin gereğine, düşünme ortamında yararına inanmaz, inanmasa da olur diyebiliriz. Ancak bunları söylerken çok eksik bir yanımızın kaldığını sezinleriz. Bu eksikliği görmek, açıklamak kolay değildir, özellikle çıktığımız uzun gezide aydınlığa çıkarma olanağı da yoktur. Felsefesiz yaşamak güçtür düşünmeye alışmış kişiye göre. Bil-

gelerin söyledikleri gibi nerede düşünen insan varsa orada felsefe de vardır. Bu sözleri kavramak için, uygarlık alanında, epey emek tüketmek, epey yokuşları aşmak gerekir. Felsefe yıllarca ardından koşulan, bir bakıma yaşamın büyük bir bölümünü tükettikten sonra elde edilebilen bir varlıktır. Ancak bu varlık, şu felsefe adını verdiğimiz çetin gömü, gönül istediği evrede, içimizin çektiği yerde bulunmaz, onu bulmak için hepsinden önce araştırma-arama denen işlemin özünü kavramak gerekir. Felsefe aranan, aranması gereken bir üründür. Bu ürünü aramayı öğrenemeyen bir toplumun besleyici odaklarından en önemlisi eksiktir, oysa o toplum yeterince aydınlanamadığından bu odağın bilincinde değildir. Susayan bir kimse su arar, susuzluğunu başka bir nesnenin giderməsi güçtür, kişi alışınca ne içerse içsin suyun yerini tutmaz, içinde suya özlem duyan bir boşluğun genişlediğini sezer. Bu sezginin arkasında suyun yarattığı bir alışkanlık, kendinden başka nesnelerle doyuma ulaşamama durumu vardır. Öyle alışkanlıklarımız vardır ki yalnızca gereksedikleriyle doyuma varırlar, bir nesne ötekinin-alışılanın yerini doldurmaz.

Kimi topluluklarda kişisel gereksinmelerin doğrultuları önceden edinilmiş alışkanlıklarla belirlenir; alışkanlığın çizdiği büyülü çizginin dışına çıkılmaz. Bu durumun en belirgin örneği ortaçağı yaşamaktır. Doğu toplumlarının, özellikle islam ülkelerinin, ortaçağa girmeleri bilimsel araştırmalarla olmamıştır. Doğu insanı ilkçağın bittiği yerde bile eskiçağı sürdürüyordu. Burada "doğu" dediğimiz Akdeniz'in doğusunda kalan yöredir besbelli. İşte bu yörede, özellikle üç büyük tektanrıcı dinin ortaya çıktığı yerde, bu dinlerden son ikisinin kurucuları ilkçağın uygarlık bilincine varamamıştı. Onların ortaçağı bilimsel anlayışın çok uzağında gelişme olanağı bulan, usun denetiminden kaçan, inançlarla başlamış, onlarla sürmüştür. Bu nedenle, bu ülkelerin, ilkçağdan ortaçağa geçişi gibi bir atlama sözkonusu değildir. Sözkonusu edilmesi gereken bir inancın yerini başka bir inanca bırakmasıdır. Bu yer değiştirme, Anadolu-Yunan uygarlığında görüldüğü gibi bir düşünsel öğretinin yerini başka bir düşünsel öğretinin almasıyla

olmamıştır. Daha açığı islam ülkelerinde us ilkelerine dayalı öğretiler birbirleriyle çarpışamamıştır. İşte bütün çıkmazlar burada başlamıştır. Öğretilerin çarpışması düşünsel üreticiliğin sonucudur besbelli. Düşünsel üreticilik ise felsefeyi gerekseyen, onsuz edemeyen bir atılımdır.

İslam ülkelerinde, özellikle XII. yüzyıl dolaylarında büyük egemenlik alanları kapsayan devletlerin ortaçağa girişi Avrupa'da ortaçağın bitiş yıllarına denk gelir. Nitekim "... İbn Rüşd'ün ölümünden bir yüzyıl sonra, 1299 yılında kurulan Osmanlı Devleti, İslâm kültür çevresi'nin felsefe ve bilim bakımından artık durakladığı sıralarda tarih sahnesine girmiş... Prof. Dr. Macit Gökberk, *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, 1986, s. 290". olduğuna göre yeni bir düşünsel alan bulamamıştır. Burada, felsefe bakımından, ilginç konu Avrupa'da biten bir dönemin Doğuda yeni doğan bir toplumla sürdürülmesidir. Osmanlı devleti, islam inançlarına bağlı bir kuruluş olarak ortaçağı 1293 yılına değin sürdürmüştür. Oysa Aristoteles'in iyi bir yorumcusu olmaktan öteye geçemeyen İbn Rüşd, içinden yetiştiği islam toplumunda bile yadırganmamış, düşünceleri dine aykırı görülmemiş, felsefe dinin egemen olduğu alanın dışına itilmiştir. Bu durumun gösterdiği gerçek şudur: Osmanlı toplumunun ortaya çıkışı kapanan bir dönemin ayrı bir alanda başlamasıdır. Böylece felsefeyi gereksemeyen bir dönem biterken, onu yine felsefeyi gereksemeyen bir kuruluş sürdürmüştür. Bu konu uygarlık bakımından üzerinde önemle durulması gereken bir alanı kapsar.

Hıristiyanlığın doğuşu ilkçağ felsefe anlayışının verimsiz bir içerik kazanmasıyla başlamıştır. Bu dönemde, özellikle ilk iki yüzyıl içinde yaratıcı bir felsefeci yetişmemiştir. Plotinos ile ondan öncüleri özgün bir felsefenin kılavuzları değildir, felsefeyi karşıt yatağa kaydıran inançlı yorumculardır. Onların ortaya çıkışıyla felsefenin yerini dinden kaynaklanan başka bir akım, sonradan tanrıbilim denen eğilim almıştır. Bu eğilimin geçerlik kazanması sonucu felsefeyi gerekseme olayı tanrıbilimi başüstünde taşımaya dönüşmüştür. Sonradan gelen islam inancı, hıristiyan anlayışına karşı olmakla birlikte, dü-

şünme eyleminin ereğini tanrısal varlık alanı saydığından özgün bir ortam yaratamamıştır. Demek, ilkçağdan gelen düşünsel çizgi üzerinde yürümenin bitimiyle felsefeyi gereksinme olayının sonu özdeş dönemdedir.

İmdi bu bitiş-başlayış arasında felsefenin durumunu görmeye çalışalım. Başlangıçta felsefe evrene, onun kapsadığı varlık türlerine yönelik bir kaynak sorusuyla başlamıştı. Bu sorunun odağı da "varlığın kurucu ilkesi"ydi. Bu ilkeyi araştırmak, nereden gelip nereye gittiğini öğrenmek, yapısını, niteliklerini açaklamak bg. sorunlar içeriyordu. Böylece soru soruyu, sorun sorunu gündeme getirdi, birçok öğreti gelişti. Son iki tektanrıcı din gelince "varlığın ilkesi" sorununun karşısına değişmez bir anlayış dikiliverdi, dahası onu geçersiz saydı. Bu güçlü, ancak us ışığından kaçan nesne, son iki dinin tanrı anlayışıydı. Artık varlık türlerinin kaynağını, özelliklerini, oluş nedenlerini sormanın, daha açığı felsefeyi sürdürmenin gereği kalmamıştı, "tanrı bütün sorunların çözücüsü"ydü. Bu görüş felsefenin yerine tanrıbilimi koyunca düşünsel gereksinim inançsal gereksinime dönüştü. Düşünsel gereksinme us ilkelerine göre araştırmaya, inanç gereksinimi ise düşünmeden benimsemeye dayanıyordu. İşte akan suların durduğu yer burasıdır.

İmdi, islam toplumlarının düşünsel yapısını yeterince bilmeyen kimseler, "felsefesiz yaşanmaz" yargısından yola çıkarak bir "islam felsefesi"nin varlığı kanısındadır. Felsefesiz yaşanmayacağı doğrudur, ancak felsefenin yerini felsefe olmayanın aldığını gözardı etmemek gerekir. Bir düşünce kurumunu "felsefe sanmak" yalnız kendini değil başkalarını da kandırır kolayca. Tanrıbilim felsefe değildir, dahası felsefenin yerini almış felsefeye aykırı bir akımdır. İşte "islam felsefesi"nin bulunduğunu ileri sürenlerin yanıldıkları yer burasıdır. İlkçağın bitiminde felsefenin yerini tanrıbilime yönelik, onun yolunu açan eğilimler almıştı, ortaçağın sonunda da felsefe eski yerini kurtardı, tanrıbilimin egemenliğine son verdi. Oysa islam ülkelerinde böyle bir başarı görülmedi, çağımızda bile felsefe denince tanrıbilim anlaşılıyor. Bir toplumda fel-

sefenin varlığını anlayabilmek için, işe önyargılarla değil, hangi felsefe sorunlarının işlendiğini, geçerlik kazandığını ortaya koymak gerekir. Oysa islam ülkelerinde felsefenin önemsendiğini savunanlar böyle girişime yanaşmıyor, yalnızca tabandan kopuk savlarla yetiniyorlar.

Felsefeyi gerekseme yaşam biçiminden, yaşama anlayışından doğar. Önce yaşama, bütün önyargıların, tanrısal bildirilerin ötesinde eleştirici bir görüşle yaklaşmak gerekir. Yaşamın ne olduğu tanırsal buyruklardan değil, onu araştırıp kurucu öğelerini açıklamakla anlaşılır, kavranır. Oysa tanrıbilim öyle yapmıyor, önce değişmez-dokunulmaz bir varlığın bulunduğunu sergiliyor, sonra bütün sorunları bu varlığın aydınlığında görüp göstermeyi yeğliyor. Böylece felsefenin gereksediği araştırma-bulma yerine öne sürülenle yetinme geçiyor. Tanrıbilim ne diyor? "Tanrı vardır, birdir, yücedir, varlığı usun kavrayış gücünün üstündedir, us tanrıyı bir bütünlük içinde kuşatamaz yalnızca niteliklerini düşünebilir. Tanrı tözdür, bu tözün özü değil ilinekleri tanımlanabilir, anlatılır. İlineklerle töz özdeştir, ilineklerle töz özdeş değildir. Yaratma bir kez olmuştur, yaratma sürmektedir. Düşünsel yetilerde özgürlük vardır, düşünsel yetilerde özgürlük yoktur. Tin ölümlüdür, tin ölümsüzdür. Ölümden sonra dirilme vardır, ölümden sonra dirilme yoktur bg.". İmdi bu önceden belirlenmiş sorunlarla uğraşırken hangi yeni-özgün görüşü ortaya koyma olanağı vardır? Bilim olduğu savını güden düşünce çığırı uğraşacağı sorunların hepsini önceden verilmiş sayarsa onda gelişme-ilerleme hangi yönde sağlanabilir? Böyle bir alanda felsefe sözcüğünden ne anlaşılır? Bu sorunların sürdürülmesi karşısında tanrıbilimin tepkisi ağırdır, suçlamadır. Oysa felsefede suçlama, düşünceleri önceden yönlendirme yoktur.

Felsefesiz yaşanmaz, ancak felsefenin yerine felsefe olmayan getirilmezse, öğretim kurumları böyle bir sapmayla kandırılmazsa. Bir bebeği ana sütü yerine eşek sütüyle beslemek, onu böyle bir besine alıştırdıktan sonra başka sütlere karşı gösterebileceği tepkiyi doğal bir eğilim saymak kolay kolay onaylanacak bir davranış değildir. Felsefe adı altında topluma

felsefenin karşı çıktığı öğretileri verdikten sonra, öğrenenleri böyle bir davranışa alıştırdıktan sonra felsefesiz yaşanmaz savına sarılmak çok yüzeysel bir kandırmacadır, islam anlayışının yaptığı da budur. Bugün Farabi, İbn Sina, İbn Rüşd, Gazali, Sühreverdi bg. düşünürlerin bilge olduklarını ileri sürerek islamda felsefenin geniş bir yer tuttuğunu, önem kazandığını savunmak felsefe gerçeğinin ne olduğunu bilmemektir. Bir öğrenciye üçgen diye dörtgen belletilirse, sınavda üçgen dörtgen yanyana getirilir birbirinden ayrılmaları istenirse başarısızlığa uğrayacak olan öğrenci değil onu yetiştirendir. Bütün başarısız öğrencilerin arkasında gizlenen onları öyle davranmaya alıştıran öğretmenlerdir. Bu öğretmenler daha ilköğretim yıllarında görev üstlenerek eğitimin ilkeleri gereği davranılmasını bilemeyen kimselerdir. Yükseköğrenim kurumlarına başları bilgi yerine saçmalıklarla doldurulmuş öğrencileri göndermeyi başarı sayan bir yönetimin felsefesiz yaşayamayacağını düşünmek önünü görmemektir. Öyle bir yönetimde felsefesiz yaşamak savı felsefesiz yaşanmaz savının yerini almıştır, yargılar tersyüz edilmiş, toplum kendi gibi karanlıkta görmeye alıştırılmıştır.

Felsefeyi gereksinmek ölçülü-dizgeli öğrenmeyi ilke edinmeye dayanır; eğitimi us kurallarının dışında bir öğreti diye görmeye alıştırılmış toplumlarda sağlıklı bir yaşama anlayışı da yoktur. Böyle toplumlarda yaşamak denince doğal eğilimlerin, doğal itimlerin güdücülüğünde yürümek anlaşılır. Nitekim kişi dışında kalan bütün diriler de yaşar, ancak onların yaşaması doğanın değişmeyen koşullarına göredir, oysa kişi denen düşünücü varlık yaşamın anlamını-ereğini kavrayandır, yalnızca doğanın güdüsel itimleriyle davranan değil. Felsefe doğal güdülerin dışına çıkmakla, onları birer sorun olarak gündeme getirmekle de yükümlüdür. Bu yüküm yaşamı felsefeyle ışıklandırmaya, anlamlandırmaya yarar. Yaşamın özünde bir anlam vardır, ancak bu anlamı tanrıbilimin ileri sürdüğü gibi ona "yukardan" verilmemiştir, kendindedir. İşte felsefe bu anlamı bulmayı yeğler, tanrıbilim ise bu anlamı kimin verdiğini anlatır durur.

Düşünmek felsefeyle bağlantılıdır derler, hangi düşünmek? Bu sorunun yanıtı düşünmenin ne olduğunu açıklamaya dayanır. Çoğu kimse düşünmek denince bütün anlıksal eylemleri anlar. Onlara göre saçmalamak, mırıldanmak, anlamsız düşler kurmak, sayıklamak bg. bilincin-usun denetimi dışında kalan bütün eylemler düşünmektir. Düşünmek bir anlık işlevi olarak alınır, bilincin-usun denetimi altında sürdürülen bir eylem diye açıklanırsa anlamına yaklaşılır. Felsefeye göre düşünmek sorunlara çözüm aramak, sorunları yargılamak, dizgeleştirmek, sözün kısası üretme eylemi içine girmektir. Bu eylem yaşam dediğimiz olayla bağlantılıdır, ancak bilinçle yaşayan düşünebilir, bilinçle yaşayan felsefesiz edemez. Bilinç ise değişmezlik kazandırılmış birtakım önyargıların tutsağı değildir. İşlerliği olmayan bir bilinç yalnızca saptırmaya yarar, sorunu çözmeye elverişli ölçeği bulmaya değil. Bilinç eylem içinde odağından saptırılırsa yerini bilinçsizlik alır. İşte felsefesiz yaşama buna derler. Hangi toplumda bilinçsiz yaşama geçerlik kazanırsa; yalnızca önyargılarla, tanrıbilimsel verilerle varlığını sürdürme eğilimi düşünme sayılırsa, orada felsefesiz yaşama anlayışının felsefeye karşı bir tepki olarak güçlendiği görülür. Böylesi bir toplum felsefesiz yaşama eğilimiyle "doyurulmuş"tur, felsefe denince felsefe dışında kalanı bilmeden gündeme getirme anlaşılır. Felsefesiz yaşamaya alıştırılmış kimsenin başlıca özelliği felsefeden uzak yerlerde felsefe aramasıdır. Bu bilinçsiz bir eylemdir, bunda bilmediğini bilmemenin etkisi açıktır. Günümüz aydınları arasında islam-Osmanlı toplumunda büyük felsefe odaklarının bulunabileceğini savunanlar bin yılı aşkın bir süredir hangi güçlü yaratı ürününün ortaya konduğunu bilmekte güçlük çekenlerdir.

Felsefeyi kimler gerekser, kimler felsefesiz yaşayamaz? Bu sorunun yanıtı yukarda anlatılagelenlerin içindedir. Böylesi kimselerde bilinç dışında kalan izlenimlerde "doldurulmuşluk" vardır. Kişi çok okumuş, çok öğrenmiş bir aydın sayılabilir. Ancak felsefenin önemini kavramak için bu yeterli değildir, önce yaşamın bir kişisel sorun olarak taşıdığı anlamın bilincine varmak gerekir. Bu da kişiyi düşünerek yaşamaya iter.

Düşünerek yaşama bireyin çevresiyle kendi özü arasında anlamsal bağlantı kurmayı gerektirir. Çevresinin anlamsız olduğu sonucuna varan bir aydında önce yalnızlık kaygısı, sonra bunalım başlar. Birey kendini kuşatan anlamsızlığın ağında yalnızlığının bilincine varınca ayakları yerden kesilir, dayandığı dağlar devriliverir. Bu bir yıkımdır kişinin yaşama ortamında. Böylesi bir kişi, felsefesiz yaşamaya alışanların etkisiyle, kolayca tanrıbilime sığınabilir, ayaklarını tanrıbilimin oluşturduğu yumuşak tabana basar iyice, sonra felsefeye karşı tepki güçlenir, hızlanır birden. Bu olumsuz gelişim aydınlarda daha kolay görülür, onlar felsefenin bulunmadığı, barınamadığı ortamda felsefe aramanın yanılgısına düşerken en doğru yolda yürüdüklerini sanırlar. İslam ülkelerinde geçerli olan da budur günümüzde.

FELSEFENİN IŞIĞINDA ANADOLU EKİNİ

Anadolu ekini, Anadolu toprağından yeşeren uygarlığın başka bir adı, Anadolu düşüncesinin biçimlendirdiği bir yaratı türüdür. Bu türün oluşturucu odağını, kurucu öğelerini düzenleyen, ona bir düşünsel nitelik kazandıran felsefedir. Felsefenin önemini vurgularken "nerede düşünen kişi varsa orada felsefe vardır" sözcükleriyle belirlerler. İşte bu düşünsel girişimin başlangıcında, Anadolu ekinine geliştirici-aydınlatıcı bir içerik kazandıran, onu uygarlığın odağına yerleştiren felsefe vardır. Ekin, düşünen kişinin ürettiği buluşların, ortaya koyduğu yaratıların bütününü içerir. Bu nedenle düşünen kişinin elinden çıkan, bir kişisel yaratı niteliği taşıyan ne varsa bu kavram altında toplanır. Tarihöncesinden tarih çağlarına değin uzayıp gelen uzun sürenin değişik evrelerinde düşünen kişi doğadan edindiklerine yenilerini eklemiş, aldığını kendine göre biçimlendirmiş, yaratıcı doğanın karşısına yaratıcı kişi olarak dikilmiştir. Nerede doğaya karşı "senin gibi ben de varım" diyenler çıkmışsa, nerede doğaya yönelip "senin yarattıklarına ben de yenilerini katacağım" savıyla seslenenler olmuşsa orada uygarlık adımlarını atmaya başlamış, kişioğlu geçmişten geleceğe giden yolu ışıklandırma olanağı bulmuştur.

Anadolu ekini soyut bir kavram değildir, başlangıçtan günümüze kalan uygarlık ürünlerine bakılırsa, ilk yaratmaların elle tutulur gözle görülür nesnel varlıklar olduğu anlaşılır. Dü-

şünmeye başlayan kişi önce doğaya kendi benzerini sunmuş, doğadan öğrendiği doğurucu gücün karşısına bir örnek olarak Ana-Tanrıça yontucuklarını çıkarmıştır. Bu yontucukların günümüze kalan örnekleri incelendiğinde düşünen kişinin önce üretici, doğurucu odaklarla ilgilendiği anlaşılır. İlgi kişide yaratma eyleminin başlangıcıdır. Kişisel ilginin bulunmadığı, gelişemediği yerde bir uygarlık ürünü aramak boşunadır. Uygarlığın kaynağında, us ilkelerine göre soru sorma, sorulanlara yanıt arama girişimi vardır. Felsefenin başlangıcı da bu soru sorma alışkanlığının düzenli düşünmeye dönüşmesidir. Bu düzenli düşünme, doğa karşısında soru sorarak varlıklara çözüm arama Anadolu'da doğmuş, komşu ülkelere yayılmıştır. Uygarlık yönünden Anadolu'nun başlıca özelliği budur, böyle bir eylemin yurdu olmasıdır. Anadolu ekini denince uygarlığın belli bir kesimi değil bütünü, bu kavram altında toplanan buluşların oluşturduğu birikim anlaşılmalıdır. Konuya felsefenin ışığında yaklaşılırsa kişinin kavramlaştırdığı bütün varlık türleri düşünsel emeğin ürünüdür, nerede kavram varsa, nerde düşünme eylemi kavramlarla sürdürülüyorsa orada uygarlık alanına giden yol açılmış demektir. Birer kavramla yansıtılan bütün varlık türleri kişinin buluşudur, kavramı olmayan nesnenin kendisi de yoktur kuşkusuz. Kişi düşünmeye başlayınca içinde yaşadığı doğayı kavramlaştırma yöntemini seçmiştir. Ancak doğal nesnelerin birer kavramla yansıtılması, o nesnelerin birer kişi buluşu olduğu anlamına gelmez. Kişi buluşu doğayı, doğanın içinde, kavramla açıklama demektir. Doğada karşılığı bulunmayan bir nesnenin kavramı da yoktur. Bugün en soyut kavramların bile kökenlerine gidilince nesnel bir varlıktan üretildiği anlaşılır. Günümüzde birer kuruntu ürünü, düş varlığı sayılan nesnelerin bile başlangıçta elle tutulur bir varlıktan biçimlendiği gözardı edilmemeli. Kişi belleğinde; kişi yaratması niteliği taşımayan bir kavram da yoktur.

Burada "kavram" sözcüğünün çevresini belirlemek, onun içeriğinin nereden kaynaklandığını vurgulamak istemiyoruz. Dilegetirmek istediğimiz kavramlardan us ölçüleri dışında anlam çıkarmanın, olmayan bir nesneyi var göstermenin nesnel

bir alandan doğduğudur. Daha kısası doğada doğadışı bir nesne yoktur, bizim doğadışı, doğaüstü birer varlık diye nitelediklerimizin hepsi doğal izlenimlerden üretilmiştir. Bu üretme olumsuz sayılsa bile uygarlık alanında bir buluştur, düşünsel yolda ileri bir adımdır. Kötü olan, yanıltıcı nitelik taşıyan bu kavramlann düşünen kişiden önce varolduğunu, doğadan önce nesnel yapı taşıdığını ileri sürmek, bunu bir değişmez inanç durumuna getirmektir.

Anadolu ekini nesnel varlık alanında üretilen, çağların akışı içinde yeni yeni biçimlere sokulan, boyuna gelişen bir atılımın, bir doğurma çabasının ürünüdür. Bu ürünün türleri vardır. Bugün yaratı (sanat) kavramı altında toplanan bütün buluşlar, üretmeler (yazın, yontu, kabartma, felsefe, bilim, oyun bg. bütün kişi ürünleri) doğanın gösterdiği yolda yürüyenlerin ortaya koyduklarıdır, bunların uygarlık açısından en önemlileri Anadolu toprağından çıkmıştır kuşkusuz. Burada komşu uygarlıkların başarılarını görmezden gelmemiz sözkonusu değildir. Komşu uygarlıklarla Anadolu uygarlığı arasında öncelik-sonralık yönünden alışverişler olmuştur, bu ayrı bir konu, ayrı bir araştırmayı gerektiren olaydır. Anadolu ekinini de bu uygarlıklar topluluğu içinde kendi yerine koymak, onun özelliklerini kendi yerinde görmek gereklidir. Ancak felsefe düşüncesinin Anadolu'da başladığını söylemek de gözardı edilemeyen bir gerçeği gündeme getirmektir. Anadolu ekini, çağdaş Batı uygarlığının beslendiği kaynaktır. Beslenen, beslendiğini aşmıştır demek de doğruyu söylemektir.

Anadolu ekininin önemini kavrayabilmek için özelliklerini, gelişim evrelerini, karşılaştığı engelleri açıklama gereği vardır. Önceleyin, Anadolu üretici yola us ilkelerine dayalı düşünme eylemiyle girmiştir. Bu eylem tek doğrultulu olmamış, çağların akışıyla birtakım yankollar oluşturmuş, uzun sürelerin gerektirdiği başarı duraklarından geçmiş, bir düşünce ürünü ötekini üreterek, bir buluş bir başkasını gündeme getirerek uzayıp gitmiştir. Anadolu ekininin başlıca özelliği de, bütün komşulardan önce usa dayanma gereğini duymasında, olayları birer sorun durumuna getirerek inançların dışına taş-

masında, kişiyi bir düşünen "us varlığı" diye görmeyi bilmesindedir. Bu nedenle Anadolu ekini ancak Anadolu toprağında aranabilir, dıştan göçebe uygarlık getirme, bu ekini kendi yapısına aykırı bir özdeşinden türetme yanıltıcıdır. Bir topluma özellik kazandıran, ona başka toplumlar arasında "özgün yer" sağlayan yarattığı ekindir. Uluslar birbirleriyle ekinsel alışverişlere girişebilirler, ancak bir ekin başka bir ulusa kimlik-kişilik kazandıramaz. Bir ekini, yaratıcısının dışında, başka bir topluluğa varlık kazandırıcı öğe diye görme olanağı yoktur. Bugün, yetki aşaması ne olursa olsun, kimse ortaya çıkıp Mısır uygarlığını örnek alarak Sümer uygarlığını tanımlayamaz. Ekinlerin birikiminden oluşan uygarlıkların tanımlayıcı öğeleri kendi içlerindedir. Bir ekinin etkilendiği komşu uygarlık odakları vardır kuşkusuz, ancak bu etki bir yaratıcı odak değildir. Sözgelişi bir Yunan uygarlığı Latin uygarlığını etkilemiştir denebilir, denmesi de gereklidir. Ancak Latin uygarlığının kimliği-kişiliği sözkonusu olunca nitelendirici odağı başka yerde aramak saptırıcıdır. Öyle olsa bütün yeryüzü uygarlıklarını bir uygarlık adı altında toplamak, hepsini bir kavramla çevrelemek uygun düşerdi. Oysa son yıllarda, özellikle "Türk-İslam Sentezi" kavramını ortaya atanlarda, Anadolu ekininin biçimlendirdiği Anadolu uygarlığı adına olumsuz bir gelişme görülmektedir. Bir uygarlık ötekinden daha verimli, daha başarılı olabilir, ancak bir uygarlık içinde başkalarından "daha uygar" nitelemesi yeterli değildir. Bir üçgen ötekilerden daha büyük, daha ufak olabilir de "daha üçgen" olamaz. İmdi, bu açıklamalardan sonra, Anadolu ekininin evrelerine geçelim.

Anadolu ekininin birinci evresi tarihöncesinden başlar. Bu dönemden kalan yaratı ürünlerinin ilkel gereksinim araçları olduğu biliniyor. Elimizdeki buluntuların biçimi, yapısı bunu gösteriyor. Özellikle taştan yapılan araçların hepsi birer doğal gereksinim özelliği taşır. Kazıbilimin ilk taş çağından kaldığını söylediği bu araçlarda kişinin doğada yerini aradığı, doğadan ürettiği ilkel araç-gereçlerle kendini ortaya koyduğu anlaşılır. Bu dönemin ekinsel ürünleri arasında, yavaş yavaş

kutsallaştırmaya yönelmenin başlangıç belirtileri görülür, kişinin düşünsel evreninde duyularüstü bir alanın varlığına inanma izleri sergilenir. Sözgelişi ölünün yanında birtakım savunma araçları, mağalarda kutsal sayılan yaratıkların betimleri ilgiye değer. Bunlar, o çağların hangi uygarlık ortamına yönelindiğini göstermekle birlikte, kişisel başarıların ortaya konmasında ilkel inançların etkisini de sezdirir. Bunun nedeni şudur: o çağlarda doğa diri sayılıyordu,- ırmaklar-dağlar-büyük kayalar-kimi mağaralar dirilik taşıyan nesneler diye görülürdü. Bunun izlerini Anadolu felsefesinin öncü bilgelerinde görmekteyiz. Bu bilgelere göre varlığın ilkesi sayılan su, od, yel, toprak diriydi. Demek eskiçağdan ilkçağa geçiş döneminde birtakım birikimlerin aktarıldığı gerçektir.

İkinci evre, Anadolu'da yaratı ürünlerinin toprak, taş, ağaç gibi gereçlerle işlenip ortaya konduğu dönemi içerir. Bu dönemden günümüze epeyce ürün kalmıştır. Özellikle yazıöncesinde sergilenen bu ürünlerin en önemlileri Ana-Tanrıça yontucuklarıyla topraktan yapılan kaplar, geyik yontuları, su kapları, adak kapları bg. işlemeyi gerektiren nesnelerdir. Bunlar başta Ankara olmak üzere yurdun kazıbilim bakımından varlıklı illerinde açılan müzelerdedir. Van'ın Tirişin yaylasında bulunan kayalara işlenmiş hayvan betimlemelerinin de bu dönemlerden kaldığını savunan bilginlerimiz vardır. Yine bu dönemde hayvanların özenle işlendiği, yaratı türlerinin önemli bir konusu olduğu görülmektedir. Bu evrenin İÖ. 6000 yıllarına değin eskilere gittiği, yine İÖ. 3000 ile 2200 arasında çok ileri bir gelişme gösterdiği elegeçen ürünlerden anlaşılmaktadır. Bu evrede Anadolu insanı düşünsel alanda gelişim göstermiş, düşündüğünü toprağa, taşa işlemiş, çevresine kaktılarda bulunmuş, yaşadığı doğal çevreyi süslemeye, kendine uydurmaya başlamış, oldukça ileri bir atılım içine girmiştir. Anadolu insanının bu evresinde düşünerek yaşamanın bilinçli bir düzeyde olduğunu görüyoruz; Anadolu yaratı alanının belirgin çizgileri görülmekte, işçilik bugün bile üstün bir aşamaya varıldığını ürünlerle örneklendirmektedir. Yaratı atılımıyla doğa varlıklarının kişinin beğenisine göre biçimlendirildiği açıklığa ka-

vuşturulmuştur. Bu dönem daha öncekilere oranla hızlı bir gelişim atılımındadır.

Üçüncü evre yazıyla başlar bize kalırsa. İÖ. 2000 yıllarına değin giden bu evrenin uygulama alanına koyduğu çivi yazısı, resim yazısı (hiyeroglij) pişmiş topraktan yapılmış özel gereçlere işlenmiş bir durumda günümüze kalmıştır. Özellikle Çorum iline bağlı yörelerde, Hititlerden kalan yazı ürünleri Anadolu insanının düşünsel bakımdan yükseldiği uygarlık aşamasının kanıtıdır. Yasalar, mektuplar, andlaşmalar, mühürler, şiir biçiminde verilen övgüler, yakarışlar, inanç varlıklarını nitelemeler bg. günümüzde bile örneklendirici durumdadır. Toplum yönetimi bakımından Anadolu'da özel bir anlayışın egemenliğini vurgulayan, yaşama biçiminin, yaşamı yorumlamanın örnekleriyle dolan bu çağda komşu uluslarla sürdürülen ilişkilerin niteliği ilgiye değer. Anadolu insanı düşünen bir varlık olarak, yaratı alanında, kişiliğini en belirgin çizgilerle sergilemiştir. Özellikle Hititler, Urartular bu dönemde ortaya koydukları ürünlerle çok eskilere giden bir düşünme geleneğinin varlığını gösterir. Mezopotamya uluslarından, Mısır uygarlığından etkilenmeler sonucu oluşturulan düşünsel birikim gelişmenin değişik odaklarla kurulan bağlantıya dayandığını belgeler. Anadolu dilleri üzerinde sürdürülen çalışmalar komşu ulusların dillerinden alınmış sözcüklerin, kavramların uygarlık alanında birer ileri aşamaya varıldığının kanıtıdır. Dillerde karşılıklı etkileşmelerle gelişme sağlanmış, yaşama anlayışlarının birbirini beslediği gerçeği açıklığa kavuşmuştur. Yine bu dönemde kadın-erkek eşitliğinin, kadının toplumdaki yerinin önemi ortaya konmuştur.

İnanç ürünlerinin yaratı alanında ilginç bir konu olarak gündeme getirildiği bu dönemde kadının erkeği yanında tapınaklarda yeraldığını, tanrılar-tanrıçalar karşısında erkekle yanyana görev sürdürdüğünü görüyoruz. Kadın-erkek ilişkileri bakımından oldukça önemli bir gelişim gösteren bu yaşama anlayışı kadını bir araç olarak görmemenin nesnel örneğidir. Tanrılaştırılan kadın, özellikle Ana-Tanrıça bir üretim simgesi durumundadır, bolluk kaynağıdır. Kadın, bir tanrıça ni-

teliğinde, doğanın doğurucu gücü karşısında üstün yerini almış, yaratı alanında başarısını-becerisini sergilemiştir. Kimi Hitit kabartmalarında kadının erkeği yanında tanrı katına çıktığını görüyoruz. Fraktin kabartması bunun nesnel örneğidir. Mısır'la yapılan yazışmalarda kadının yönetime katıldığı, kralın yanında yetkili bir varlık olarak değer taşıdığı yazılı belgelerden öğrenilmektedir. Demek, bu dönemde, kadın bir "insan" olarak varlık alanına çıkmış, erkeğin elinde diri araç gibi görülmemiştir.

Dördüncü evrede Anadolu değişik yönlerden gelen boyların saldırılarına uğramış, yeni yerleşmeler alanı olmuştur. Özellikle Hitit devletinin ilerleme-gelişme dönemi sona erdirilmiş, buna karşın uygarlık yönünden gelişme hızı azalmamıştır. Başlıca özellik yaratı ürünlerinde yeni bir biçimin, yeni bir yaratı anlayışının başlamasında görülür. Bu yenilik, daha öncekinden kopma anlamına gelmez, öncekiyle sonradan getirilenin yoğurulmasından oluşan yeni bir örgü düzeni niteliği taşır, yaratıcı atılım hızını sürdürürken doğrultu değişikliğine gidilmez. Özellikle Frigler'in gelişiyle eskiye yeni katkılarda bulunan başka bir yaratı görüşüne alan açılır. bu dönemde yaratma girişimleri daha çok türlenir, süsleme, donatma, taş işçiliği, yapı düzeni eski-yeni karışımı bir içerikle sürdürülür. Düşünülenle yapılan-uygulanan arasında kurulan nesnel bağlantı daha belirginleşir, doğaya daha geniş açıdan bakılır. Kuşkusuz bu gelişme düşünsel odakların çoğalmasıyla, yaratı ürünlerinin türlenmesiyle bağlantılıdır. Düşünen kişi doğaya daha ölçülü, daha ilgili bir tutumla bakar, doğadan aldığına kendi düşünsel gücünün ürettiğini katar. Bu gelişmenin de yeni bir yaratma olduğu, geçmişten beslenmediği söylenemez. Söylenmesi gereken, düşünen kişinin yavaş yavaş doğayı bir sorun olarak görmeye yaklaştığıdır. Doğa, düşünen kişinin karşısında, içine girilemeyen bir bütün olmaktan çıkmakta, düşüncenin ışığında ne olduğu araştırılmaya değer bir varlık olarak ilgi çekmektedir. Buna karşın, doğayı düşüncenin ussal sorunu yapmak için biraz daha beklemek, biraz daha birikim sağlamak gerekmektedir. Yine bu dönemin sonlarına doğru Do-

ğudan, özellikle İran üzerinden sızmaya başlayan inanç ürünleri görünürlerdedir. Anadolu inançların karıştırılıp yeni bir birikim oluşturma alanıdır artık.

Beşinci evrede Anadolu Doğu-Batı uygarlıklarının içiçe girmeye başladığı bir alan niteliği kazanır. Kaynağı kesinlikle saptanamayan bir düşünsel atılım kendini gösterir. Bu atılımda İran-Hind-Mısır etkileri yanında Mezopotamya uygarlığının geliştirici düşünce öğeleri de bulunur. Anadolu usa dayalı düşünmenin yatağı oluverir. Düşünen insan doğayı, doğada saklı kurucu öğeleri usun ışığında sorun durumuna getirmeye başlar. Günümüzün felsefesine açılan yolun girişi buradadır. Çok uzun, ayrıntılı bir çalışmayı gerektiren bu düşünce evresini burada kısa bir yazının çevresine oturtamayız. Düşünen kişi doğanın karşısında bir gözlemci değil araştırıcı, soru sorucu, sorduğu soruya güven verici bir yanıt arayıcı durumundadır. İlgiler yalnız belli alanlarla bağlantılı kalmaz, bütün evrene yönelir, gökvarlıkları bile tanrısal niteliklerinden sıyrılmış bir biçimde usun karşısına getirilir. Bu evreye gelinceye değin, toplumsal eylemlerde, inancın etkinliği egemendi. Oysa bu evrede inanç düşünmede yönlendirici öğe olmaktan çıktı. İnancın karşısında yönlendirici, aydınlatıcı ilke olarak us yerini aldı. Artık insan "inanan varlık" olmaktan çıkıp us ilkeleri ışığında "düşünen varlık", doğa karşısında "soru soran varlık" kimliğini kazandı. Uygarlık alanında en güçlü, en yaratıcı atılım budur. Bu atılım da elimizdeki verilere göre Anadolu'da başlamıştır.

Altıncı evrenin başlıca özelliği, Akdenizin doğu bölgesinde İran egemenliğinin sona ermesiyle yeni bir dönemin başlamasıdır. Bu dönemle Doğu-Batı arasında geniş kapsamlı bir ekin karışıp-kaynaşması olmuş, kimi yaratı alanlarında iki nitelikli biçimlendirme girişimleri hızlanmıştır. Bu olay Büyük İskender'in Hind'e değin uzayan savaşlarıyla başlamış, onun ölümünden sonra birkaç yüzyıl sürmüştür. Böylece Yunan-Latin ekinlerinde, Anadolu-Hind-İran ekinlerinde, Mısır-Mezopotamya ekinlerinde karşılıklı etkilemelere-etkilenmelere dayanan bir yoğurulma gündeme gelmiştir. Bu dönemin, düşünsel alanda, Anadolu'ya önemli bir gelişme sağladığı söy-

lenemez, bütün girişimlerin tabanında bir kaynaştırma olayı vardır. Anadolu ekininin bu dönemle yozlaşmaya başladığı söylenebilir. Özellikle Hind'ten gelen etki inançlara özgü soyutlaşmalarda başlıca odaktır. Buna karşın, Anadolu'nun daha önceki dönemlerden akıp gelen ekinsel etkisi ortadan kalkmamış, yalnızca hızı azalmıştır.

Yedinci evre, ikinci tektanrıcı din olan, Hıristiyanlık'la başlamıştır. Bu evrede us ilkelerine dayalı düşünme eylemi engellenmiş, usun yerini inan almıştır diyebiliriz. Anadolu'nun ortaçağa girmesini sağlayan önemli etken bu yeni inanç kurumudur. Bu kurum ilk üçyüz yıl içinde kiliseye dayalı bir öğreti türünün gelişmesine olanak sağlamış, düşünme eylemi felsefenin denetiminden çıkıp, dinin egemenlik alanına kaydırılmıştır. Bize kalırsa ilk geri adım bu dönemde atılmıştır. Dahası düşünceye karşı ilk yasaklar da bu dönemde başlamıştır. Bu yasaklar çoktanrıcı Roma'nın tektanrıcı Hıristiyanlığa uyguladığı baskıyla yeni bir etkinlik alanı kazanmış, Roma egemenliğinin bitişiyle kilise egemenliği başlatılmıştır. Anadolu'nun daha eski dönemlerinde ortaya konan uygarlık ürünlerinin yıkımı, yokedilmesi girişimlerini besleyen bu dönemdir kuşkusuz.

Sekizinci evre, son yeni tektanrıcı din sayılan, İslamlığın Anadolu'da yayılmasıyla çevrelenmiştir. Biz buna ortaçağın ikinci dönemi diyeceğiz. İslam dini, kendi dışında kalan, bütün inanç odaklarını geçersiz sayarken us ilkelerine göre çalışmanın da anlamsızlığını vurgulamış, yasak üstüne yasak getirmiştir. Anadolu ekini büyük yerleşme yerlerinin dışına itilmiş, bütün öğretim kurumlarından sürülmüştür, geçer akça yalnızca dindir. Anadolu ekini bilincin denetimi dışında bırakılınca üretici çabalarda da azalma görüldü. Din, getirdiği değişmez kurallarla yalnızca verilenin düşünülebileceğini buyurdu. Onun genel geçerlik taşıyan bu buyruğu Anadolu'nun bütün kesimlerinde uygulanma alanına konamadı. Bu da, Anadolu'da yaşayan insanların çok değişik yapıda toplumlar oluşturmaları, ayrı ayrı yaratı alanlarına dağılmalarıdır. Büyük yerleşme odaklarından kırsal kesimlere doğru uzaklaşılınca dinci

baskının etkisi azalmaya başladı. Böylece Anadolu'nun eski yaratı ürünleriyle beslenen geçmişi kırsal kesimlerde etkinliğini sürdürdü, çağına göre giysi değiştirse de özünde yozlaşmaya yönelik bir başkalaşma görülmedi. Oysa, büyük, varlıklı yerleşme yerlerinde kamu yararına oluşturulan öğretim kurumlarında ilkçağ uygarlık ürünlerinin, özellikle felsefenin önemi anlaşılamadı, yüzeysel bir yorumculukla yetinilerek yine ilkçağın dolaylı yoldan beslediği islam düşüncesine ağırlık verildi. Böylece düşünsel yaratmanın yerini yüzeysel yorumlama alıverdi.

Anadolu ekini; özellikle yasakçı islam anlayışının etkisiyle, öğretim kurumlarında gerekli yerini alamadı, bilimsel ilgiden uzak tutuldu. İlkçağdan kalan anıtlar, yapılar (özellikle büyük tiyatrolar, tapınaklar, sağlık kurumları, öğretim odakları) geçersiz-gereksiz sayılarak kimi yıktırıldı, kimi ilgisizliğe itilerek doğal olayların (yağmur, deprem, aşırı soğuk-sıcak etkisi) eline bırakıldı. İslam anlayışı ortaçağın ilk kesiminden kalan hıristiyan yapılarına da saldırdı, kimini değiştirip yeni tapınaklara dönüştürdü, kimini yıkarak gereçleriyle yeni yapılar kurdu. Sözün kısası din dışında kalan yaratı alanlarına önem verilmediği gibi kalıntıları bile yokedilmesi gereken birer varlık sayıldı. Oysa yasaklananın doğurduğu boşluğu dolduracak yeni bir yaratının ortaya konması da gerekliydi. Yıkılan uygarlık ürünleri binlerce yılın düşünsel, ekinsel birikimiyle oluşmuş, türlenmiş nesnelerdi, islam anlayışı bu gelişip türlenmeyi bir odakta toplanan inançlarıyla geçersiz saydı, böylece yaratıda türlenmenin yerini inançta birlenme, belli bir odakta yığınlaşma aldı. Dahası, ilkçağdan kalmış, yeryüzünde bir eşi benzeri bulunmayan, yerine konma olanağı olmayan kimi yapıların sökülüp Avrupa'ya taşınmasına yardım edildi, nice yaratı ürünü Avrupa müzelerine taşındı. 19. yüzyılda Osmanlı padişahlarınca bu "gâvur işi yaratıların" Avrupa'ya taşınmasına olanak sağlandı, bunun en açık örneği yontular, Bergama tapınağı, Bodrum tapınağıdır.

İmdi yıkılanın, önemsenmeyenin yerini nelerin aldığını açıklamaya çalışalım. Hıristiyan ortaçağının oluşmasında, ilk-

çağ Anadolu, Yunan düşünce ürünlerinin, özellikle felsefe alanında ortaya konanların, Süryani, Yahudi, Hind-İran kökenli düşünürlerce Arapçaya çevrildiğini yazılı kaynaklardan öğreniyoruz. Bu çeviri çalışmaları, çok az sayıda da olsa, ilkçağ düşünce varlıklarının islam aydınlarınca okunmasına, öğrenilmesine olanak yarattı. Bu girişim islam ülkelerinde Platon-Aristoteles yorumculuğunun doğmasına yer sağladı. Aşağı yukarı üçyüz yıllık bir kesimi kapsayan bu dönem hıristiyan ortaçağının doğmasına, beslenmesine yardımcı oldu. Avrupa düşünürleri Arapça çevirilerin özgün örneklerini bulmaya koyuldular, böylece ilkçağ kaynaklarına dolaysız yönelme akımı hızlandı. Ortaçağın son kesiminde Avrupa'da gelişen hıristiyan düşüncesi yaratı gücünü doruğa ulaştırdı, Humanizma-Rönesans çığırlarına giden yol açıldı. Burada islam düşünürlerinin başarıları yadsınamaz, ancak bu başarının yorumdan, çeviriden oluştuğu da gözardı edilemez.

Avrupa uygarlığı Rönesans'tan sonra ilkçağ kaynaklarına yönelmeyi, ilkçağı yeniden bulmayı yeğledi. Bu yeğleme sonucu Anadolu ile bitişik komşularının sakladığı uygarlık alanları birer araştırma konusu oluverdi. Başlangıçta yalnızca yazılı, yazıya geçirilmiş ürünlerle yetinilirken, tarih-kazıbilim dalları birer bağımsız bilim niteliği kazandı. Önce gezginlerle başlayan bu derinlemesine ilgi sonra toprağın altında bulunanlara yöneldi. Anadolu toprağı kazılmaya başlanınca umulanın üstünde bir yaratı alanıyla yüzyüze gelindi, bu alanda çalışmalar bireysel girişimlerin gücünü aşarak kurumlaşmaya dönüştürüldü. Bu olaylar kolay olmadı, aradan birkaç yüzyılın geçmesini gerektirdi. Bilim dinin etkisinden kurtulup bağımsızlığına kavuşunca yorumlamanın yerini nesnel çalışma, karşılaştırmalı eleştirel araştırma alıverdi. Bu girişimler, gelişmeler sonucu Anadolu ekininin özgün kaynaklarını öğrenme gereği doğdu, Anadolu toprağının koynunda binlerce yıl eskilere giden bir uygarlığın uykuya daldığı görüldü. Bu uygarlık Anadolu insanının ürünüydü kuşkusuz. Önce bu ürünün de Anadolu dışından beslendiği, özellikle bir Yunan emeği olduğu savı yaygınlık kazandı. Bilimsel araştırmalar hızlanıp genişleyince bu savların yanlışlığı anlaşıldı, Yunan uygarlığının

da Anadolu uygarlığının bir uzantısı, bir ucu olduğu gerçeği uzun süren eleştirili tartışmalar sonucu benimsendi, onaylandı. İşte Anadolu ekininin bütün türleri böylece gündeme getirildi.

Anadolu ekini belli bir dönemin, belli bir soydan gelen topluluğun ürünü değildir, yüzyılların düşünsel süzgecinden geçen, buluşların karışıp kaynaşmasıyla beslenen uzun geçmişli bir birikimdir. Bu birikimde başlıca etken yaratıların türlenmesidir. Türlenmenin çoğalmasında, yayılmasında etkinlik gösteren odakların, daha önce söylendiği gibi; Anadolu'ya başka yerlerden gelip yerleşen toplulukların emeği çoktur. Gelen topluluk getirdiğine Anadolu'da bulduğunu katmış, yeni bir yoğurma işlemine girişmiş, böylece değişik gereçlerden bütünlüğe ulaşmış bir ürün ortaya konmuştur. Bugün, Anadolu ekini dediğimiz birikim bu uzun süreli yoğurmalarla biçimlenmiştir. Bu nedenle Anadolu ekininin kaynaklarını, kurucu özlerini Anadolu dışından aktarılmış diye yorumlamak yanıltıcıdır. Anadolu ekininin özgünlüğü, açık niteliği yorumu gerektirmez. Bu ekin, Anadolu'nun müslümanlaşmasıyla çoğalmış, gelişmiş denemez, böyle bir savın tabanı yoktur, kanıtı da bulunmuyor. Anadolu ekininin yaşadığı yer, bugün, kırsal kesimlerdir. Kazıbiliminin sürdürdüğü çalışmalar, araştırmalar bu gerçeği açıklığa kavuşturmuştur. Bu buluntu yerleri, eskiçağda, ilkçağda yerleşme alanlarıydı kuşkusuz. Ancak sürenin geçmesiyle, olanakların değişmesiyle yerleşmeler yer değiştirmiştir, günümüzde varlığını sürdüren büyük iller doğmuştur. Bu ilgilerden kimi (pek azı) eskiçağdaki, ilkçağdaki yerindedir, büyük bir çoğunluğu da nerdeyse köysel yerleşme niteliği kazanmış yörelerdedir. Kazıbilim verileri bu alanda sayısız örnek gösteriyor.

Anadolu ekininin kırsal kesimde kimlik kazanması gelişigüzel değil gerekli, kaçınılmaz bir olaydır. Tarihte büyük yerleşmeler belli bir inancın egemenliğini geçerli kılar. Bu nedenle büyük yerleşme yerlerinde düşünsel egemenlik yönetici kuruluşun elindedir; kırsal kesim bu yönetici kurul baskısından az da olsa uzak kalabilmiştir. Bunun en açık örneği de binlerce yıllık bir geçmişten süzülegelen inanç konularını işleyen yaratı türleridir. Günümüzde bunlara "halk sanatı" deniyor. Bu

alanda koşuk, türkü, çalgı, oyun, öykü, bilmece, süsleme, işleme, oyma, kakma, oya, düğün, tören, gelenek, inanç, dokuma bg. nice emek ürünü vardır. Yine halkbilgisi alanında tarımla, ev yapımıyla, komşuluk ilişkileriyle bağlantılı uygulamaların kaynağı araştırılınca ilkçağın bile ötelerine gidilir. Bugün toprağın, suyun, havanın, ateşin kutsallığına inanılır kırsal kesimlerde (bk. *Anadolu İnançları-Anadolu Mitologisi*, İ. Z. Eyuboğlu, 1998). Bu inanç bir yaşam uygulamasından kaynaklanır. Nitekim ilkçağ Anadolu düşüncesinde bu dört nesnenin varlığın kurucu özleri, öğeleri olduğu kanısı vardı, bu kanı Anadolu'da doğup gelişen felsefenin bilimselleştirdiği bir öğretinin odağıydı. Burada uzun, geniş açıklamalara girişmenin gereği yoktur, vurgulamak istediğimiz Anadolu ekininin anlaşılmasında geçmişe gitmenin gereğidir.

Günümüzde ekin denince, büyük bir birikimden çok, dar çevrede gelişen bir yaratı türü anlaşılıyor. Bu anlayış, dar anlamda alınırsa, doğrudur, ancak ekinin bütününü açıklamaya yetmez. Birçok aydınımız ekin denince, yalnızca kendi uğraş alanının içinde bulunanı, kendi işine elvereni anlar, bu yanlıştır. Ekin, düşünmeye başlayan kişinin ortaya koyduğu ürünler bütünüdür. Bu bütünün en düzenli, yönlendirici türü de, yine Anadolu'da doğan felsefedir. Felsefe sözcüğünden gelişigüzel bir eğilim anlamı çıkarılmamalı, yaratıcı düşünce eyleminin güçlendirici, denetleyici, yönlendirici odağı anlaşılmalıdır. Oysa düşünmenin yaratıcılığına inanamayan çevrelerde bu yönlendirici görev inanca verilir. Bu tutum yozlaştırmanın, düşünme yetisini besleyen kaynakları verimsizleştirmenin biricik yoludur. Oysa Anadolu ekinini böyle daraltılmış açılardan görmeye çalışmanın yararı olmadığı gibi, onu verimsiz bir alanda bırakmanın da gereği yoktur, anlayana göre. Anadolu ekininin köklerini, yayılma alanını yine Anadolu'nun geçmişinde aramalıyız, sonradan gelip yerleşenlerin taşıdıklarında değil. Anadolu'yu 1071'le başlatanların, kimlerin ekmeğine yağ sürdüklerini anlamak güç değildir, güç olan böyle savda bulunanların Anadolu'yu kimlerin eline bırakmak istemeleri bu eğilimin, arkasında neyin saklandığını öğrenmektir.

FELSEFEDE DİLİN DÜŞÜNSEL ETKİNLİĞİ

Bir felsefe sorunu olarak düşünsel etkinliği, burada, dil-kültür bağlamı içinde görmeye çalışacağız. Düşünsel etkinlik dilin üretici işlerlik kazanmasına dayanır. Dilin, güncel anlaşma aracı olmaktan çıkıp yaratıcı bir odağa dönüşmesi karşılıklı söyleşme-yazışma gibi sözcüklere özgü eylemlerin ötesine geçen yeni bir atılım demektir. Bu atılımın verimliliği oranında felsefeye giden yol aydınlanır. Felsefe açısından bakıldığında sözcük düşünsel bir işlerlikle anlam içerikli kavrama dönüştürülürse kültür alanını biçimlendiren öğelerin üretimi görülür. Burada dil-düşünme, dil-kültür bağlamı gündeme gelir. Ancak dili üzerinde önemle durulması gereken bir felsefe sorunu olarak görmeyenin düşünsel üretime geçmesi de olanaksızdır (felsefe alanında). Bu düşünsel ortamda dil, felsefenin ışığından uzaklaştıkça, *bilinçsiz bir taşıyıcı* durumuna gelir. Dilin işlevsel sorunsallığı kültürün yapısını belirler. Bu belirlemede başlıca işlem sözcüğü sözlükteki anlamı dışına çıkararak üretici içerlikle kavram durumuna getirmektir. Nitekim "kültür" kavramının kapsamı içine giren bütün düşünce ürünleri de sözcüklerin yeni içeriklerle doldurulması sonucudur. İçeriğin yayılma alanı genişledikçe yaratı eylemi yeni gelişmeler, yeni atılımlar kazanır, böylece konuşulan dil kendisiyle düşünülen dil olur. Düşünmek ise belleğin çekmecelerine yerleştirilmiş kavramları yanyana koymak değil, sözcükleri içerik bakımından geliştirerek üretime geçmektir.

Sözcükleri öne alarak dilin düşünsel etkinliği konu edilince, dilde yeterlilik sorunu gündeme gelir. Bu da sözcüğün köküyle anlamsal içeriği arasındaki bağlantıya dayanır. Bir dilde yeterli olma başka bir dildeki kavramları eksiksiz karşılama anlamına gelmez, düşünsel üreticilik ortaya çıkar. Bu yeterlilik, özellikle, çevirilerde sözkonusu edilmemektedir. Oysa bunun dilin düşünsel etkinliği bakımından geliştirici işlerliğinde aranması gerekir. Sözgelişi, aşağı yukarı bütün çağdaş dillerde, Latince "ratio" sözcüğü "us" karşılığı söylenir. Oysa bu sözcüğün kökü yine Latince "reor" dur, onda "us" anlamı yoktur. Almanca us karşılığı söylenen "Vernunft"un kökü "Vernehmen"dir onda da us anlamı bulunmuyor. Bundan şu sonuç çıkıyor: düşünme eyleminde üreticilik sözücüğü kökü dışına çıkmaya bağlıdır. Özellikle felsefe-kültür alanında, sözcüğün kökü dışına çıkmayı başaramayan bir düşünme eylemi dil bakımından etkinlik sağlayamadığı gibi üretici de olamıyor. Bunu yeni araç- gereçlerin kullanımından görüyoruz. Yeni buluş yeni bir tanım getiriyor, bu yeni tanımla düşünsel eylem sözcüğün sınırlarını genişletiyor, sözcük değişmiyor, ancak içeriğine yeni bir anlatım öğesi ekleniyor. Wittgenstein'ın "Tractatus"u "die Welt ist alles, was der Fall ist" diye başlar. Burada anlam "Fall" sözcüğüne yüklenmiştir. Bu sözcüğün, Alman dilinde; düşüş, sonuç, öz, olgu, olay, vargı, durum, çöküş, iniş, sorun, çağlayan, yaprak dökümü bg. anlamları vardır. Öte yandan, yine bu "Fall" sözcüğü bir kavram olarak, bilimin türüne göre açıklanır. Bir madencilik uzmanı ile bir tıp uzmanı özdeş anlamı çıkarmıyor. İş felsefeye kalınca düşünsel etkinlik yorumun inandırıcılığına dayanır. Yine bu kavram (Fall) söylendiği dilden başka bir dile aktarılınca epey güçlük çıkarır. Özellikle felsefe öğretilerinin adlarını açıklamada dilin düşünsel etkinliği önemli bir sorun olarak karşımıza çıkar.

Bergson'un "İntuitionisme" kavaramının dilimize "sezgicilik" diye çevrildiğini biliyoruz, bütün açıklamalar, yorumlar bu anlam çevresindedir. Oysa, Latinceden gelen bu kavramın kökünde "sezgi-sezme" anlamı yoktur. Sözcük, Latin dilinde, "in" önekini alan "tueor"dan gelir. "Tueor" ise: saklamak, ko-

rumak, bakmak, görmek. savunmak, incelemek, ileri sürmek, gözlemlemek, elde bulundurmak bg. değişik anlamlar içerir. "İn" önekiyle "içe bakmak", bir nesnenin "içini görmeye çalışmak" karşılığı sağlanır. Bergson'un öğretisi üzerinde çalışan bir araştırıcı, genelde, bu sözcüğün anlamlarını değil, onun bununla neyi açıklamak istediğini düşünür. Peki, bu anlamları bilmeyen, düşünmeyen, dahası düşünmeden yaşayabilen bir kimsenin kendine özgü bir felsefesi yok mu? vardır, ancak onu kendisi değil, bu konuda düşünen, düşünsel etkinliğin alanına giren bilebilir.

Bir kavramın, düşünsel eylemde, iki öğesi vardır, bunlardan biri biçimle öteki içerikle ilgilidir. Biçim kavramın bilinen kabuğudur, seslerin "yazı" denen nesnel imlerle kuruluşudur. İçerik ise kavramın sorun durumuna getirilebilen anlamı ya da anlamlarıdır. Felsefe kavramı biçimiyle sözcük, içeriğiyle düşünsel etkinlik taşıyan üründür. Sözgelişi Platon'un eidea'sı biçimiyle sözcük, bir felsefe öğretisi olarak taşıdığı düşünsel içerikle kavramdır. İçeriğin başlıca özelliği geliştirici olmasıdır. Bizim "kültür" dediğimiz de bu geliştirici içeriğin kapsamındadır. Öte yandan, yine bu içerikler, uygarlık denen yaratmalar bütününün kurucu öğeleridir. İçeriklerin etkinliğine dayanan düşünsel üretileri üç başlık altında toplayabiliriz: 1- yalnızca sözcüklere dayalı üretiler (şiir, öykü, roman, anı, felsefe, bilim bg. yazıyla ortaya konanlar) 2- nesnel biçimle göze sunulan üretiler (resim, yontu, mimarlıkla ilgili yaratılar ile benzerleri), 3- sesle biçimlendirilen yaratılar (müzik alanına girenler). Bu üç öbekte toplanan başarı ürünlerinin hepsi de dilin düşünsel etkinliğine dayanır, bu etkinlik düşünme odağında gerçekleşen üretici işlemde bulunur.

"Kültür" kavramına gelince: bu sözcüğe dilin düşünsel işlerliği, etkinliği açısından bakarsak, çağdaş Avrupa dillerindeki anlamıyla ilgilisi olmayan bir özellik taşıdığını görürüz. Sözcüğün ilk biçimi "guolore" eylemidir, sonra "colore/colo" çekimi oluşmuş, kök anlamları şöyle: işlemek, bakmak (bakım), ekip biçmek, yetiştirmek, korumak, saklamak, süslemek, bir yerde yaşamak, bir yerde oturmak, durmak, ilgilenmek, özen göstermek, tapmak, saygı göstermek, yapmak bg.

Sözcük, başka bir anlamda "tarla bakımı/agra cultura" biçiminde de söylenmiştir. Demek, sözcük, başlangıçta nesnel bir tabana oturmuştu. Bir felsefe kavramı olması, dilin düşünsel işlerliğiyle kazandığı etkinlik sonucudur. Nitekim, bugün, "kültür" dendiğinde, yukarda geçen anlamlar düşünülmüyor; yalnızca düşünsel alanda kalan içeriği anımsanıyor. Düşünsel işlem sözcüğü nesnel tabanından koparıyor, ona yalnızca bellekte barınan bir içerik kazandırıyor, böylece etki alanını genişlettiği gibi üretim gücünü de çoğaltıyor. Bu durum dilin içeriksel işlerliğine dayanan düşünsel etkinliğin olumlu sonucudur; bunda olumsuz denebilecek bir gelişme varsa o da sözcüğün nesnel tabanından kopmasıdır. Felsefe gözlüğüyle bakılırsa dil kültür bağlamının başka bir oluşumu yoktur.

Burada, yine bu konuda, olumsuz bir durum sözkonusudur. Dil-kültür bağlantısını, felsefeye özgü düşünsel etkinliğin ortaya çıkmadığı yerde güdükleştiğini görüyoruz. Dilin düşünsel işlerlik kazanarak üretime elverişli bir duruma gelemediği alanda geçmişe sığınma girişimleri hızlanır, dile dayalı düşünsel etkinlik yeni kavramlar üretme atılımından uzaklaşarak eski sözcükleri kullanma özlemine dönüşür, öyle sanılır. Bunun açık örneğini kendisiyle düşünülemeyen bir dilin evrensel bir kültür dili olamayaşında buluruz. Böyle bir dil yalın bir anlaşma-söyleşme aracı olmaktan öteye geçemediğinden "kültür dili" niteliği de kazanamaz. Kültür dili, yapı bakımından, özgün bir kaynağı gerektirir, başka dillerden üretilmiş kavramları aktarmayı değil.

Felsefe ağırlıklı dil-kültür bağlamının ilginç-etkin örneklerinden biri de, düşünsel işlerlik alanında, ulusal dil bilincinin uyanmasıdır. Bu bilincin uyanmadığı toplumlarda ulusal kültür sorunlarının gündeme gelmediğini görüyoruz. Böylesi toplumlarda kendi ırasının düşünsel özelliklerini yansıtan bir felsefe anlayışının doğması da sözkonusu değildir. Felsefede bunun sonusal oluşumunu görmek daha kolaydır. Hümanizm, Grek-Latin kültürünün özümlendiği İtalya'da doğdu, Rönesans bu akımın etkisiyle Fransa'da ortaya çıktı, idealizmin en güçlü öncüleri Almanya'da yetişti, deneyciliğin yurdu İngiltere sa-

yılır. Bu gelişigüzel bir gelişme değildir. Nitekim, ulusal dil bilincinin uyandığı ülkeler de bu adı geçenlerdir, öncülük onlardadır. Yine bu Avrupa ülkelerinde, özellikle ortacağda, adı geçen uluslarda felsefeye dayalı bir ulusal dil yoktu, Grekçe-Latince evrensel kültür dili durumundaydı. Demek bu dönemde, Avrupa'da ulusal ırayı biçimlendirecek bir düşünsel uyanış sözkonusu değildi, egemenlik ortak kültür dili diyebileceğim Grekçe-Latince'nin elindeydi.

Dilin düşünsel etkinliği, daha çok, felsefe kavramlarının üretilmesinde görülüyor. Daha önce de değinildiği gibi, bu kavramlar sözcük köklerinin nesnel yapısıyla, nesnel anlam içeriğiyle bağlantısını koparmıştır. Düşünsel işlem sözcüğün kabuğuna dokunmadan içeriğini istediği gibi yoğurup yeniden biçimlendiriyor. Bilge, düşünme yetisinin gücü oranında kavram üreterek, kendine yeni bir dünya kuruyor, bu yeni kurulan dünyanın girişinde bekçilik görevini üstlenen de bilgenin kendine özgü dilidir. İşte kimi felsefe öğretilerinin anlaşımasında, açıklanışında çekilen güçlük bu bekçinin tutumuna bağlıdır. Yalnız felsefede değil, öteki bilim-yaratı alanlarında da, başarıyı sağlayan kılavuz ilke kendine özgü bir dil yaratmadır (içerik bakımından). Özellikle görsel yaratılarda kendine özgü biçimi, resimde kendine özgü başat rengi seçmek dille sağlanan düşünsel etkinliğin sonucudur. Müzikte başarı sesin kurucu öğelerini ayrıştırıp yeniden düzenlemeye dayanır, bu da dilin içeriğiyle bağlantılı bir işlemdir.

Felsefede, yine dile yaslanan, düşünsel ağırlıklı başka bir işlem daha vardır: kavrama alışılagelenin dışında içeriksel bir yapı kazandırmak. Kökeninde seçme, düzenleme, ayırma, dizme, tartma, ölçme bg. anlanılar bulunurdu. Grekçe "logos" kavramı üzerinde bütün öğreti kurucu bilgelerin uzlaşmaları sözkonusu değildir. Alman dilinde "geist" kavramı bilgelere göre anlam içeriği taşır. Hegel'de varlığın kurucu öğesi, Max Scheler'de özel bir varlık alanı sayılır, kimi bilgelerde Platon'un eidea'sına yakın bir anlamda geçer, güncel dildeyse başkadır.

Dil düşünsel üreti odağı olarak alındığında değişik niteliklerle sorunlaşır. Bu sorunlaşma üreti türlerinin ay-

rımlarına, içerik başkalığına dayanır. Bu konu, daha çok, kazıbilimi ilgilendirir. Bir Urartu tapınağında, kazanında, küpünde, kabartmasında görülen süslemeler, işlemeler, oymalar, Frigya ile ilgili benzerleriyle karşılaştırıldığında sözcükleri gereksemeyen bir yaratı anlayışını içerir. Bu yaratı ürünlerinin arkasında Urartu-Frigya insanlarının dilleri saklıdır. Yetkili bir uzman bunları inceleyince, onları ortaya koyanların yaşama anlaşışlarını, geleneklerini, törelerini, inançlarını, karşılıklı komşuluk ilişkilerini açıklamada pek güçlük çekmez. Burada dil, ses-söz bağlantısının ötesine çekilerek, biçimsel nitelikte sergilenmiştir. Bu sergilemeyi sorun durumuna getirmek uzmanın dilinde düşünsel etkinliğin gücüne kalmıştır. Konunun uzmanı yaratı ürününe bakınca bunun, Anadolu'da, hangi ilkçağ ulusunun elinden çıktığını anlar. Sözgelişi bir sanat tarihi uzmanına eski bir tablo gösterdiğimizde, bunun Avrupa'da, "kuzeyli"mi, "güneyli"mi olduğunu söylemesi güç değildir. Uzmanın bu saptaması o tabloyu yapanın dilini bilmesini gerektirmez, tablonun görünümü ona sözcüklerin ötesinde bir dille seslenir. Artık iş, uzmanın konuşup yazacağı dildeki düşünsel etkinliğine kalmıştır. Demek, sözcüklere dayalı dilin sustuğu yerde, düşünsel etkinliğin dili egemenlik sağlıyor.

Bugün Sumer, Akad dilleri konuşulmuyor, elimizde yanızca çivi yazılı ürünler vardır. Bu ürünlere dayanarak o dillerin sözcük yapılarını kurucu öğelerini saptayabiliyoruz, ses özellikleri, sese dayalı çekimlerini bilemiyoruz. Burada, sözcük bir görünüş kılığında, ses düzenine, uyumuna gereksinim duymadan dilin biçimsel yapısına dayanarak bize veriliyor, böylece düşünsel odağı görebiliyoruz. Bu görme eylemi bizi, düşünsel etkinliğin aydınlığında, bu iki ilkçağ ulusunun kültür ortamına götürüyor. Öteki kazıbilim buluntularıyla bu çiviyazılı belgeleri karşılaştırınca Sumerleri, Akadları anlayabiliyoruz, onların dünyaya bakışlarını kestirebiliyoruz.

İmdi dilin başka bir işlevine geçelim; ses-söz-yazı bağlamının ötesinde yeni bir varlık alanı oluşuyor, bunun da kaynağı dile dayalı düşünsel etkinliktir. Günümüzde matematik, fizik, gökbilim, kimya, mantık gibi bilimlerde sözcüğün yerini

imlerin aldığını biliyoruz, aritmetikte eskiden beri sayı im olmasına karşın, düşünsel yetide sözcüğe yönelik bir anlatım taşır. Nitekim bölme, çarpma, toplama, çıkarma gibi dört işlem hep sayılarla, sayılara eklenen çizgisel imlerle gösterilir. Oysa bu imler anlatılırken sözcüğe çevrilir, araya kimi sözcükler yerleştirilir. Bu sayısal imler de başka türde bir yazıdır, anlatımını sözcüğün içeriğinde bulur. Sözcüklerden üretilen kavramların bulunmadığı bir dilde böylesi sayısal, çizgisel imler de sözkonusu değildir, demek im içine kapalı olmakla birlikte sözcüğe dayalı düşünsel işlevin ötesine geçemiyor. İster sayısal, ister çizgisel olsun im sözcükle verilen düşünsel içerikten sonra geliyor.

Felsefeye başvurularak dil-kültür bağlamına kesin sınırlar çekme olanağı bulunmadığı gibi, ilgili sorunları ayrıştırma da kolay değildir, ortada bir sorunsal içiçelik vardır. Bu içiçelik dilin düşünsel üreticiliğindeki gelişmeye dayanır. Nitekim nerde büyük felsefe öğretileri ortaya konmuşsa orada büyük kültür patlamalarının etkinliğini görüyoruz, felsefeyle kültürün içiçeliği dilin düşünsel odağa dönüşmesini vurguluyor, böylece karşımıza felsefe-dil-kültür ya da dil-felsefe-kültür üçüzlü bağlamı çıkıyor. Bu konuda şaşırtıcı olan bunlardan hangisini hangisinin kapsamına almaktır. Özellikle Sumer, Asur, Akad, Mısır, Hitit gibi ilkçağ uluslarında büyük kültür gelişmelerinin yaşandığını kazıbilim verilerinden öğreniyoruz. Bunlarda, günümüz anlamında, bir felsefe öğretisinin gelişmediği biliniyor, ancak felsefenin konusu olan birçok sorunun inançlarla açıklandığı da bir gerçektir. Bu ulusların yaşama biçimi, dünyaya bakış türü kendilerine özgü görüşleri vardı kuşkusuz, eksik olan bu gibi konuları usun ışığında birer sorun durumuna getirerek inançların egemenliğinden kurtarmak bilincinin doğmayışıdır. Bu nedenle, bu ulusların geliştirdikleri bir felsefe yoksa da felsefeyi ilgilendiren sorunlar çoktu. Özellikle Sumer dilinde felsefeye elverişli bir özellik görüyoruz. Bu dilde inanç, yönetim, tarım, gökbilim, hekimlik, sulama, yargı, töre, tüze, tartı, ölçü, şiir gibi çok değişik türlerle ilgili sözcüklerin birer kavrama dönüştürüldüğünü çiviyazılı belgelerin açık-

lanışından öğreniyoruz. Demek Sumer kültürüyle dilinin düşünsel etkinliği arasında gelişen bir uyum vardı. Sumerlerin de içinde bulunduğu Mezopotamya mitolojisini incelediğimizde sonraki çağlarda felsefenin sorunları arasına giren birçok konunun inanç örtüsü altında çok gelişmiş, işlek bir dille ortaya konduğunu görürüz. Sözgelişi Gılgameş Destanı'nda işlenen konuların hepsi üzerinde önemle durulması gereken insan sorunudur. Bu şiir ölümsüzlüğe susamışlığın, üstünlük sağalama tutkusunun, geleceğe kalma özleminin, egemenlik eğiliminin, bilinmeyeni bilme çırpınışlarının çarpıcı bir örneğidir. Yukarda değinilen bir konuyu burada yineleyelim: *büyük kültürler büyük dillerle ortaya konuyor.* Bütün sorun dilin işlenerek geliştirilmesine dayanıyor. gelişen dil gelişen düşünsel atılımı da yanında taşıyor.

Yunan felsefesinin, özellikle Platon'un geliştirdiği öğretinin, temel kavramları şunlardır: güzellik, doğruluk, iyilik, ölçülülük, bilgelik, gönüldeşlik. Bu kavramlar, sonradan, felsefeden doğan öğretilerin anasorunları olmuştur. Yunan dilinde, sözcüklerin kökü bakımından, nesnel varlıkları yansıtan bu kavramlar bilgelerin elinde işlenen dille ortam değiştirerek birer düşünsel öğe durumuna getirilmiştir. Çağdaş felsefe öğretilerin nerdeyse hepsinde bu kavramlar yeni içeriklerle doldurularak işlenmiş, varsıllaştırılmıştır. Oysa, Platon'dan en az binbeşyüz yıl gerilere; Mezopotamya'ya gittiğimizde bu felsefe kavramlarının Sumer, Akad, Babil kaynaklarında toplumun güncel işlerini yönlendiren birer uygulama öğesi olduğunu öğreniyoruz. İlkel biçimde de olsa, bu kavramların hepsi, Hammurabi yasasında vardır, Sumer kaynaklarında vardır. Biricik sorun, o dillerde bunların felsefeye özgü birer işlerlik kazanmamasıdır. Oysa Yunan dilinde durum değişmiş, bu kavramlar dilin işlenişi sonucu düşünsel etkinlik kazanarak yeni öğretilerin doğmasına olanak sağlamıştır.

İlkçağın birinci binlerindeki İran'a gidelim, Zerdüşt'ü bulup onunla söyleşelim, kendi adına düzenlenen Avesta'dan bize şu dizeleri okuyacaktır:

İyi işler görmeli iyi sultanlar, iyi bir
Düzenle yönetmeli. Yoksa kötülere geçer yönetim.
Ey Armaiti, öğülmüşler öğülmüşü, güzelleştir ahreti
Yem yarat hayvanlara, iyi bak, beslesinler bizi.

Zerdüşt bunları "yüce bilge" anlamına gelen Ahura Mazda'ya seslenirken söylüyor, onun Armaiti dediği bolluk-iyilik-güzellik tanrıçasıdır. Bu dizelerle çizilen dünya tablosu bugün de geçerlidir.

Bu açıklamamızdan anlıyoruz ki, özellikle yukarki dörtlükten, uygarlık tarihinde büyük önem taşıyan, çağlara göre felsefelerin ilgisini çeken insan sorunları yeni değil, yeni olan dilin düşünsel işlerlikle onlara getirdiği yorumlardır, sorunu sunuş biçimidir. Sorun, bir kıyıya itilir, dilin etkinlik alanı dışına çıkarılırsa bir mumyaya dönüşüyor, dilin düşünsel etkinlik ortamına getirilirse diriliğini koruyarak gelişiyor. Bir toplumun dilinde bulunmayan nesneyi kültür ürünlerinde aramanın anlamı yoktur, bir Hitit yontusunda, kaya kabartmasında görülen bütün ayrıntıların Hitit dilinde karşılığı vardır, yoksa o ayrıntıyı taşa işleyemez; demek dile yerleşmeyen bir öğenin dilin dışında nesnelleşmesi de sözkonusu değil. Ankara Anadolu Uygarlıkları Müzesi'nde, üzerinde düğün alayını gösteren betimlemelerle süslü bir Frigya küpü vardır. O betimlemelerde bulunan süsleme öğelerinin hepsinin Frigya dilinde karşılığı vardı kuşkusuz, bugün bilinmiyorsa o da Frig dilinin yeterince aydınlığa çıkarılamaması yüzündendir. Bu küpün üzerindeki oyaları gözlemleyen bir felsefeciye düşen görev, sözcüklerle, kavramlarla yansıtılmayan bir olayın yansıttığı dünyagörüşünü, yaşama anlayışını kendi diliyle sorunlaştırmaktır. Artık filozof arenaya gitmeli.

Dilin düşünsel etkinliği işlenen konunun yöreselden evrensele geçişle daha belirginleşiyor. Konu, onu işleyen dilin özgün yaratıcılığı oranında, ilgi alanını genişletiyor, sözcüklerle-kavramlarla verilenin dışına taşarak yaratı ürününün özgünlüğü ile dilin düşünsel etkinliği birbirini gerektiriyor....

DARALAN DÜNYA GENİŞLEYEN İLGİLER

İlkçağ düşünürünün gözünde dünya büyüktü, güneş onun çevresinde dönen, onunla ölçülemeyecek oranda küçük bir varlıktı. Yıldızlar, öteki göksel nesneler ufaktı. Güneşin değil, dünyanın döndüğünü ileri süren ilkçağ bilginleri de büyüklük konusunda dünyadan yanaydı. Bilimin, gök gözlemlerinin, özellikle fiziğin gelişmesi dünya ile ilgili eski görüşleri kökten değiştirdi. Renaissance aydınının gözünde dünya bambaşka bir varlık niteliği taşıyordu. Buna karşın, onu çevreleyen gök varlıkları "ulaşılmaz" durumdaydı. Dünya bütün görkemiyle önemini sürdürüyor, bütün yeni buluşların odağı olarak kalıyordu. Güneşin büyüklüğü, yıldızların yeri dünyaya göre saptanıyordu. Güneş dizgesi karşısında küçülen dünya, üzerinde yaşayan insan yüzünden büyük bir değer taşıyordu. Tektanrıcı dinlerin dünyayla, insanla ilgili tanımlamaları, açıklamaları bile yeryüzüne dayanıyordu. İnsan, üzerinde yaşadığı, dünyada tanrısal öğelerle donatılmış "suçlu" ya da "suçsuz", ancak sorumlu bir varlıktı. Uygarlığın gelişmesi, bilinmeyen gök varlıklarının, yeni dizgelerin ortaya çıkışı ortaçağın görkemli dünyasını daraltmakla kalmadı, onu az da olsa, değerden düşürdü. Dünyanın önemi, değeri üzerinde yaşayan insanla bağımlı sayılıyordu. Dinler insan-tanrı bağlantısından yola çıkarak birtakım değer ölçüleri ileri sürerken, deney-gözlem bilimleri insanı başka bir açıdan, daha sağlıklı bir anlayışa göre görmeye başladı. Bilimin gözünde insanın değeri "yaratıkların en gör-

kemlisi" olmasından değil, doğal varlıklar içindeki özel yerinden kaynaklanıyordu. Öteki diriler karşısında, doğal ortamda, birtakım eksiklikleri, güçsüzlükleri bulunmasına karşın, düşünme yetisi insana ayrı bir önem, başka bir yer kazandırdı. İnsanın değeri, önemi "düşünen varlık" olmasıyla düğümlendi. Bu gelişmeler sonucu, insanın üzerinde yaşadığı "sonsuz-sınırsız" dünya küçüldükçe küçüldü, gökvarlıkları karşısında ufak bir nesne olarak kaldı. Tektanrıcı dinlerin karşı çıktığı, yadsıdığı bu gelişme insan ilgilerini başka bir yöne çevirmeye çalıştı. Artık güneş dizgesinin büyüklüğü, yeni bulunan evrenlerin enginliği bir çırpıda yadsınacak türden değildi. Dinler, bilimsel buluşlar önünde ufalan dünyanın dışına çıkarak "önsüz-sonsuz" bir dünyanın gerçekliğini, bunun yalnız insanla kavranabileceğini ileri sürmekte diretti durdu. Bu bir avunmaydı, kendi kendini inandırma girişimiydi. Duran dinci anlayış karşısında ilerleyen bilim görüşü 18. yüzyılda kesin başarıyı sağladı, geçen yüzyılın buluşlarını daha da geliştirdi, deneyle, gözlemle yadsınamaz nitelikte saptadı, kanıtladı. XIX. yüzyılda daha güçlü, daha ezici bir ilerleme görüldü. XX. yüzyıl başlarında sağlanan bilimsel başarılar bu ilerlemeyi beklenmedk bir sıçrama ile hızlandırdı. Ondan sonra gelen gelişim evrelerinin hızı umulmadık oranda arttı.

Bütün bu gelişmeler, buluşlar ilkçağın görkemli dünyasını yerinden oynattı, doğa bütünü içinde onu "gerçek yeri"ne oturttu. Bu olay dünyanın daralmasıdır, eski sonsuz-sınırsız dünyanın öteki evrenler içinde ne denli dar bir yerinin bulunduğunu kanıtlamadır. Dünyanın daralması, küçülmesi düşünen, bilime, felsefeye inanan insanı ürkütmedi. Bütün sorunların çözümünü inanda arayanlara karşın, bilimin sağladığı bu başarı insanın ilgilerini genişletti, alışılan sınırların dışında da büyük evrenlerin bulunduğu, onları tanımanın gerektiği görüşünü besledi. "İnanan insan"ın dört elle sarıldığı değişmez görüşlerin karşısına, bilimsel gelişmelerin aydınlığında ilerleyen "düşünen insan" çıkınca çözüm arayan sorunlar hızla çoğaldı. En ülkücü felsefeden en kesin bilimlere değin bütün çalışmalar somut bir tabana oturma gereğini duydu. Çağların, eskiden kay-

naklanan, ancak yeni buluşlar karşısında kendine sağlam bir yer arayan düşünce dizgeleri üzerinde yaşadığımız dünyayı bir yana atamadı, onun gerçekliğini yadsıyamadı, kimi düşünce çığırları onun geçiciliğini ileri sürmekle yetindi. Bu tutum, tabandan gelen sarsıntı karşısında tutunacak güvenli bir yer aramanın doğal sonucudur. Ancak depremin gücü aranan yeri de sarstı, bir çalkantı içine düşen insanı yeni kurtuluş yolları aramaya itti. Bu kurtuluş yolları insanı anlamanın, onun dünyada, evrende bulunduğu gerçek yeri bulmanın yarattığı bir kaçınılmazlıktır. İnsan, bu kaçınılmazlık içinde, sorunlarla yüklü, çözümler bulması gereken bir varlık olarak görüldü. İşte "düşünen insan"ın çevresini kuşatan, onu inanın esenliği içinde yaşama olanağı bulunmadığına inandıran bu çözüm bekleyen sorunlardır.

Deney bilimleri, genelde, insana bir doğa varlığı olarak bakmaktadır. İnsanın doğal yapısı, doğada kapladığı yer, doğal çevresi değişik bilimlerin konusudur. İnsana en uzak kaldığı sanılan bilimler bile, insan ilgisinin ürünüdür, bu nedenle insana bağlıdır. Bilimi insandan uzak kalmış sandıran konusudur. Sözgelişi fizik, konusu dolayısıyla, ilk bakışta insanla ilgisiz bir bilim sanılır. Oysa insan doğal yapısıyla düşünülürse ağırlığı, kapladığı yer, sıcak-soğuk karşısındaki durumu, yer çekimiyle olan bağlantısı yüzünden fiziğin alanına girer. Durum gökbilimde de böyledir aşağı yukarı. Eski Mısır, Babil gökbilimcilerinin gözlemlerinden öğrendiğimize göre güneş, ay, yıldız gibi gökvarlıkları insan yazgısıyla sıkı sıkıya bağlantılıdır. İşte onları gökbilim gözlemlerine yönelten etkenlerinden biri de bu yazgıyla olan bağlantıdır.

Çağımızın kimi bilimleri insandan uzaklaşmakta, ona evren bütünü içinde gelişigüzel bir varlık diye bakmaktadır. Özellikle insanı bir "üretim varlığı" olarak görmeyi yeğleyen bilimler, onun bireysel önemini gözardı etmektedir. İnsanın bir toplum içinde yaşaması birey olarak değerini azaltmadığı gibi, salt birey niteliğinde görülmesi de toplumdaki yerini daraltmaz. İnsan toplumda ya da evrendeki "yer"iyle değer kazanmaz. Onu değerli kılan özel yapısıdır. Bu yapının gelişmesi, biçimlenişi

ayrı bir sorundur, kaynağa önem veren kuramlarla ilgilidir. Bu kaynak nerede bulunursa bulunsun, önümüzde duran insanın anlaşılmasına yardımcı olmaz. Dilimizde "üzümü ye de bağını sorma" diye bir atasözü vardır. Buna uyarak insanın nereden gelip nereye gittiğini araştırmayı başka bilimlere bırakmak gerekir. Önemli olan önümüzde duran insanı anlamaktır, onun doğal kimliğini saptamak değil. Çağdaş antropolojinin içine girdiği sorun alanı insanın gelip gideceği yeri aramakla değil insanı bütün eylemleri, düşünceleri, davranışları, başarılarıyla birlikte bölümlere ayırmadan tanımakla sınırlıdır. Bu alan insanın ilgileriyle çevrilidir. İnsan ilgileriyle kendini ortaya koyar. Bu ortaya koyuş, kamunun ilgisini çekecek nitelikte görünüş alanına çıkış da değildir. İnsan içekapanış girişiminde bile belli ilgililerle kuşatılmıştır. Bu ilgiler insana özel bir ortam yaratır. İçekapanan insanın bulunduğu ortama "iç-ortam", toplum içinde olsun olmasın; evrene, çevresine yönelik insanın yaşadığı ortama da "dış-ortam" diyoruz.

İç-ortamda eylemler kapalıdır, dış-ortamda ise sürekli bir devinim içindedir. Kendini düşsel bir konuya adamış, toplumdan uzaklaşmış, yalnız düşünmekle yetinen bir "derviş" iç-ortamda, boyuna araştıran, inceleyen, toplumda, evrende çözülecek sorun arayan insan ise dış-ortamdadır. Bu iki ortam birbiriyle çelişse de insanın anlaşılmasında başlıca odaktır. Birinde ilgiler içedönük, ötekinde dışaaçıktır. Başarı bu iki karşıt ortamda ortaya konan ürünlerle ölçülür. En başarısız sayılan insanın bile, kendi ilgi alanında, bir etkinliği, bir üreticiliği vardır. Burada üretilenin yararı, yıkımı sözkonusu değildir. En kapsamlı, en çetin bir felsefe, bilim sorununu çözmeye çalışan insanla sevmediği kimseyi öldürmeye uğraşan insanın eylem içinde bulunduğu yadsınamaz. Eylemin niteliği insanın anlaşılmasına yarar. Bu eylemin "iyi", "kötü" diye nitelenmesi bir etik sorununu gündeme getirir. Antropoloji, insanı anlamak için, bu eylemi açıklar, değerlendirmez, yargılamaz. Etiğin ilgi alanına giren bu durumun bir ucunda "iyi", öteki ucunda "kötü" bulunur. Bu iki uç iç-ortamda da dış-ortamda da vardır. Bütün değerler bu iki uca göre sıralanır. Bu sıralanma, etiğin iki kesin ölçeği iyi ile kötüdür anlamına gelmez.

İç-ortamda bulunan insan, ilgilerini düşsel bir konu üzerinde yoğunlaştırdığından evrene kapalıdır, daha doğrusu sırtını dönmüştür. O, bilge bile olsa, kendini belli bir alanla sınırlandırmıştır. Bu alanda ancak söylencesel nesneler, düşsel ürünler, kişinin tinsel tutumuna göre kuruntular, düşlemler, aşırı kuramsal düşünceler üretilir. Bu üretilenler birer felsefe, bilim sorunu olarak ileri sürülse bile sağlıklı bir sağduyunun, bilincin onlara söyleyecek sözü yoktur. Sağlıklı bilinç, sağduyu usa dayalı ölçü ister, usun sınırları dışına taşan, ancak varsayılan birtakım nesnelerle sorunları çözmeyi amaçlamaz. Bize göre bütün "değişmezlikler", düşünsel katılıklar bu alana girer, dinler, gerçekleri usun değil de insanın oluşturduğu ortamda arayan gerçekötesi (metafizik) öğretiler bu ortamda yeşerir.

Dış-ortamda insan evrene açıktır, sorunlarla çevrilidir, en güvenilir ölçeği ustur. İnsan bu ortamda sorun yaratmaz, sorunları usun ışığında incelemeye, açıklamaya çalışır. Bilim, felsefe, sanat (gerçekçi olma koşuluyla) bu ortamda gelişir. Bu iki karşıt ortam arasında bir sınır çizgisi vardır. Bilim, bütün sorunların çözümünü tek nedene indirger, ondan başka yol tanımak istemezse, bütün öteki usa dayalı çözüm yöntemlerine karşı çıkarsa, dediğim dedik savında bulunur bütün kapıları kaparsa bu sınır çizgisinin ötesine taşarak iç-ortama geçer, kendinden başka doğru, kendinden başka yetkin kurum tanımayan bir yönetime benzer. Durum felsefe, sanat için de öyledir. Felsefe, bütün sorunları çekmecesine yerleştirir, kendinden başka kimseye göstermek istemez, çözüm yöntemlerini günün ışığında sergilemezse kendi eliyle kuyusunu kazar, yalnız sınırlanmakla kalmaz, insanı da ardından sürüklemeye çabalar. Sanata gelince, onun durumu daha değişiktir, işlediği konuyla bağlantılıdır biraz da. Sanat konunun içinde erirse kişiselleşerek içekapalı bir duruma girer, konuyu biçimlendirerek bir insan sorunu niteliğinde gündeme getirir, toplumun önüne sererse dışadönük bir özellik kazanır, evrenselleşir. Bu olay, sanatın işlediği konuda bütün insanlara seslenebilecek bir başarı sağlamasına bağlanır. Yalnız kendi kendine seslenen bir sanat anlayışı kapalı bir eylem olmaktan öteye geçemez. Bu-

rada, anlayış eylem olur mu? gibi bir soru sorulablir. Olur, anlayış eyleme dönüşmezse ürün ortaya konamaz. Bu eylem, insanla olan bağlantısı nedeniyle, antropolojinin açıklayacağı bir olaydır. Ortaya konan ürünün değeri, güzelliği, yetkinliği ise antropolojiye dayanan estetiğin konusudur. Sanat ürününde güzellik, yetkinlik gibi nitelikler birer yönelmeyi gerektirir. Kendisine yönelinmeyen bir sanat ürününün güzelliği, yetkinliği, ölçülülüğü sözkonusu değildir, o insandan saklı kalmış bir nesne demektir.

Sanat ürünü ilgilerin çoğaldığı, yoğunlaştığı bir odak niteliği taşıdığından daha geniş bir alana seslenir. Sanattan anlamadığını söyleyen, sanat ürünü karşısında söz söyleme yetkisini kendinde bulamayan insan yok gibidir. Oysa fizik, matematik, kimya, mineraloji, gökbilim öyle değildir. Onlardan anladığını söyleyebilenlerin sayısı çok mu çok azdır. Sanat bu özelliği bakımından yöneticiliğe benzer. Toplumda, ulusu yönetemem diyecek kimse bulmak kolay değildir, bunu seçimlerde ortaya atılan adayların sayısından anlamaktayız. Bu alanlar ilgide sınır tanımaz. Nitekim bilginin ayağa düştüğü toplumlarda bilgelerin, bilginlerin, uzmanların sayısı da çoğalır. Bu durum odaksız ilgiler sonucudur. İlgi, belli bir konuda yoğunlaşarak çalışmayı, araştırmayı, olayları sorun durumuna getirerek çözümlemeyi amaçlamaz, dağınık, yüzeysel kalırsa odaksız olur. Öte yandan ilgiler belli bir konu üzerinde yoğunlaşarak katılaşmaya yüztutar, içekapalı bir nitelik kazanırsa, kişinin dünyası daralır, bu durum düşünce alanında tekelcilik, bağnazlıktır. Bunun felsefe, sanat, bilim ortamlarında sorunların aydınlatılmasına yönelik derinleşmeyle ilgisi yoktur. Bu yüzeysel ilgiler kaygandır, bilimde, felsefede üretici nitelik taşıyan odak ilgilere benzemez.

Felsefede, bilimde beliren ilgi insanı değişik yönelmeler içine iter, ona yeni alan bulmanın gerekliliğini duyurur. Araştıran, düşünen, sorunlarla çevrelenen insan bulunduğu ortamın yetersizliği sanısına kapılabilir. Olumsuz gibi görünen bu durum gerçekte olumludur, geliştirici, ilerletici yenilik arayıcı atılımın gizemli itimidir. İnsan bu gizemli itim nedeniyle bu-

lunduğu dünya ile yetinmez, daha geniş, daha doyurucu bir evren arar, yaşadığı evrensel çevrenin dışına çıkmaya çalışır, düşünme yeteneğinin bütün gücünü ortaya koyar. Gelişen düşünme atılımı, bilimin aydınlığında sınırsız boyutlara ulaşan uzay karşısında, insana üzerinde yaşadığı dünyanın darlığını duyurur. Bu darlık bilimsel ilgilerin çoğalmasıyla daha da artar, insan nerdeyse yeni bir dünya aramaya koyulur, onu bulmanın özlemini çeker, dünyasının kendisine yetmediği sanısına kapılır. Nitekim son uzay araştırmalarında varılan sonuçlar, sağlanan başarılar insana yeni bir dünyada yaşamanın özlemini çektirmektedir. Çapı binlerce ışık yılıyla ölçülen bir galaksiye oranla yeryuvarlağının "büyüklüğü" sözkonusu değildir. Oysa, gökbilimde sağlanan büyük başarılardan önce durum böyle değildi, kimse uzayda yeredinmek özlemine kapılmaz, tanrının vereceğini sandığı "mutlu dünya"da yaşamanın düşlerini kurardı. Bilginin, bilgenin değilse de uygarlık alanında verilenle yetinen insanın önünde bir uçurum açılmıştır, sığ insanın inanla kapamaya çalıştığı bu uçurumu bilimsel buluşlar, felsefe alanında sağlanan ilerlemeler daha da genişletmiştir. Burada "felsefe alanında ilerleme" sözleri insanı ilgilendiren sorunların çoğalması, önerilen çözümlerin türlülüğü anlamındadır. Özellikle çağdaş antropolojinin insanı sorunlarla yüklü bir varlık olarak sergilemesi, felsefenin öteki öğretilerinde daha geniş bir ilgi ortamının bulunduğu gerçeğini gündeme getirmiştir. İnsan salt bir "düşünen varlık" olmaktan çıkmış, çevresiyle oluşan bir "bütün" olarak görülmeye başlanmıştır. Bu durum çok çetin bir felsefe sorununu aydınlığa çıkarmıştır. Sorunların birbirini izlediği bir ortamda insanın odak konu durumuna getirilmesi antropolojinin önemini vurgulamış, insan-çevre bağlantısının temel sorun niteliği taşıdığını göstermiştir.

İnsan-çevre bağlantısı yalın bir konu değildir, birbirine düğümlenen insan ilgilerinin genişlediği sorunlar alanıdır. Deney bilimleri, gözlem bilimleri (deneyi belli araçlarla yineleyemeyen bilimler) gibi değişik yöntemlerle çalışan uğraş dalları insan-çevre bağlantısı sorunlarına daha dar bir açıdan bakabilir, kendi alanlarına giren insan sorunlarıyla sınırlanır.

Bu bilimsel sınırlanma antropolojiye oranla bir daralmadır. Oysa insan, bilimsel verilerin etkisiyle genişlemek, bütün sınırların kaldırıldığı bir varlık alanına açılmak istiyor. Bir düş bile sayılsa, uzayda yeredinme özlemi bu genişleme tutkusunun sonucudur. *Bedri Rahmi*'nin şu dizelerinde bu özlemin izleri sergilenmektedir:

Yarab: İnsanoğullarından çektiğim yeter
Gökyüzünden benim hisseme düşeni ver
Altına dilediğim gibi ömrümü sereyim
Mendil kadar olsun tarlamı ayır
Beni doyuracak ağacı göster.

Bu, dünyadan kaçış isteği yaşamdan bıkmak anlamına gelmiyor, daralan çevrenin dışına çıkarak daha geniş bir alanda yaşama eğilimini dilegetiriyor. Bu eğilimin özünde sınır tanımayan bir insan ilgisi saklıdır, bilimin kesin ölçülere göre veremediğini ozan sanatın olanaklarıyla sağlamanın özlemini açığa vuruyor. Bu durum, bize göre, insanla çevresi arasındaki gerginlikten kaynaklanıyor. Daralan çevre karşısında genişleyen ilgiler insana yeni bir yaşama ortamı aratıyor. Bunları bir ortaçağ insanı söylese, duraksamadan inana dayandığını, kutsal kitaplardan esinlendiğini ileri sürebilirdik. Oysa, çağımızın bilime, felsefeye inanan insanının özlediği dünya ortaçağda yaşamış soydaşınınkine benzemiyor. Burada bir çevresel gerginlik sözkonusudur. Ancak bu gerginlik Varoluşçuluk'un din kökenli görüşünden de ayrıdır. Varoluşçuluk, ortaçağ anlayışına ne denli karşı çıktığını söylerse söylesin, bir yerde, sınırlı bir gerçekötesi kuramını gündeme getirmektedir. Dahası, insan ilgilerini kuramsal bir bunalımın kaçınılmaz sonuçları gibi görmektedir. Oysa çağdaş antropolojinin gözünde insan-çevre gerginliği, öteki insan ilgileri gibi, insanın aydınlığa çıkarılması gereken bir boyutudur. Bu boyut kuramsal değildir, insan yaşamının içindedir, diridir, yeni bulunmuş bir olay değil, üzerinde durulmamış bir sorundur. Bu boyutun arkasında insanın daralan dünyası saklıdır. Bu dünyayı gün ışığına çıkararak açıklamaya çalışan ya da çalışması gereken öğreti antropolojidir.

Antropolojinin aydınlığında insana bakmayı bilen araştırıcı, insan ilgi 'n iki karşıt doğrultuda olduğunu görür. Bunlardan bin .erin çevreden insana, ikincisi de insandan çevreye yönelmesidir. İnsan, yaşadığı ortamda, çevresinde bulunan soydaşlarının ilgisini çeker. Bu ilginin kaynağı insanın davranışları, eylemleri, düşünceleri, etkinliği, başarıları bg. bireysel edimlerdir. Toplumdan uzak kalmayı yeğleyen, içinekapalı insan bile başkalarının ilgi alanı dışına çıkamaz. Uzun süre ortalıkta görünmeyen bir kimseyi tanıdıkları, yakınları, arkadaşları aramasa bile, günün birinde yasalar arar, soruşturur. Sözgelişi vergisini ödemeyen, toplumda yükümlü olduğu birtakım görevleri yerine getirmeyen bir bireyi yasalar arar. Bu arayış "yasal ilgi"dir, bireyin dışındadır. Bu ilginin genel geçerlik kazanması, yetkili bir kurulca önceden yürürlüğe konmuş olmasındandır. "Yasal ilgi" toplumsal görevlerin bireyüstü bir geçerlik kazanmasından doğar. Bu nedenle toplumda yürürlüğe konan yasa, görev örtüsü altında, genelleştirilmiş bir ilgiler yumağıdır. Bu olay hukukun konusudur deyip geçmek soruna çözüm aramaktan kaçmaktır. Hukuk, başlangıçta, yetkili bireyler topluluğunun bireyi aşan uygulamalarına geçerlik kazandıran işleminden kaynaklanır. Ortada bir "hak" sorunu varsa bu bireylerarası bir ilişkinin ürünüdür. Yeryüzünün bilinmeyen bir bucağında, tek başına yaşayan birey için "hak" kavramı geçerli değildir. Bu kavram, ancak, bir bireyler topluluğu içinde sözkonusudur. Bu ıssız yerde, tek başına yaşayan birey için hangi ölçülere göre "haklılık-haksızlık" sözkonusu olabilir? Demek bu kavramların geçerlik kazanması bireylerarası ilgilerin varlığına dayanmaktadır. İnsandan çevreye, çevreden insana yönelik ilgilerin en önemli ürünü bilimdir. Bilim, başlangıçta bireyden çevreye yönelik ilgiyle bağlantılı bir eğilimin, bir öğrenme özleminin ürünüdür. Bu ürünün bireylerarası geçerlik kazanması, kesin kurallara bağlanması, onaylanması bilim niteliğine bürünmesini sağlar. Bugün kimse çıkıp fiziği, felsefeyi birkaç kişi anlaşarak, bir topluluk oluşturarak ortaya koydu diyemez. Bilim, konut yapmak için kurulmuş, bir ortaklık değildir; bir-

birine eklenen, birbirini geliştiren bireysel başarılar birikimidir. Bu tek tek başarılar, başlangıçta bireysel ilgiden doğmuşken, birikim durumuna gelip kesinleşince (bilimsel anlamda yasallaşınca) bireyi aşar, onu kuşatan bir çevre niteliği kazanır. Bu durumda birey, bilimsel çevrenin buyruğuna uyma gereğinde kalır, bilimin genel geçerlik kazanan buluşları dışına çıkamaz. O buluşların ışığında, yeniden çevreye yönelen ilgi yenilerini ortaya koymaya çalışır. Bu bireysel ilgi, çevrenin bakışlarını üzerine çeker. Sözgelişi *Heisenberg*'in kuramı bilimsel çevrede doğan bireysel bir başarıdır, başlangıçta çevreye yönelik ilgiden geliyordu. Sonra, bilimsel çevreyi oluşturanların ilgilerini çekti, bu konuda birtakım görüşlerin, tartışmaların doğmasına olanak sağladı. Bu olay ilginin bireyden çevreye, çevreden bireye yönelmesinin açık seçik bir örneğidir. Durum bütün bilimsel buluşlarda, felsefede, sanat dallarında böyledir. *Van Gogh*'un bireyden çevreye yönelik ilgisi, sonradan çevreden bireye yönelik ilgiye dönüştü, resimde yeni bir akım ortaya çıktı. Buna, bilimsel anlamda, çevrenin bireyi, bireyin çevreyi etkilemesi de denebilir. Bu karşılıklı etki, karşılıklı ilginin sonucudur.

Husserl'in geliştirdiği *Fenomenologi,* başlangıçta bireysel ilginin çevreye (varlık sorunlarına) yönelmesiydi, sonra felsefe çevresinde oluşan ilgiler, onun bireysel varlığına (görüşüne) yöneldi, başka görüşler ileri sürüldü. Felsefe sorunlarına duyulan ilgilerin çoğalması (ister bireyden çevreye, ister çevreden bireye olsun) yeni düşünce odaklarının bulunmasını sağladı. Bu olay ilgilerin genişlemesidir. Bu ilgisel genişleme karşısında insanın dünyası, bir çevre olarak, daralıyor, bu daralan dünyada insanın üzerinde durması gereken sorunlar -ilgilerle orantılı olarak- çoğalıyor. Çoğalan sorunlar, hangi bilim alanında olursa olsun, antropolojinin odak konuları arasındadır. Bu sorunlar, birer insan başarısı olarak, antropolojinin ilgi alanı dışına itilemez, ancak çözümleri de antropolojiye bırakılamaz. Antropoloji, felsefe alanında bağımsız bir öğreti olarak, ortaya çıkmazdan önce bu sorunlar bilinmiyor muydu? diye bir soru sorulabilir. Biliniyordu kuşkusuz, ancak, insan bi-

limlerin elinde üleştirilmiş, bölümlere ayrılmış, bütünlüğünden yoksun bırakılmış bir varlıktı, bu da açık bir gerçektir. Özellikle toplumbilimin, ruhbilim gibi insan konusunda toptancı bilimler insanı daha dar bir alana sıkıştırmaya çalıştı, sorunları bölümcül bir tutumla açıklamayı yeğleyerek insanı anlayacağını sandı. Böyle bir tutum insanın çevresini daraltır, onu sınırlı bir alan varlığı durumuna getirir. Oysa insan, bilgisinin artmasıyla koşut giden ilgileri yüzünden çevresini genişletme eğilimindedir.

Uygarlığın gelişmesi, bilimsel yenilikler, felsefe alanındaki başarılar insanın çevresiyle olan bağlantısını önemli bir sorun durumuna getirmiştir. İnsan, gelenekçi kuramlara göre, dar bir çevre içindedir. Bu çevre, bütün yeryuvarlığı olsa bile, gökbilimin ortaya çıkardığı sonsuz evrenler karşısında dardır, sınırlıdır. Oysa düşünen, araştıran, çevresinde olup bitenleri sorunlaştırıcı bir tutumla inceleyen, gözlemleyen insan daha geniş bir çevreye açılmak, genişlemek ister. Bu olay insanı iki çelişik davranışla yüzyüze getirir. Biri bilimsel buluşların daralttığı dünya, öteki insanın bilinen çevrenin dışına çıkması, evreni bir çevre durumuna getirmek istemesi. İnsan bu iki karşıt olay içinde tedirgindir. Bu tedirginlik radyo, televizyon, basın, yayın gibi iletişim araçları nedeniyle çoğalan ilgilerin altında daha da artmaktadır. Binlerce kilometre uzakta yaşayan insan topluluklarının durumu bu genişleyen ilgiler alanı içine girmekte, böylece ilgi ilgiyi yaratarak genişletmektedir. Genişleyen ilgiler birtakım sorunları gündeme getirmekte, ulus yönetimlerinin uygarlığın özüne aykırı tutumları yüzünden korkulu bir geleceğe iletilen insanların durumu, aydın kişiyi derin derin düşündürmektedir. Aydın kişinin, uygarlığın insan esenliği adına gelişmesinden yana olan düşünürün, uygarlığın özüne aykırı davranan yönetim kurumlarına dur demeye gücü yetmemektedir. Düşünen insan için bu durum bir üzüntü kaynağıdır. Bu üzüntü düşünürün, aydının, bilgenin ilgisinden kaynaklanır. Uygarlığın özüne yabancılaşmış, yalnız bulunduğu kurumun egemenliğini amaçlayan, bilimsel buluşları başkalarına egemen olmak için birer araç diye gören kimselerin bu

durumdan üzüntü değil esenlik duydukları bilinmektedir. Bu kimseler tekniğin üstünlüğünü yönetimsel egemenliğin bir aşaması sanma yanılgısı içindedirler. Bu çelişik davranışlar, yöneticilerle uygarlığı insan esenliğine yardımcı kılmak isteyen aydınlar arasında beliren gerginlik sürüp gidecektir. Çoğalan ilgilerin niteliği özdeş değildir; barışı, esenliği, insan mutluluğunu isteyenlerin karşısında teknik buluşlara egemen yöneticilerin sınır tanımayan üstünlük sağlama tutkusu yeralmaktadır. Bunun düzelme olanağı yoktur, çağımızda "ya yönetici bilge, ya bilge yönetici olmalı" önerisi geçerli sayılmıyor. Bilgenin tutumu yönetimle, yöneticinin davranış biçimi bilgelikle bağdaşmıyor. Çağın egemen yöneticileri bilgeliğin gereksizliğini bile ileri sürmekten çekinmiyorlar. Bilim alanında en yüksek sanı kazanmış, aydının başına bu sanı yazmaktan kendini alamayan nice yüksek öğretim görevlilerinin işbaşına geçince, ulus yönetiminde yetkili olunca uzmanlıklarıyla bağdaşmayan, uygarlığın amacına karşıt girişimlerde bulundukları, eylemlere atıldıkları çağımızda az görülen bir olay değildir. Demek bilgi, onların başında değil, cebindedir, cepte taşınan bilginin de alışverişten başka bir işe yaramadığı bilinmektedir. İmdi, bir okuyucu çıkıp bu anlatılanların hepsinin yeni olmadığını, sık sık ortaya atıldığını, boyuna yinelendiğini gene de etkili, uyarıcı, yolgösterici olmadığını söyleyebilir. Söylerse iyi eder. Ona verilecek yanıt şudur: Felsefenin görevi, dolayısıyla antropolojinin ödevi insan sorunlarını çekmecelere yerleştirmek değil, onları uygarlığın akışı içinde yeniden ele almak, çağın bilimsel anlayışına, düşünce yapısına göre gündeme getirmek, açıklamak, çözümler, yöntemler önermektir. Bunların hepsi de insanı anlayıp anlatmak için gereklidir. Uygarlık insan ilgilerini sınırlandırmaya başladığı yerde örtülü bir baskı yönetimine dönüşür, sonunda kendi kendini yer.

**
*

Buraya değin bilimsel gelişmelerden, insanın daralan çevresine karşı genişleyen ilgilerinden, evrene açılışından, yeni evrenlerin bulunuşu karşısında yeni sorunların gündeme getirildiğinden, insanın sayısız-sınırsız ilgilerle yüklü bir varlık olduğundan sözettik. Bu ilgilerin genişlemesi sonucu felsefe-bilim alanlarında gittikçe çoğalan, birbirini doğuran, besleyen başarılara değindik. Bütün bunların ilgide odaklaştığını, bu ilginin de antropolojinin önemli bir sorunu olması gerektiği düşüncesini savunduk. Peki bu ilginin kendisi nedir? Neye ilgi diyoruz, neyi ilginin dışında bırakıyoruz? İlgi yalnız düşünen insanda, bilgede, bilginde mi vardır? İnsanla yakından ilgilenen başka bilimler varken, neden bu ilgi antropolojinin kucağına atılmak isteniyor? Genişleyen ilgiler karşısında daralan dünya sözleri yeterince açık mıdır? Gökbilimin, fiziğin çalışmaları sonucu yeni evrenler, yeni göksel dizgeler ortaya çıkmışken neden dünya daralıyor da genişlemiyor? Bu soruları daha çoğaltabiliriz. İlgilerin çoğalması sorunların artmasına, sorunların niceliksel durumu ilgilerin genişlemesine olanak sağlıyor. Şimdi bu konuyu açıklamaya çalışalım.

Başta insan olmak üzere, bütün dirilerde birtakım doğal eğilimler vardır. Bunlara kimi bilimlerde "içgüdü", "içtepi" gibi adlar da verilir. Bu eğilimler, yapıları gereği, dirilere göre değişir. Kiminde varlığını sürdürebilmek için bir doğa kuralı niteliği taşır. Bunların hepsi değilse de önemli bir bölümü insanda da bulunur. İnsan, usun, bilincin gücüne dayanarak bunları denetim altına alabilirse de büsbütün ortadan kaldıramaz. Öteki dirilerde bu eğilimleri denetim altına almak bile sözkonusu değildir. Bu eğilimleri ancak sağlık durumu etkileyebilir ya da kimini ortadan kaldırır. Bu durumda diri varlık bir yeteneğinden yoksun kalır, yaşamı korkulu duruma girebilir. Doğanın verdiği bir eğilimi ortadan kaldırmak dirinin kendi kendini yetersizleştirmesidir, bu da bütün koşullar altında olanaklı değildir. Doğanın verdiğini gene doğa alabilir. Bu durum dirinin, yaşam bakımından tükenmeye başlamasıdır. Bu olaylar antropolojinin değinip geçmekle yetinmesi gereken, çözümü başka bilimlere kalan bir sorunlar dizisidir. Sözgelişi

beslenme, çoğalma, soyun sürmesi, doğal veriler içinde korunma bg. olaylar, genelde, bilincin, usun dışındadır. Burada bizi ilgilendiren bu tür eğilimler değil, bilincin, usun sağladığı olanaklardan kaynaklananlardır. Bunlar arasında, insanın hayvanlara uyguladığı işlemler vardır. Bunlara "doğal saptırmalar" diyoruz. Bir hayvana özel eğitim yoluyla insana yaraşır işler gördürmek bu doğal saptırmalar arasındadır. Bu saptırmalar hayvanı doğal ortamından çıkararak yozlaştırmaktan başka bir anlam taşımaz. Kimi düşünürler, bu olayı insandan yola çıkarak bir benzetimle, "gelişme" diye görmek isterler. Oysa hayvanda gelişme, kendi doğası doğrultusunda sözkonusu olabilir. Hayvanı eğiterek, ona yinelemeler yoluyla birtakım davranışları uygulatarak bir işte çalıştırmak, geliştirme değil onu bir araç durumuna getirmektir. Eğitilen, insanın kimi davranışlarına özenen hayvan canlı bir araç olmaktan öteye geçemez. Eğitilen hayvandan doğan yavrunun, bu sonradan öğretilenle uzlaşmadığı, uyum sağlamadığı, gene doğanın çizdiği yolda gittiği görülmektedir. Hayvan, kendisine benimsetilen davranışları eğiticisi olmadan, "kendiliğinden" yinelemediğine göre yavrusuna da aşılayamaz, işe gene eğiticinin etkisi karışır. Bu olayın bir benzerini, gelişen çağdaş teknik alanında, insana uygulayan yönetimlerde görmekteyiz. Çağdaş teknik, kimi uğraş alanlarında bireyi "araç üreten araç" ya da "araç kullanan araç" durumuna getirmektedir. Özellikle sınırsız bir egemenlik tutkusuna kapılmış yönetimlerde bu olay açıkça görülmektedir. Nitekim çağımızın toptancı yönetimlerinde eğitim-öğretim düzeni insanı düşünüp üreten değil de "buyrulanı eksiksiz yapan" bir araç gibi yetiştirme çabasındadır. Bu eğitim-öğretim yöntemi insan bireyini doğal eğilimlerle sınırlanmış bir hayvana çevirmektedir. Hangi yöntemle olursa olsun, insan yalnız verileni yapmakla görevli bir yaratık durumuna getirilirse, ilgilerinin genişlemesine karşın dünyası daraltılmaktadır. Bu daralan alanı "çevre" diye nitelemek sorunu sığlaştırmaktadır. İnsanın ilgileri engelleniyor, onun yeni buluşların genişlettiği evren enginliği içinde daracık bir ortamda "düşünmeden yaşaması" sağlanıyor. Kimi toplumlarda (daha

geri kalmışlarda) parti başkanlarının "putlaştırılması" sonucu çevrelerinde toplanan kalabalıkların birer canlı araçtan öte anlamı yoktur. Bir toplumda bütün başarıyı "başkan"dan beklemek, bireyleri yozlaştırmış bir eğitim-öğretim uygulamasının sonucudur. Böyle bireylerin en ileri iletişim araçlarından yararlanmalarına karşın uyandıkları söylenemez, onlar bir "bilinç uyuşukluğu" içindedir. Bilinç uyuşukluğu içine düşen insanın, eylemsel girişim bakımından, eğitilerek birtakım yapay başarılarla donatılmış hayvandan ayrılır yanı azdır (doğal yapısı dışında). Bu eğitim-öğretim yoluyla kazandırılan sınırlı başarılarda ilginin etkisi-katkısı nedir?

İlgi bilinçli bir yönelmedir, belli bir soru sormayı gerektirir. Bu soru sorma bilimin, felsefenin, sanatın genel ilkelerine uygun düştüğü gibi, çok kişisel bir nitelikte de olabilir. Soru sorma yüzeysel bir tutumla değil, bilinç derinliğine yönelen bir anlayışla olursa dizgesel bir çözüm biçimini gündeme getirir. Bu soru belli koşullara bağlanan, genel geçerlik kazanan, kesinliğe ulaşan bir çözümle sonuçlanırsa, kendi kendine yeterli kalırsa bilimsel yasallık taşır. Bilgin bunu çürütmeye değil, ona karşıt da olsa, başka bir buluşla geliştirmeye çalışabilir. Önerilen çözüm genel geçerlik taşıyan bir kural niteliğine bürünmeyip daha geniş bir görüşü, daha tartışılabilir bir kuramı, bir anlayışı dile getirirse felsefenin sınırları içinde kalır. Felsefenin sınırları içinde kalmak bir değerden düşme, önemi azalma anlamı taşımaz, daha geniş boyutlu bir düşünce ortamına, bakışaçısının genişlemesine olanak sağlar. Kimse çıkıp bir felsefe kuramının, kesinlik kazanmış bilimsel bir kanıtlamadan daha değirsiz olduğunu ileri süremez, sürerse bunun yanıtı "dilin kemiği yoktur" olur. Bilimde, felsefede "değerli" olma ortaya konan geliştirici, düşüncenin boyutlarını genişletici buluşla, görüşle bağlantılıdır, yarar sağlamakla değil, çağımızın kimi aydın çevrelerinde, uygarlığın güncel bir yararla ilişkili olması gereğini savunan yüzeysel düşüncelerin geçerlik kazandığı da bilinmektedir. Oysa yarar, çıkar gibi nesneler ilgileri sınırlandırır, belli bir yerde amaca ulaşılınca da durdurur. İlginin durduğu yerde bilimsel gelişmeden, felsefe anlayışından

sözetmek akıntıya kürek çekmektir. Bu yarar-çıkar bağlantısının en ilginç örneğini dinlerde görürüz. Ödül-ceza, cennet-cehennem, bilinmeyen tanrısal bir evrende mutluluk-mutsuzluk karşıtlıklarının ortadan kaldırıldığı gün dinlerin etkisiz duruma geldiğini görmek kolaydır. Bu tür ilgiler felsefe-bilim alanı dışında kalan geleneksel yönelmelerdir, birçoğunda sağılıklı bir bilinç ışığı bulma olanağı da yoktur. Felsefe-bilim bu bilgileri birer insan eğilimi sayarak, insanın anlaşılmasında sorunlaştırır, açıklar, ancak onları kanıtlayıcı öğe diye görmez.

İlgi yalnız düşünen insanda, bilgede, bilginde yoktur, bütün insanlarda vardır. Bilgenin, bilginin ilgisi yönelinen nesneyi sorun durumuna getirmek ister, ona bakıp geçmez. Özellikle antropoloji bu ilgi türlerini, insanın anlaşılmasında birer odak sorun niteliğinde görür, ilgiyi insandan ayırmaz. Ruhbilim, toplumbilim gibi bilimler de bu ilgi üzerinde durur, ancak onların konuyu açıklama yöntemleri değişiktir, daha dar sınırlar içindedir. Felsefede ilginin davranışları kurallaştırması etiğin, belli ölçülere göre değerlendirmesi estetiğin işidir. Etikte kurallaştırma iyi-kötü karşıtlığına, estetikte ölçülere bağlama güzel-güzel olmayan değişikliğine dayanır, bir bakıma göre. Bu iyi-kötü, güzel-güzel olmayan karşıtlıkları, bu iki öğretinin bunlardan başka temel öğeleri yoktur anlamına gelmez, yalnız bu öğelerin daha çok ilgi çektiğini, daha çok göze battığını, daha yaygın olduğunu gösterir. Bu konularda düşünen insanın sorunlaştırıcı tutumu, yönteme dayalı çalışması onu yüzeysel görüşlere kapılanlardan ayırır, ilgilerinin bilimsel bir anlayıştan kaynaklandığını, gelip geçici olmadığını bildirir. Burada etikle estetiğin geleneksel görüşe değil çağdaş antropolojinin anlayışına dayanması gereğini söylemenin aykırı bir anlamı yoktur. Bu iki öğretinin, eskiden beri alışıldığı gibi insan kavramına bağlanması geliştirici, sorunları ilerletici bir tutum olmayacaktır. İnsan kavramından değil, insanın kendinden yola çıkmak, etiği de, estetiği de insan davranışlarıyla birlikte, bir bütünlük içinde görmek, onları insandan uzaklaştırmamak, soyut birer nesne gibi görmemek tek çıkar yoldur. Bu yolun karşıtı olan tutum eskiyi sürdürmekten öte bir anlam

taşımaz, yalnız kavrama bağlanan bir öğreti insanın yanından değil uzağından geçer. Oysa antropoloji temellerine dayanan etik, estetik sorunları insanla "birlikte" ele alınır, alınmalıdır. İki öğretinin de özünü oluşturan ilgi insandan ayrı bir olgu değildir. İnsanın gündeme getirilmediği yerde etiğin, estetiğin alanına özgü ilgi boş bir kavramdır.

İlgi sorununu antropolojinin ortamına çekmek gelişigüzel bir tutum değil, bir yöntem gereğidir. İnsanla ilgilenen başka bilimler vardır kuşkusuz. Ancak bu bilimler insanı nesnel bütünlüğüyle incelemez, kendilerine yarayan bölümlere ayırarak ele alır. İnsanın doğal yapısını, tinsel eğilimlerini, duygusal davranışlarını, düşünsel girişimlerini, toplumsal görevlerini, başka uğraş ortamlarında görülen başarılarını ayrı ayrı araştırmak, açıklamak insanı bir bütün olarak anlamayı sağlamaz. Çevresinden, nesnel ilişkilerinden soyutlanmış insan "gerçeğinden uzaklaştırılmış" bir kavram varlığıdır, doğada öyle bir kişi yoktur. Çalışma masasının üstüne konmuş bir çiçek onun yetiştiği bahçeyi, onu geliştiren doğal verileri, köklerini, gövdesini, geçirdiği gelişim aşamalarını, beslendiği özleri, onu "çiçek" yapan toprağın özelliğini öğrenmeye, açıklamaya yetmez. Çiçeğin doğal gerçekliği yetiştiği toprağın, bahçenin, doğal ortamın bilinmesiyle açıklanabilir. Bu nedenle insan sorunu, insan kavramıyla değil, insanın kendisiyle ortaya konmalıdır, bunu başaran da antropolojidir. Bir yaprak koparıldığı ağacın türünü bilmeye yeter, ancak ağacın bütün doğal niteliklerini, yapısını öğrenmeye yetmez. Durum bilimlerde de öyledir. Bir bilim, ilgi odağı dolayısıyla insanın bir yanını tanımaya olanak sağlar, bu bilinen yanıyla, insan bütününü anlamaya elvermez. Oysa antropoloji insanı bilim şöleninde konuklara üleştirmeden anlamayı sağlama yolundadır. Sözgelişi insanın gövdesel yapısını, gelişimini, geçirdiği evrim aşamalarını konu edinen antropoloji ile bir felsefe çığırı olan antropoloji arasında ad özdeşliği vardır. Bu özdeşlik, bu iki bilimsel alanın özdeşliği anlamına gelmez. Birincisi insanın özel bir yanını, doğal varlığını, biyologinin apayrı bir sorun ortamında gündeme getirilen konularını inceler. Bu alanda sorun

insanın bir diri varlık olarak doğada yürüdüğü evrim aşamaları, bu aşamaların odaklaştığı değişim duraklarıdır. Felsefe çığırı olan antropoloji ise bu alana büsbütün yabancı kalmaz, ancak onun verileriyle de sınırlanmaz; insanı çok daha geniş boyutlar içinde, çok daha yüksek bir başarı ortamında görür. Onun gözünde insan başarılarıyla, davranışlarıyla, başka dirilerde bulunmayan ayrıcalıklarıyla bütünlük kazanan bir sorunlar alanıdır. Bu alanın ortaya çıkışı insanı anlamaya yönelik özlü bir ilginin sonucudur.

Daralan dünya karşısında genişleyen ilgilerin insanı bir çıkmaza sürüklediği söylenebilir. Bu çıkmaz, kimi felsefe çığırlarının gündeme getirdiği "bunalım" değil, insandan yana olanlarla uygarlığın başarılarını insanı diri bir araç gibi kullanmak isteyenler arasındaki kopukluktur. Çağımızda, yönetimlerin ezici gücüne dayanarak sınırsız bir egemenlik sağlama tutkusuna kapılanlar karşısında, evreni savunan insan vardır. Bunlardan birincisi benimsediği yönetimin, ikincisi insan soyunu kuşatan evrenin geleceğini düşünüyor. Yürüyüş çizgisinden saptırılmak istenen uygarlık kendini savunabilecek durumda değildir. Uygarlığı savunanların ellerinde de ona karşı olanların vurucu gücü yoktur. Topu tüfeği olmayan uygarlığı ağır saldırılardan koruma görevi bilgeye, aydına, bilgine düşüyor. Ancak, bu bilge, aydın, bilgin niteliği taşıdıkları sanılan kimselerin gerçek yüzünü gün ışığına çıkarma da kolay olmuyor. Bu güçlük düşünceyle davranış arasında bulunması gereken uyumun kolayca gizlenmesinden kaynaklanıyor. Gerçek, ortaya konan, kamuya sunulan yapıtla görülebiliyor. Topluma açıklanan yapıtla yönetimsel görüşü arasında tutarsızlık bulunan kimselerin sayısı da az değildir. Bu gerçek, İkinci Büyük Savaş'ta, Avrupa'da sergilenmiştir.

İnsan evreni savunuyor diyoruz. Bu bir düşlem değil, çağımızın ortaya koyduğu gerçektir. Kavrayanları, yandaşları az olan bir gerçek. Evreni savunmak ne demektir? diye bir soru sorulabilir. Evreni savunmak, tekniğin aşırı gelişimi karşısında korkuya kapılarak, gelecekten duyulan kaygı yüzünden değildir. Önemli sorun, bilimsel gelişmeler sonucu araştırma, öğ-

renme, bilme olanakları çoğalan insanın, bunları evrenin genel düzenine karşıt bir tutumla kullanması, içinde yaşadığı evrenle çelişik duruma düşmesidir. İnsanın evreni savunmasına biz "çevresini koruma" diyeceğiz. Bu çevreyi koruma, daralan dünya karşısında genişleyen ilgilerin sonucudur. İnsanın çevresini genişletmek; bilimin, iletişim araçlarının, felsefenin sağladığı geniş düşünce boyutlarıyla daha büyük bir alanda yaşamak eğilimi çağın yarattığı ileri aşamadır. Bu aşama genişleyen ilgilerin açılma odaklarından biridir. Daha sonraki aşamalarda ilgisel genişleme hızı uygarlığın ilerleyişiyle orantılı olarak artacaktır. İnsan ne istiyor, kendini, çevresini, geleceğini hangi gözlüklerin arkasından görüyor? Felsefe, sanat, bilim alanlarında sayısız akım, öğreti, görüş ortaya atıldı, öğretinin içinden öğreti, sanatın içinden sanat, bilimin içinden bilim çıktı, gene ilgilerin sonu gelmedi. Oysa uzay çalışmaları ilerledikçe küçülen, daralan dünyanın karşısında düşünme gücünü aşacak boyutlara varan, dilin anlatım olanağını, sayıların yansıtma sınırlarını etkisiz kılan sonsuz gökvarlıkları bulunuyor. Bilinen sayılar dizgesi bu yeni evrenlerin boyutlarını açıklamaya yetmiyor, yeni imler bulma gereği doğuyor. Bu yeni varlıkları sayılarla sınırlandırma, simgeleştirme olanağı yoktur. Sayının sağına, soluna eklenen sıfırlar istenen niceliği verecek durumda değildir. Öte yandan, bu yeni buluşları, ortaya konan öğeleri anlatmak için bilinen dillerin de yeterli olmadığı görülüyor. Sözcüklerin önüne, ardına, ortasına birtakım ekler getirilerek, özellikle de Grek-Latin dillerinden olabildiğine yararlanılarak yeni kavramlar üretme yoluna gidiliyor. O dillerin konuşulduğu, güncel geçerlik taşıdığı çağlarda bilinemeyen, dahası düşlenemeyen yeni buluşları adlandırırken gene o dillere başvuruluyor, dilin sınırları değiştiriliyor. Düşünen, araştıran insan evrenin kapsadığı nesnelere kurucu öğe olarak yenilerini katamıyor, yalnız bilinmeyenlerin bilinmesine çalışıyor. Böylece bilinmeyen bir nesne bilinir duruma getirilirken arkasından başka bilinmeyenleri sürüklüyor. Bu birbirine eklenen bilinen-bilinmeyenin ardı gelmiyor. Kimi uzmanlar, evrenin doğal yapısının sürekli değişmeler sonucu yeni

öğeler, birimler ürettiğini söylerken, kimileri de soğuma sonucu gittikçe küçülen yeryuvarlağının daha kaç milyar yıl dirilerin yaşamasına olanak sağlayabileceğini açıklamaya çalışıyor. Eskiden yeryuvarlağını ışıklandıran özgün bir kaynak diye görülen Ay, kimi yıldızlar son araştırmalarla gözden düşmüş, yararlığıyla özdeş özlerden kuruldukları ortaya konmuş. Din alanında sarsıcı bir olaydır bu. Ay'ın, yıldızların tanrısal varlıklar olduğunu ileri süren dinlerdi.

İnsan, bu yeni buluşlar karşısında, ilgilerinin durmadığını, daha da çoğaldığını biliyor. Ancak, bütün insanların eşit ilgi ortamında bulunmadıklarını bir daha söyleyelim. Varoluşçuluk'un gündeme getirdiği ünlü "kaygı" bir kurgudur. Yeryüzünde yaşayan insanlar arasında, Varoluşçuluk'un anladığı "kaygı"yı duyanların sayısı çok mu çok azdır. Bu kaygının kaynağında insanı bir "gelecek varlığı" olarak gören din yatmaktadır. Bir Müslüman'ın geleceğinden kaygı duyması, cennete mi, cehenneme mi gideceği düşüncesiyle sınırlıdır. Onun gözünde "dünya geçici"dir, "ötede" ölümsüz, sonsuz, sınırsız, düşünülemeyen mutluluklarla dolu bir alan vardır. Onun kaygısı o alandaki "yeri"yle koşullanmıştır. Gerçekte kaygı ilgiden kaynaklanan bir sarsıntıdır, kendi kendine güvensizliktir, tutarsızlıktır. Bu nedenle bireylerin sayısınca kaygı-ilgi türü vardır, "ortak kaygı" yoktur. Belli bir düşünce düzeyinde bulunan, dünyagörüşü bakımından birbiriyle özdeşleşen insanlar vardır. Bunlar da kimi bilgeler, bilginler, aydınlar, sanatçılar, düşünürlerdir. Hepsinin içinde yaşadıkları ayrı ayrı "anlayış çevreleri" vardır. Bu çevrelerde, özellikle tekniğin uygulanışından doğan, korkunç savaş araçlarının-gereçlerinin yapımından kaynaklanan, uygarlık adına bir kaygı duyulur. Buna "çevre kaygısı" diyoruz. Bu da belli bir çevre oluşturanların kaygısıdır, bütün insanların ilgilendiği, üzerinde durduğu bir kaygı değildir. Yeryuvarlağı üzerinde yaşayan insanların parmakla gösterilecek nicelikte olanı böyle bir kaygı duyabilir, ötekilerin kendi gelecekleriyle ilgili bu kaygıya aldırdıkları bile yok. Yönetimlerin, dünyanın geleceği konusunda duydukları söylenen kaygı ise yüzeyseldir, boş bir gösteriştir. Uygarlığın

özüne aykırı olarak uygulanan teknik buluşların gidişinden kaygılanan bir yönetim milyonca insanı öldürecek güçte savaş araçları yapmakta direnir mi? Egemenlik tutkusu, insan değerlerine karşı duyulan ilgiyi geçersiz kılınca, uygarlık adına girişilen savunma da bir kandırmaca olmaktan öteye geçemez (yönetimlerde). Güçlünün güçsüzü ezmesi, yönetimin sınırsız bir egemenliğe dönüşmesi insana duyulan ilgiyi eğitim yoluyla saptırır. Bu saptırma eylemi ilgilerin yüzeyselleşmesine yolaçar. Bunun sonucu da "güçlünün tuttuğu yol doğrudur" yargısıyla vurgulanır. Nitekim bütün yönetimsel yasalar böyledir, güçsüzlerin toplanarak kendilerini koruyacak bir yasa çıkardıkları görülmemiştir. Güçsüzün, birtakım olanaklardan yararlanarak, geçici bir süre güçlü olduğu dönemde çıkardığı yasalar daha da ağırdır, bu da güçsüzün güçlü görünme eğiliminden doğan aldatıcı bir sonuçtur. Bu olay, ilginin gizli bir odakta yoğunlaşmasıdır, uygun ortamı bulunca gizlilik açıklığa dönüşmüştür. Savaşa karşı olduğunu söyleyerek barıştan yana görünenlerin elverişli bir durum yakalayınca saldırıya geçmeleri, azgınlaşmaları bu gizli ilginin kanıtıdır. Bu eylemde kötüyü iyi gösterme becerisi alanı boş bulduğundan yarışı kazanmış görünür. Bu konuda antropoloji olayı bir insan eylemi, insanın anlaşılmasında bir ilgi türü olarak sergiler.

Genişleyen ilgiler karşısında daralan dünya sözleri, ilgiyi güncel dar anlamda alanlar için, yeterince açık değildir. Yüzme bilmeyen bir kimsenin gözünde boyunu aşan bütün sular derindir. İnsan, yüzyıllarca belli bir bilim-felsefe anlayışına bağlı kalmış, üzerinde yaşadığı dünyayı kendi dar çevresinden yola çıkarak anlamaya çalışmıştır. Bilim-felsefe öğretilerinin türlülüğü bu gerçeği değiştirmemiştir. Bu geleneksel görüşle sınırlanan insanın gözleri ilkin Renaissance'ta açılmaya başlamıştır. Dünyanın önemi insanla bağlantılı kılınırken yeni bulunan evrenlerin büyüklüğü şaşkınlık yaratmış, biliminfelsefenin başarıları kolayca onaylanmamıştır. Bunun nedeni de insanın belli bir "inanç ortamı"nda yaşamaya alışmasıdır. Bu ortamın karşısına birdenbire "düşünce ortamı" dikilivermiştir. İnanç ortamından çok daha geniş olan düşünce

ortamı insan ilgilerini daha uzaklara götürmüş, yaşanan çevrenin sınırlarını genişletmiştir. Artık, alışılmış çevreyle yetinmeyen insan kendini daha büyük bir varlık alanında görmeye başlamış, kendine yeni bir ortam bulmuştur. Bu ortama, gelişen bilimin başarılarıyla sağlanan "yaşam ortamı" diyoruz. Bu üç ortam birbiriyle sürekli çelişme içindedir. Özellikle inanç ortamı gelişen uygarlık karşısında boyuna daraldığından kendini koruma, savunma gereğini duymuş, öteki iki ortamı geçersizlikle nitelemiştir. Düşünce ortamı ile yaşama ortamı birbirini gerekli kıldığından öteki ortamın gerçek kanıtlara dayanmadığını bilimsel verilerden yararlanarak göstermiştir. Belli inanç verilerine bağlanmış, gelenekle sınırlanan bir yaşama anlayışını benimsemiş kimse için dünyanın daralması, genişlemesi sözkonusu değildir. Onun dünyası, bütün bilimsel buluşlar, felsefe öğretileri karşısında donmuş, "olduğu gibi kalmış"tır. Onda ilgi bile kendi içine dönüktür, uygarlık verilerinden yararlanması bilinçli, amaçlı bir eğilimden çok içgüdüye yaklaşır. Bir yeni buluş, özde onun inancına karşı olsa, görünüşte yarar sağlasa, bu kişi duruksamadan yarardan yana olur. Uygarlık onun inançlarına çıkar getirirse, özle bağdaşmazlık örtülü kalır, "uygun yol" bulunur. Oysa bilime, felsefeye inanan kimsede durum böyle değildir, yeni buluşların gelişmesi yeryuvarlağının hızla daraldığını kanıtlıyor. Üstelik bilginin, bilgenin bu daralma karşısında, inanç insanı gibi bir "sığınağı" da yoktur. Onun tek dayanağı bilimdir, felsefedir ya da sanattır. Bunlar da, bu yeryuvarlağının ötesinde umutlarla dolu bir yaşam sağlamıyor. "ermiş"in verdiği güveni bilge ile bilgin veremiyor. Yaşamın bu çelişik görünüşleri karşısında genişleyen ilgilerin (bilimde, felsefede) geliştirici, ilerletici çabalar dışında bir eylemi yoktur. Bu ilgilerle sağlanan başarılar insana yeni buluşların, yeni başarıların kapılarını açıyor, başka bir yaşam için, bilinmeyen bir gelecekte sürdürülecek mutluluk için umut vermiyor. Bu olumsuz bir sonuç değil, doğanın değişmeyen, genel geçerlik taşıyan kesin gerçeğidir. Bu gerçeği yorumlarla, birtakım açıklamalarla değiştirmeye, daha doğrusu saptırmaya çalışan gene insandır, bilime, felsefeye yü-

rekten inanmayan, gerçekötesinin kesinliğine aldanmış insan. Bu insan dünyanın içinde olmasına karşın dışındadır.

Çağımızda, bilimsel yenilikler, felsefe görüşleri karşısında eskiden kaynaklanan, çağdaş olanın boyasına büründürülen birtakım düşünce akımları vardır. Yeni görünmelerine karşın, ortaçağdan esinlenen örtülü bir gerçekötesi kurama bağlanan bu akımlar insanı tanımlarken birtakım ürkütücü kavramlara başvurmayı severler. Bu kavramlar arasında en yaygınları şunlardır: insan korku içindedir, yıkım içindedir, kaygılıdır, umutsuzdur, yer ayaklarının altında kaymaktadır, geleceğinden ürkmektedir, güvensizdir, çağından sorumludur, mutsuzdur, özünden çözülmüştür bg. nicesi. Bu sözlerin kaynağı uygarlığın başarılarını uygarlığa karşı kullanan yönetimlerdir. Uygarlığın bunca ilerlemesine karşın dünyayı yerinden oynatıcı korkunç savaş araçlarını geliştirme yarışında yaptığının iyi olmadığını, insanlığa yakışmadığını, yıkım getireceğini söyleyen, bunu kesinlikle engellemeye çalışan vardır denemez. Ortaya atılan barışseverlik sözleri suçlunun suçsuz görünmek için başvurduğu inandırıcı olmayan bir yoldur. Tarih büyük yıkımlara yolaçan olayların, savaşların ardından sarsıcı bunalım dönemlerinin geldiğini gösteriyor. Nitekim son üç tektanrıcı din de böyle büyük yıkımların ürünüdür. Musa'nın ortaya çıktığı çağda Babil egemenliği ezici ağırlığını sürdürüyordu. İsa, Roma tekelciliğinin kendinden başka insan tanımayan baskı döneminde yaşadı. Muhammed, Zerdüşt inançlarına bağlı Pers İmparatorluğunun sömürüp yıprattığı acılı bir toplumun önderi olarak ortaya çıkmıştır. Bütün din önderlerinin birer bunalım insanı olduğu kuşku götürmez. Bu bunalımın arkasında da toplumda yönetimi elinde bulunduran egemen güçlerin baskısı, sömürüsü, acımasızlığı yatmaktadır. Savaş-baskı-yoksulluk üçlüsünün ortak çocuğuna "bunalım" adı konmuştur. Bu çocuğun anasını, babasını bulamayanlar yukarda sayılan olumsuz kavramları birer görüş ürünü diye ortaya atmışlardır. İnsan bir yandan kendini sığınak yapacak duruma getiriyor, bir yandan da geleceğini güven altına alabilmek için sağlam bir sığınak arıyor. Bir yanda tanrı yaratma yarışında birinci olmaya ça-

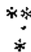
balıyor, öte yandan yarattığı tanrı karşısında geleceğinden korkuyor. Bu durum insanın olumlu-olumsuz çelişkisi içinde yuvarlandığını, bunun nedenlerini kendi dışında arama yanılgısına düştüğünü sergiliyor. Bütün bu karşıtlıklar toplumların içinde geçiyor, toplumlar bu karşıtlıkları besliyor, geliştiriyor, sonra dönüp onlardan yakınıyor, yaşamın akışında büyüyen bir olumsuzluğun besleyici öğelerini yaşamın dışında aramaya girişiyor. XX. yüzyılda suçlanan, yakınılan, bir yıkım olarak nitelenen yönetim biçimlerinin hepsi de daha önce elüstü tutulmuş, yüceltilmiş, toplumun çoğunluğunca onaylanmıştır. Toplum severek kolaylıkla başa geçirdiğini sevmediği gün özdeş kolaylıkla başından uzaklaştıramıyor. Başa geçen, gene toplumun eğilimlerinden yararlanarak, yerini sağlamlaştırmayı beceriyor. Dahası insan ilgilerini bir kolayını bulup denetim altına alarak istediği gibi yönlendirebiliyor. Bu yönlendirmede tepkiyle karşılaşınca ilgileri saptıracak bir ortam yaratıyor, kendisinden uzaklaştırıyor. Böylece toplum dün omuzları üstünde taşıdığını bugün ipte sallanırken görmeye gidiyor. Biz buna "ilgi saptırmaları" diyoruz. Sözgelişi inanı ustan üstün tutan, usu inanın ışığında yürümesi gereken bir araç gibi gören kimi ortaçağ öğretilerinin *Platon*'un kuramına dayandığı açıktır. Buna karşın, felsefenin gereksizliğini ileri sürmekten de geri kalınmamıştır. Bu konunun tartışılır yanı olsa bile kaynakta başkalık bulunduğu savı inandırıcı değildir pek.

Gökbilimin, fiziğin, öteki bilimlerin, felsefe öğretilerinin önemli başarıları sonucu yeni evrenler, yeni gök dizgeleri ortaya çıkıyor, buna karşın dünyanın daraldığını, ilgilerin genişlediğini ileri sürüyoruz. Bu bir çelişki sayılmaz mı? Sayılmaz. İlgilerin genişlemesi sorunların çoğalmasına dayanır. Dünya ile ilgili sorunların çoğalması onu bölümlere ayırarak incelemeyi gündeme getirir. Bölümlere ayrılarak incelenen bir varlık ise daha dar bir ilgi alanına sokulur, ilgi bütünden uzaklaşarak bölüme yönelir. Çağımızda "özel uzmanlık alanları" denen de budur işte. İlkçağın dünyası "kosmos"un içerdiği "dünyalar" bütüncül bir dizge oluşturuyordu, çağımızda durum

öyle değildir artık. Güneş dizgesine bağlı olmayan, bağımsız birer "kosmos" niteliği taşıyan nice evren vardır. Bu evrenler insanın yalnız ilgi alanı içindedir, yaşadığı dünyanın, dahası güneş dizgesini kuşatan uzayın değil. İnsanın ilgileri, bilimsel gelişmelerle orantılı olarak, bu sınırsız evrenlere yöneliktir; ancak bu yönelme onlara değgin bilgiyi genişletmekten öteye geçemez. Gökbilimin, fiziğin verilerine bakılırsa güneş ışığının bile yüzlerce yılda ulaşabildiği galaksiler vardır. İnsanın bunlar karşısında ilgi duymaktan başka elinden ne gelir? Bu ilgi boşuna değildir, insanı sürekli bir arayış atılımı içine çeker. Bu olayda yönelinen konunun sınırlılığı dolayısıyla, insanın dünyası daralır, buna karşın ilgilerin hızı azalmaz.

Düşünen, olayları, nesneleri birer sorun durumuna getirerek onları açıklamaya çalışan insan daralan dünya ile genişleyen ilgiler arasında kendi benliğinin bilincine varmazsa güncel eylemler dışında yapacağı bir iş yoktur. Doğal yaşamını sürdürebilmek için gerekenleri sağlaması yeter onun için. Bu tür insanlar, *Nietzsche*'nin sözüyle "pek çoklar"dır; niceliği ağır basan, niteliği göze batmayan bu yaratıklar yeryuvarlağı üzerinde dolaşan "kaygan güçler"dir. Yöneticiler bunları istedikleri gibi kullanır, yönlendirirler. Bunların oluşturdukları kaygan güçler uygarlığın tadını kaçırmakla kalmaz, geleceği de korkulu duruma düşürür. Toplumca yönetimlerin, istenen yana çevrilmeye elverişli olduğundan, en çok yararlandıkları güçler bunlardır. Ufak bir kışkırtma, duygusal bir itimle eyleme geçmeleri kolay olduğundan toplumsal sarsıntılar, bunalımlar, ayaklanmalar, kıyınlar, din savaşları, sömürüler, saldırılar, geniş bir alanı kapsayan soygunlar, ılgarlamalar, ulusal görüşlerden kaynaklanan uluslararası gerginlikler hep bu kaygan güçlerin bir araç gibi kullanılma olanağından doğmaktadır. Yalnız yöneticileri, eğitimcileri ya da toplumbilimcileri ilgilendirdiği sanılan bu olay antropolojinin ilginç sorunlarından biridir. Burada insanın insanı araç edinmesi, bilinçlinin bilincinden gereği gibi yararlanmayı bilmeyeni bir güncel gereç durumuna getirmesi sözkonusudur. Doğal yapı bakımından en çok gelişmiş sayılan bir hayvan bile, kendi varlığının sınırları

dışına çıkarak soydaşlarını bir araç, bir gereç gibi kullanamaz. Biz bu olaya "bilincin bilinci saptırması" diyeceğiz. Bunda, usun en ufak bir etkisi yoktur; us bir kıyıya çekilmiş, görevinden yüzçevirmiş, ilgisiz durumdadır. Saptırıcı bilincin yaptığı da usa yükletilemez, yapılan, yaptırılan işler usun özüne aykırıdır. Bir insanın, başka insanları kışkırtarak, onların duygusal eğilimlerini sömürerek eyleme geçirmesi, bundan kendine yarar sağlaması us ilkelerine uygun değildir. Delinin bilmeden yaptığını uslu geçinenin bilerek yapması usun bir başarısı sayılmaz. İnsanın bütün yaptıklarına ustan bir giysi giydirmeye kalkması eyleminin doğruluğunu göstermez, olsa olsa "insan uslu geçinen varlıktır" savını gündeme getirir. Bu anlatılan olaylarda daralan dünya genişleyen ilgiler sorununa değinen yan, insanın başkalarını kendi ilgileri doğrultusuna yönlendirerek daha dar bir alana itmesidir. Yönlendiren kişinin ilgileri genişlemekte, başkalarını birer araç, birer gereç olarak kendi isteği doğrultusunda sürüklemesi de, kendi eğilimi yararına onları sınırlandırmaktadır. Bu, insanın içine itildiği bir çelişki kuyusudur. O kuyuya düşen insanı kim kurtaracak? Bu sorunun kesin yanıtı yoktur, kurtulmaya çalışan insanı az ötede ağzını açmış başka bir kuyu beklemektedir. İleri sürülen varsayımlar, öneriler bir çözüm değildir bu alanda. Saptırıldığı alanda yaptıklarının doğruluğuna, iyiliğine, güzelliğine inanmış bir kimseye bunların karşıtını göstererek yeni bir yön vermek kolay olmasa gerek. Burada antropoloji, kendi anlayışına göre, insan varlığının temel ilkelerine dayanan bir eğitim-öğretim düzeni önerirse de karşıt görüşte olanların tutumu yeni bir sorun olarak önüne çıkıverir. İnsan sorunları bir odağın çevresinde birbirini izleyerek yuvarlanan çizgiler gibidir.

Antropolojinin yabancı kalamayacağı önemli bir sorun daha vardır: Deney bilimlerinin gelişmesiyle atbaşı yürüyen teknik buluşların uygarlığın özüne aykırı kullanılması karşısında in-

sanın geleceğine yönelik ilgiler. Ortaçağın bitimine değin, felsefenin böyle bir odak sorunu yoktu. O dönemde "gelecek" kavramı başka bir anlam taşıyordu. Bu anlamı bir felsefe sorunu yapmak istercesine gündeme getiren de dinden kaynaklanan düşüncelerdi. İnsanın geleceği, onda temel töz olarak bulunan, "tin" dolayısıyla önemseniyordu. Oysa Renaissance'tan sonra durum değişti, insan yalnız bir "tin varlığı" olarak görülmedi, görülse bile bu konu metafiziğin sınırları içinde bırakıldı. Tekniğin uygulanış biçimi insanın yararına olan gelişimi yanında yıkıma sürükleyen bir girişim olarak daha sonraları gündeme getirildi. XIX. yüzyıldan sonra, bu sorun daha çok ağırlık kazandı, insan "geleceğini düşünmesi gereken bir varlık" diye görüldü. Bunun başlıca nedeni de büyük insan topluluklarını birdenbire yokedebilecek araçların yapımı, uygulanması olsa gerek. Kendine savaşsız, barış içinde, mutlu yaşama olanakları sağlayan bir dünyayı aramak önemli bir insan sorunu niteliğinde ortaya atıldı. Tekniğin yaratıcısı olan insan yarattığını denetim altına alamayınca bir gelecek sorunuyla karşılaştı. Değişik felsefe öğretileri, bu sorunu, kendi yöntemlerine göre açıklamaya koyuldu. Bu açıklamalar tekniğin uygulanış biçimlerini değiştiremedi, onun sınırsız egemenliğine karşı direnemedi. Bir bölümü *J.J. Rousseau*'dan esinlenen bu görüşlerin yalnız seçkin aydınlar çevresinde ilgi uyandırdığı görüldü. Bu görüşlerin, çağımızda, yoğunlaştığı konu insanın ölüm-kalım savaşına itilişidir. Bu, uygarlığa aykırı, uygulamalar karşısında insanın geleceği ne olacak? İnsan soyu bir toplu ölüme sürüklenmektedir, bunun önlenmesi için bütün olanaklara başvurulmalı, önlemler aranmalıdır, doğrultusunda düşünceler yaygınlaştı. Çağdaş felsefenin önemle ele aldığı bu konu tekniğin uygulanışına karşı bir tepkidir. Bu tepki insanın kendi kendini dışlayan uygulamaları karşısında varlığına duyduğu ilgidir. İnsan bir yandan kendini korumak, bir yandan da bu duruma getirilmesine yolaçan olayları bir felsefe sorunu olarak açıklamak istiyor. Teknik onu geliştiren ulusları değil, bütün dünyayı korkulur bir gelecekle yüzyüze getirmektedir. Eskiden olduğu gibi yöresel sakıncalar sözkonusu değildir. Es-

kiden yalnız savaşa giden ordular birbirlerini yokeder, savaşan uluslar yıkım görürlerdi. Çağımızda durum öyle değil artık, büyük bir savaşın getirdiği yıkımı bütün dünya çekiyor, savaşa katılan gibi katılmayan da uçurumun kıyısına geliyor. Bu durum yalnız yöneticilerin, sorumluların düşünmeleri gereken bir konu değildir, sözkonusu olan bütün insanlığın geleceğidir, dünyanın yarınıdır. Özellikle bir büyük savaşta başarıyı bugünden sağlamak amacıyla büyük devletler arasında sürüp giden uzaya egemenlik yarışı uygarlık için güvenilir bir gelecek göstermiyor. Bu durumda savaşa karşı çıkan bir bireyin, bir toplumun, bir devletin etkisi bile sözkonusu olmaktan çıkmıştır. Dünyaya, uzaya egemen olma tutkusu iki büyük gücün elinde bütün insan soyunu yokedebilecek bir duruma gelmiştir.

Bu korkulu olaylar karşısında geniş kapsamlı öneriler, düşünceler, öğütler, bilimsel uyarılar, bilgece yolgöstermeler etkisiz kalıyor, kimi yöneticilerce alay konusu bile oluyor. Eskiden en büyük devletin, en büyük ordunun gücü bir yere değin varabiliyordu, bir yerde duruyor, sınırlanıyordu. Çağımızda durum öyle değil, teknikle sağlanan başarılar bütün sınırları, durakları, konak yerlerini ortadan kaldırdı, ezici gücü uzayın sonsuzluğunda yuvarlanan korkunç bir küreye dönüştürdü. Bu küre yeryuvarlağını bile aşan bir büyüklüktedir. Yeryüzü, uzay egemenlik altına alınıyor, ancak o egemenliği sürdürecek insanların kalıp kalmayacağı tartışılmalıdır. İnsanın "Kosmas'taki yeri"ni arayan felsefe bugün "Kosmas"un insan başarıları karşısında ne gibi bir geleceğe sürüklendiğini düşünme gereğindedir. "Kosmos" kendiliğinden düşünüp taşınacak yapıda olsa, insanın bu sınır tanımayan tutkularından kurtulmak için, güvenilir bir sığınak arar kuşkusuz. Artık bilinen evren insana yetmiyor, tekniğin başarıları insan tutkularının daha hızla genişlemesine olanak sağlıyor. Bilinçsiz tutku bilinçli ilgiyi aşıyor. Bu olaylar insanla bağlantılı yeni sorunları gündeme getirdiği gibi bilim, felsefe, sanat alanlarında da yeni konuların doğmasına yolaçıyor. İsanın etik, estetik, bilgi kuramı, hukuk, tarih bg. belli bir anlamda felsefe öğretisi niteliği taşıyan başarı alanlarında geçerli ilkelerini de-

ğiştiriyor. İnsanın gövdesel yapısını oluşturan öğeler, dokular konusunda ne gibi bir başkalaşım geçirdiği geleceğin önemli bir sorunu olabilir. Bugün "ışınım/radiaton" sorunu böyle niteliktedir. Çağdaş bilimin elinde bu tekniğin uygarlığa aykırı uygulanmasından doğan sınırsız korkuyu giderecek, tekniğin bu yolda ilerlemesini durdurabilecek, etkisiz duruma getirecek eşit güç yoktur. Bilim, tekniği denetim altında tutma olanağını yitirdi. İnsan, bulduğundan, başarılarından korkan, onlar karşısında sığınak arayan bir varlık oluverdi. Bu gelecek için kaçınılmaz bir durumdur, ancak kesin sonuca erdirici, korkuyu ortadan kaldırıcı bir yol değildir. Yeni buluşlar yeni uygulamaları gerektirirken yeni korku odakları da yaratıyor. Öldürücü savaş araçlarının hızlanan yapımı yanında, toplumları yozlaştırıcı bir eğitim-öğretim yönteminin uygulama alanına konduğu, insan değerlerinin çok dar bir görüşle yorumlanarak sınırlandırılması yoluna gidildiği görülmektedir. Bu yeni eğitim insanı yalnız güncel gereksinmeleri düşünen, günlük yaşamın istediğinin dışına çıkamayan bir varlık, dahası bir aygıt durumuna getirmektedir. Ortaçağda yalnız tanrıbilim felsefenin karşısına dikiliyor, us ilkelerine dayanıp insana geniş vermediğinden, onu geçersiz-gereksiz sayıyordu. Çağımızda durum başkadır; felsefenin değerden düştüğünü ileri süren kimi bilimler yanında, felsefe olarak ortaya çıktığını söyleyip felsefeyi yadsıyan öğretilerin yeraldığı görülmektedir. Bir yandan gerçek felsefe olduğu görüşünü savunacak, öte yandan felsefenin önemsizliğini ileri sürecek bir öğretinin bulunması ilk bakışta çelişki gibi görünüyorsa da yaşanan bir olaydır çağımızda. Bir örnek vermek gerekirse, "çağın felsefesi" olduğunu ileri süren, gerçekte günümüze değin gelen bütün felsefe öğretilerine karşı çıkan, güncel "Marksçılık"ı gösterebiliriz. İnsanı yalnız üretim olanaklarına dayanarak açıklamayı amaçlayan bu öğreti, sorunlara bir yarar-çıkar açısından baktığı için, felsefeyi de öyle bir araç gibi görmektedir. Buna, kökü XIX yüzyıl ortalarına değin uzayan, ancak XX. yüzyılda en önemli ürünlerini ortaya koyan "Viyana Çevresi"ni, Yeni-Olguculuk'u ekleyebiliriz. Özellikle mantık ilkelerine dayanarak (yeni bir mantık) felsefe sorunlarını

birtakım imlerle yalınçlaştırmaya çalışan bu yeni öğretiler insan sorunlarını aşırı ölçüde soyutlaştırarak matematiğin denklem dizgesine dönüştürme eğilimindedir. Öte yandan Yeni-Mantıkçılık adı da verilen, genelde dil sorunlarına yönelen, özdeş öğreti felsefeyi dolaylı olarak, insan olaylarından uzaklaştırıp yalnız kavramların ele alındığı bir alana itmektedir. Bir ilin su yollarını düzenler gibi çizgiler çekerek, bu çizgileri birtakım imlerle sınırlandırarak insan sorunlarını çözmeye çalışmak, felsefeyi daha dar bir ortama çekmektir, sorunları simgeleştirmektedir. Oysa sorunun açıklanışı ilgili olaydan uzaklaştırılıp bir kavram varlığı durumuna getirilmesiyle değil, yaşamın içindeki yerini bulup aydınlığa çıkarmakla olabilir. Antropoloji bu tür öğretilere karşıdır, ancak onları da bir insan başarısı olarak görmezlikten gelmez, insanın bir düşünce biçimi diye açıklar.

Bu olaylar, insanın durmayan bir arayış içinde olduğunu, düşünme eyleminin birtakım inişli çıkışlı yollarda yürüdüğünü göstermektedir. Bu arayışta insan çıkmazlara giriyor, çıkmazdan kurtulurken yenisiyle karşılaşıyor, bir girintiden çıkıp ötekine düşüyor. Bu girintiler, arayan insan için, anlamsız değildir, birer engel olmasına karşın üzerinde durulması gereken insan sorunlarıdır. Çağın uygarlık aşamasına, bilgi düzeyine göre bu girintilerin de derinleştiği, yaygınlaştığı görülür. İlgi duymayan, yalnız kendisine toplum düzeninin yüzeysel olarak verdikleriyle yetinen, insan için bu girintilerin anlamı yoktur, onları duymaz, görmez bile. Öyle bir insanın yaşamında yalnız tutkularının gerçekleşmesini önleyen birtakım engeller vardır. Böyle bir insan çağının dışındadır.

Buraya değin söylediklerimizde, konudan konuya geçerek, sorunların akışına uyarak epeyce açıldık, şimdi hepsini şöyle bir toparlayalım.

Bilimlerin gelişmesi, uzmanlık alanlarının gittikçe çoğalması, teknik buluşların uygulanışı sonucu birtakım yeni sorunlar ortaya çıkıyor. Bu sorunlar uygarlığın sonucu olmakla birlikte, pek çoğu uygarlığa karşı tutumlardan, girişimlerden kaynaklanmaktadır. İnsan, eskiden kendine göre "büyük" sayılan

bir dünyadaydı. Uzay çalışmaları bu dünyanın "büyük"lüğünü ortadan kaldırdı, insanın dünyasını, yeni gökvarlıklarına oranla olabildiğine küçülttü. Oysa insanda, bu küçülen, daralan dünya ile karşılaştırılamayacak oranda ilgiler çoğalmaya, genişlemeye başladı. Daralan dünya ile genişleyen ilgiler arasında bir karşıtlık vardır, bu da insanı yeni sorunlarla yüzyüze getirmektedir. Çağdaş yönetimler uygarlığın ürünlerinden, uygarlığa karşıt tutumla, yararlanmaktadır. Bunun sonucu olarak insanda bireysel önem azalmakta, birey toplumsal, yönetimsel yararlar uğruna bir canlı araca dönüştürülmektedir. Bilim dallarının, düşünce çığırlarının, sanat akımlarının çoğalması antropoloji alanında sayısız insan sorununu gündeme getiriyor. Bu sorunların çözümü güç, olanaksız olsa bile felsefe onlar karşısında ilgisiz kalamaz, kendine düşeni yapmakla görevlidir. Çağdaş felsefe sorunları, ilkçağdan Renaissance sonlarına gelen felsefenin sınırlarını genişletmiş, yeni uğraş alanları ortaya çıkarmıştır. Bu alanlar insanla ilgilidir, çözümü insanı yaşam içinde anlamaya bağlıdır. Felsefe insanı bir kavram olarak değil, yaşamın içinde davranan, eylemde bulunan yaratıcı bir varlık olarak görme gereğindedir. Çağdaş felsefe bir "kuramlar alanı" değildir, insanı kuşatan eylemler ortamıdır. İnsandan kaynaklanan bu eylemler-davranışlar ancak insanla birlikte düşünülebilir. Felsefe, birtakım düşünme yöntemleriyle, insanı sınırlandırmamalı, onun önüne kavramlara dayalı engeller çıkarmamalı, daha açıkçası insanı anlamak için birtakım bölümlere ayırmamalı. Bilgi, etik, estetik, mantık bg. öğretiler yaşayan-davranan insanla birlikte görülmeli, insandan soyutlanarak bağımsız birer varlık alanı diye düşünülmemeli. Uygarlığın bunca ilerlemesine karşın, insan yönetimlerin elinde önemsiz bir oyuncak durumuna düşürülmüş, insandan yana görünenler bile bunu uygulama alanına koymaya yanaşmamakta, birtakım yüzeysel önerilerle konuyu savuşturmaktadır. İnsan değerine karşıt uygulamalar, insanı yeni bir dünya arama gereğinde bırakmıştır. Bu yeni dünya da bulunsa bile tekniğin egemenliği altında kalmaktan kurtulamayacaktır.

Bu özetlenen olaylar, birer insan sorunudur, hangi bilimin ilgi alanına girerse girsin, ortaya konuş bakımından insanın

elinden çıkmıştır, onun başarısıdır. Bu nedenle felsefe onlara yabancı kalamaz. Bütün bilimsel başarıların uygulama alanına konarak tekniğe dönüştürülmesi antropolojinin üzerinde durması gereken önemli bir insan sorunu yaratmaktadır. Çağımızın başarıları, antropoloji görmezlikten gelse bile, yeni sorunlar ortaya koymakta, antropolojinin ilgi alanını genişletmektedir. Bilim-teknik ikilisi, üzerinde yaşadığımız yeryuvarlağını, şu bilinen dünyayı daraltırken uzayın sonsuzluğunda sınırsızca genişleyen bir ilgi alanı oluşturmaktadır...

ANLAM-DİL

Dil, kişinin, nesneleri kavramada karşılaştığı değişmez özdür. Bu nesnenin kendinde vardır, kişi onun tanımını, yorumunu değiştirir, kendi anlayışına göre biçimlendirir. Bundan dolayı dille sağlanan anlam varlıkların kimlikleri, kişilik belgeleri niteliğindedir. Kimi düşünürler anlamı kişinin yarattığı kanısında olduklarından, kişiyi tanımlarken "anlam veren varlık" deyimini kullanırlar. Nesnenin varlığına, oluşum biçimine uymayan bir anlamın, nesnede, bulunamayacağına göre "anlam verme" yerine "kişi anlamı yakalayan varlıktır" demek daha tutarlı olur.

Anlamak, bir karşılaştırma, iki varlık arasında bir oranlama yapmadır. Birbiriyle karşılaştırılan, oranlanan iki ya da daha çok nesne arasında görülen öz ayrımı anlamdır. Kişi bu anlamı kavradığı oranda nesnenin özüne yaklaşır, onun bütünlüğünü anlar. Nesnelerin özünü oluşturan, onlara biçim, kimlik kazandıran bu anlamı bulmasından, kavramasından dolayı kişi "anlayan varlık"tır. Anlamak, özdeki anlamı, kavramak olduğuna göre nesnelerin sınır çizgilerini çizen de bu anlamlarıdır. Anlam soyut bir varlık değildir, nesneden ayrı, varlık türünden sıyrılmış olarak düşünülemez. Böyle düşünme soyutlamadır, olanı değil de, olandan edinilen izlemi düşünmektir.

Bütün varlık türleri, kendi anlamlarıyla, sınırlıdır. Bir varlığın bittiği yerde başka bir varlığın başlayışı gibi, bir anlamın

sınırlandığı yerde başka bir anlamın sınırları başlar. Bunu, somut bir varlık olarak, doğada görürüz açıkça. Doğa, içerdiği bütün varlık türlerinden oluşan engin bütünlüğü içinde, kendini bir anlam olarak diker karşımıza. Bizim, anlayan bir varlık kimliğine bürünerek, ona yaklaşmamız, bu tek nesneleri kavramımızla olabilir. Doğa denince gözlerimizin önünde büyüyen "bütün" olduğu gibi kavranamaz, kişinin anlayış yeteneği onu bu engin yapısıyla, bu sonsuz türlülüğüyle yakalayamaz. Ondan dolayı doğayı anlamak tek tek varlık türlerini anlamaya bağlıdır. Bu da kişinin doğaya açılmasını, belli bir düşünme yöresinde, kendince sınırlanıp kalmamasını gerektirir.

İmdi, kendi içime kapanmayı, doğa içinde doğadan koparak düşüncelere dalmayı bir yana bırakarak yaşadığım bölgede gezmeye çıkıyorum.

Ağaçlar, otlar, çiçekler görüyorum. Boyları, boyaları, kalınlıkları, yerkaplayışları var ayrı ayrı. Yeşil desen türlü türlü, bir bitkide bile başka başka. Düşünüyorum, *Descartes*'ı anlıyorum, Meryemana ormanında gördüğüm bu ağaçlar, buraya kişi ayağı basmadığı bir çağda da vardı. Gene bu nesneler, ben onları bilsem de, bilmesem de, kendilerince vardılar. En açığından en koyusuna değin sayısız yeşiller ben görsem de görmesem de vardır. Benim görmem, onları bilmemi sağlamaktan, tanımamdan öteye geçemiyor. Gene benim "bilişim" onların varlığında da benim varlığımda da bir değişiklik yapmıyor. Öyleyse bu "değişmezlik" nereden doğuyor bende?

Ağacın, çiçeğin, otun kendi başına bir "anlam"ı vardır. Ben, bu anlamın adını koysam da, koymasam da o gene vardır. Öyleyse bu nesneler neyle vardır? Benimle, benim verdiğim anlamla, *Berkeley*'in düşündüğü gibi, benim "kavrayışım"la var değil bunlar. Benden başka birinin kavrayışıyla da öyle. Ben onları kendi varlık ölçüleri içinde, kendi ortamlarında oldukları gibi gördüm, algıladım, tanıdım, bildim. Onlarla ilgili "bilgi"yi edindim. Onlar bana aldırmadılar bile.

Ağaç kendi başına bir anlam, bir anlatım taşıyor. Ben bu anlamın, bu anlatımın adını koyuyorum kendi dilimce, düşündüğümce. Ağacın yeşil boyası, kalınlığı, dalları, yaprakları

ayrı ayrı anlam taşıyor. Bu anlamların birleşmesi bende ağacın bütünlüğünü veren "kavram"ı yaratıyor. Benim düşüncemde yereden kavram, ağacın, bana verdiğinden başkası değil. Buna dayanarak, ağaç bende kavramı bulunduğu sürece vardır, diyemem doğrusu. Ağaç, ben görmeden önce, olmasa ne benim düşünmemle, ne de ona bir kavram yakıştırmamla varolurdu. Bunu, ağacın yaşını gösteren, incelemelerden öğreniyorum. Ağacın benden birkaç kuşak büyük, eski olduğunu anlıyorum. Ben, benim "bilişim" ağacın varoluşunda etkili değil. Öyleyse önemli olan ağacın, doğada, kendinden, doğanın bir ürünü olarak, varlığıdır. Ağacın varlığı, kesinliği, benim dışımda taşıdığı anlam yüzündendir. Bu anlam da bir "oluş"tur, bir boş kavram değildir. Benim, bir kişi olarak, ağaca koyduğum ad onun kendi varlığının değil benim dilimdeki anlatımın karşılığıdır. Bu anlatım, bu anlamı bana veren "oluşma" ağacın etkisinden, benimle onun arasında kurulan, tek yanlı, bağlantıdan geliyor.

Meryemana'da gördüğüm ağacın türdeşini Bursa'da Uludağ'da da gördüm. Bu iki ayrı bölgede yetişen türdeş iki ağacı (iki çamı) düşüncemde karşılaştırıyorum. Türler bir, yeşiller ayrı. Ben bu ayrılıklar içinde de ağacın bütününü, özünü kavrıyorum, düşünebiliyorum. Ağaçla ilgili bu "bütün" olduğu gibi kalıyor bende. Öyleyse bir yol düşünelim, ağaca Descartes'çı bir gözle bakalım, onun balmumu üstüne söylediklerini biz ağaç üstüne söyleyelim, Husserl gibi davranalım, ağacın boyasını, biçimini, boyunu, kalınlığını, duruşunu, sözün kısası bütün niteliklerini bir yana atalım, ağaca bizim verdiğimizi sandığımız ne varsa bırakalım, ağacın eksilmediğini, bir nesne yitirmediğini görürüz. Ağaç bizim düşündüklerimizin dışında da vardır. Boyasından yaprağına, kökünden kabuğuna değin ağaç birer ayrı anlam taşıyan öğelerden kurulmuş bir bütündür.

Ağaç yerkaplayan, büyüyen, değişen, yapraklarını döken, çiçek açan, solan, sararan, yığın yığın olayları yaşayan bir nesnedir, bizim düşüncelerimizin dışındadır, kendini, kimseye sormadan, kimsenin yardımına açıklamalarına, güvenine dayanmadan ortaya koyan bir varlığın biz yalnız bilgisini ka-

zanırız, duyularımızın, denemelerimizin kazandırdığı budur bize.

Ağaç, *Schopenhauer*'in ileri sürdüğü "İstenç"le de varolmuş değildir. İstenç ağaca yönelen bir içitimidir, bir anlamaya çabalayan davranıştır. Oysa ağaç bir anlatımın, bir anlamın ortaya koyduğudur. Biz onun varlığından bir kırıntı bile koparamayız. Düşünce alanında yaptığımız işlemler ağacın dışındadır, ağaçla oluş bakımından bir ilgisi yoktur. Böyle olunca durum, ağacın oluşunda daha başka ilkeler aramamız gerekiyor. Ağacı taşıdığı anlamın dışında ele alamayız, düşünemeyiz, onun bütünlüğünü kendi görüş ölçülerimize uydurabilmek için didik didik edemeyiz. Etsek bile karşımızda duran gerçek ağacı değil, düşüncemizde yaşayan ağacı böylesine inceleriz.

Ağacı ortaya koyan, ona varlık niteliğini, niceliğini kazandıran, onu var eden dildir. Bu dil konuştuğumuz, kavramlar kurduğumuz, sözcüklerden öteye geçemeyen dil değildir. Bu dil ağacı, ağaç yapan, onu karşımıza diken bir oluş ilkesidir. Ağaç bu dille öyle sarmaş dolaş, öyle bağlaşımlıdır ki ne onu ağaçtan, ne ağacı ondan ayırabiliriz. Balın tadı ile arasında kurulan bağlantı ne ise, ışığın aydınlatıcılıkla olan bağdaşması ne ise, çiçeğin koku ile olan ilintisi ne ise ağacın dille olan kaynaşıklığı da odur. Balın tadı bozulur, değişir; diyecekler doğrudur. Yalnız balın tadı ne denli değişirse değişsin gene baldan ayrılamaz, gene birlikte gider. Balla tad, ışıkla aydınlatıcılık, çiçekle koku arasında bir gereklilik, öz bakımından bir başka türlü olamama bağlantısı vardır. Bal, bal olduğu, ışık ışık olduğu, çiçek çiçek olduğu sürece bu gerekliliği içeren bağlantıdan ayrılamaz, onun dışında olamaz.

Ağaçla dil yapıyı gerektiren bir birlikte olmaya, bütünlüğü içeren bir bağdaşmaya dayanır. Bunlar birbirinden ayrı düşünülemez. Ağaç ayrıdır, dil ayrıdır gibi bir yargı yürütülemez. Böyle bir yargı ağacın ayrı, dilin ayrı birer varlık olduğunu önceden benimseyip sonradan, önermeyi, istenen biçimde kurmaya doğru gideceğinden daha başlangıçta yanlıştır.

Descartes, o ünlü "yerkaplama" yerine balmumunda biçimin,

boyanın değişmesine karşılık özün değil de anlamın, anlatımın değişmediği gerçeğini göreydi düşüncelerinde daha elle tutulur olurdu. O, "yerkaplama"nın da ancak dille var olabileceğini gözden kaçırdı. Dille var olabilen bir nesnenin oluş ilkesini dilin dışında arama yoluna gitti.

Nesnenin yapısında değişiklik olmuyor, yerkaplama niteliği olduğu gibi kalıyor, yalnız dışbiçim değişiyor. Ben, bütün bu değişmeleri bana verilişleri dolayısıyle biliyor, kavrıyorum. Oysa bunlar bana verilmeseler de kendi ortamlarında taşıdıkları anlam, anlatım yüzünden vardır. Bir nesnenin benim için varlığı değil de algılanışı, bilinişi duyularımın çalışmasına bağlıdır. Ben, gördüğüm, tanıdığım bir nesneye kendi bilime, anlama gücüme göre ad verebilirim, bu ad verme benim kişi olmamın gerekçelerinden biridir, bir yorumdur, ağaca etkisi yoktur. Gerçekten benim ağacı bilmem, ona bir dizi adlar, nitelikler, nicelikler, özellikler vermem, bunları türlü türlü kavramlar altında toplamam ağacın kendini bana duyurması sonucudur, ağaç kendini benim kaçınamayacağım, gözyumamayacağım bir nitelikte ortaya koymaktadır.

Ad verme (yorumlama) gücünden yoksun başka soydan bir diri karşısında ağaç gene ağaçtır, değişmiş, azalmış, çoğalmış değildir, taşıdığı anlam, anlatım bir bütün olarak sürüp gitmektedir.

Kişi yaratıcı gücü dolayısıyla, birtakım ölçüler, ölçekler bulduğundan çevresini bunlarla tanıma, anlama yoluna gidiyor. Kişinin bilmesi, anlaması birtakım bölmelere, bölümlere ayırmakla oluyor, bunların sonucu olarak da tanımlar, değerlendirmeler ortaya çıkıyor. İşte bizim varlık alanında sağladığımız anlama başarısı bütün bu buluşlarımızın ölçüsündedir. Elimizdeki anlama ölçüleri dışında yeni bir başarı, yeni bir gelişme sağlayamayız.

Çok eskiden bir ağacın yaşı, doku örgüsü, beslenme, büyüme yolları, çoğalma olayları bilinmiyordu, bu olayların yapısı, oluşu üstüne kişinin bir açıklama, türlendirme düşüncesi de yoktu. Bugün, bu sayılanların tümü biliniyor, ağacın eskiden bilinmeyen yönleri şimdi biliniyor, anlatılıyor. Oysa ağaç es-

kiden ne ise şimdi odur, onda bir değişiklik, bir başkalaşım olmamıştır, ağacın taşıdığı anlam, anlatım değişmemiştir, değişiklik bizim anlama alanımızdadır.[1] Bir burgu ile ağacı deliyorum, yaşını; büyüme çizgilerini ölçerek, anlıyorum, ağacı başarılarımın çoğaldığı ölçüde daha iyi öğreniyorum, bende ilerleme, gelişme var, oysa ağacın varlığında, anlamında yok. Bütün bunlar ağacın kendi başına varolduğunu, bu varoluşu da anlamına borçlu bulunduğunu gösteriyor. Ağacın bütün yönleri birer anlam, birer anlatımdır.

Birisi çıkıp da benim ileri sürdüklerimin yalnız varlıkları anlama, bilme sonunda ortaya çıkan birtakım olaylar olduğunu söylerse ona vereceğim karşılık şudur: biz, varlıkları kendilerinde bulunanlarla mı anlıyor, biliyoruz yoksa bizim onlara verdiklerimizle, kattıklarımızla mı? Bizim varlıklara verdiğimiz adlar düşüncelerimiz sonucu mudur, varlıklarda bulduğumuz nitelikler, nicelikler gereği midir? Biz boyuna, karşımızda duran nesnelerde kendi düşüncelerimizin yaratması olan birçok özelliklerin, niteliklerin, niceliklerin bulunduğunu, onları bizim verdiklerimizle anladığımızı sanırız. Oysa durum bunun karşıtıdır. Çağların geçişi bizi dıştan aldıklarımızın kendi içimizden doğmuş olduğu inancına sürüklemiştir. Biz, çağlar boyunca nesnelerden aldıklarımızı şimdi nesnelere veriyor, nesneleri onlarla anlamlandırıyor kanısındayız.

Kişinin önemli başarılarından biridir dilin yeteneklerine dayanarak nesneyi kendi anlayış ölçülerine göre anlamlandırmak. Kişinin nesneye anlam vermesi nesnenin taşıdığı anlamı başka bir açıdan kavramaya kalkmaktır. Biz bu olayı ancak algı verilerine dayanarak açıklayabiliriz. Gerçekte ise bizim verdiğimiz anlam kendimize göredir, daha açıkçası bizim verdiğimiz anlamın adıdır, biz, dilimizin yapısı, konuşma olayını sağlayan sözlerin niteliği gereğince ad vererek nesneleri bölümlere, takımlara ayırırız. Bu, bizim nesneleri daha kolayca tanıma alışkanlığının sonucudur. Olaya öte yanından bakınca ta-

1. Burada sözü edilen değişmezlik varlıkların duyularımıza gelişi bakımındandır, kurucu özlerinin duyularımızın algıgücü dışında kalan değişmeleri yönünden değil. Kurucu özler boyuna değişiyor...

nımadığımız, bilmediğimiz bir nesne ile ilk karşılaştığımızda adını koymadığımız bir varlığın başlıbaşına bir anlamı olduğunu, yalnız bu anlamın, bu bilmediğimiz anlatımın dilimizde karşılığı olmadığını görürüz.

Anlam, anlatım nesneleri doğuran, yaratan varlık yetenekleri demek değildir. Anlam, anlatım nesneyi ortaya koyan, ortama çıkaran güçtür, koşuldur. Yoksa düşündüğümüz ağacın, nesnelerin nereden gelip nereye gittiklerini araştırmak değildir, bunun boşuna emek tüketmek olduğu apaçıktır. Nesnenin taşıdığı anlam, anlatım bilinçli, daha önceden düzenlenmiş, belirlenmiş bir varlık olamaz. Evrenin bir varlık bütünü olarak daha önceden üstün bir güç eliyle düzenlenmiş olduğunu söyleyen *Leibnitz* ister istemez gerçeküstü bir yaratıcının varlığını benimsemiş, benimsediğini de benimsetme yoluna koyulmuştur, oysa bugünün düşünürü varlığın kaynak sorunları ile ilgilenecek durumda değildir, çağımız böyle bir düşünce ortamının çok üstüne yükselmiştir artık.

Varolmanın kaynağında "cogito"yu bulan *Descartes,* evrenin oluşunda üstün bir gücün bulunduğunu söyleyen *Leibnitz,* bütün olayları dönüp dolaşıp us kaynağı saydığı tanrı'ya bağlayan *Pascal*, *Spinoza* gibi düşünürler yaşamları boyunca gözlerinin önünde olanı değil de yalnız düşüncelerinde yaşayanı ele almaktan öteye geçmemiştir. *Descartes*'ın "cotigo"su, *Leibnitz*'in, "monad"ı, *Spinoza*'nın "substantia"sı, *Pascal*'ın "ratio"su düşüncede yaşatılan birer kavram olmaktan öteye geçemez, bunların bir tekini bile karşımızda bulamayız. Biz, karşımızda ancak anlam, anlatım yolu ile "ortaya konmuş" olanı, başka bir deyimle kendi kendini "ortaya koyan"ı bulmaktayız. Doğrusunu ararsak artık varolmak kendini ortaya koymaktır, diyebiliriz.

Bir nesnenin kendini ortaya koyması özü gereğince taşıdığı anlamın, anlatımın duyular alanında kavranılır durumu kazanması demektir. Böylece ortaya koyma ile kavranma arasında dayanağını ortaya koymada bulan sağlam bir bağlantı kurulmuş oluyor. Nesnelerin *Kant*'ın düşündüğü anlamda bir "numen"i yoktur. Olsa bile biz bunu bilemeyiz, algılayamayız.

Bilemediğimiz, algılayamadığımız bir nesnenin varlığını bilinenden kalkarak bilinmeyeni düşünme yolu ile ortaya koymaya çalışmak olumlu bir yol değildir. Numen ne soy bir varlık olabilir, bunu düşünmek ancak düşünme gücünü baskı altına alarak genişletme sonunda varılan bir düştür. Nesnelerin "görünen" yönlerinin arkasında "görünmeyen" yönlerinin de bulunduğunu söylemek sorunun karşılığını bulmak değil, bir bakıma karşılıksız olduğunu ileri sürmektir. Bir ağaca bakıyorum, bunun algıladığım, duyularımla kavradığım yönüne "fainomenai", kavrayamadığım yönüne de "noumenai" diyorum. Peki bu ağacın gerçekten kavrayamadığım bir yönü var mıdır, bunu ne ile bilebilirim? Nesnenin kavrayamadığım bir yönü varsa bu benim düşüncelerime kaynaklık eden duyularımın dışındadır, onu düşünemem bile. Duyularımın verileri dışında kalan bir nesnenin varlığını düşünmek kişinin düşkurması demektir. Öyleyse "numen" bir düştür.

Kant gibi düşünenlerin inançları, önümüzde bulunanı düşünmeksizin varlığın ne gibi ilkeler taşıması gerektiğini varlık dışında kalan bir yolda aramalarından ileri gelmektedir. *Kant* ile öğrencileri, ardçıları, olanı değil de gönüllerinin dileğince olması gerekeni düşünmüşler. Onlar gözlerimizin önünde duranları önce içinden çıkılmaz duruma sokmuşlar, sonra da bu karmakarışıklıkları çözmeye koyulmuşlar.

Bir nesnenin neden, ne yolla, hangi çağda varolduğunu, evrenin neden böyle kurulduğunu düşünmek kişinin bilgisini belli bir alanda çevrelemek demektir. Varlığın kaynağına yönelen bütün sorunların sonu boş çıkacaktır. Varlığın nereden, neden geldiğini değil de taşıdığı niteliği, niceliği anlamak, onu kendi ölçüleri içinde kavramak, tanımak gerekir. Bunu yapabilmek için de nesnelerin özlerini belirleyen anlamın, anlatımın bilinmesi gerekli oluyor.

Nesne kendini anlam, anlatım ile ortaya koyar; anlam, anlatım ise kaynağını dil denen güçte bulur. Bu yol bizi varlığın dille gerektirimlendiği kanısına götürür. Yalnız burada adı edilen dil konuşmayı sağlayan sözcükler dizisi, boğazdan gelen sesler düzeni değildir. Konuşma, anlaşma, düşünme, yazı,

bilgi, bilim daha bunlar gibi başkaları dilin türlü alanlarda karşımıza çıkan görünümleri, yaratmalarıdır. Dirinin gövdesinde bulunan en gözle görülür dokudan kişinin bulduğu en son nesneye değin ne varsa dilin başarılarıdır. Dil kişiler arasında kalan, kişiyi öteki dirilerden ayıran, kişinin türlü türlü başarılarını sağlayan bir varlık değildir. Eskiler dili kişinin bir anlaşma aracı olarak anlıyor, öyle biliyordu. Oysa dil bir araç değildir artık. Dil bir ilkedir, varlığın özünde bulunan, varlığın kendini ortaya koymasını sağlayan bir ilkedir.

Daha doğrusu dil varlıkların açılma, kendini gösterme gücüdür. Bütün varlık türlerinde dilin ayrı ayrı, nesnelerin yapılarına göre bir görünümü, bir ortaya konuşu vardır. Nesnelerin böyle türlü türlü olmaları, bir ağaç türünün kendi soydaşları arasında ayrımlaşması, değişik görünümlerle ortaya çıkması taşıdığı anlamın, anlatımın dilde değişik yapılı oluşundan ileri gelmektedir. Dili ayrı bir varlık türü olarak görmek doğru değildir, dil bütün varlık türlerinin özündedir. Dil, bir bütün olarak varlığı kaplar, içerir. Varlık ise dilde ancak anlamını, anlatımını bulur. Varlık dili, dilin varlığı kuşattığı gibi kuşatamaz, dil varlığı ortaya koyarken kendi de onunla açılır, görünüm alanına çıkar, anlamı, anlatımı aydınlığa çıkarır. Bütün nesneler taşıdıkları anlam, anlatım ile çevrili olduğundan dili aşamaz, dilin çevresi dışına çıkamaz. Bunun gibi dil de varlık türlerini ortadan kaldıramaz, kendinden ayıramaz, varlık türleri dışında kendini sürdüremez, dil varlıktır, varlık dildir.

Anlam, nesnenin özünde bulunan, nesneyi belli belirli ölçüler içinde ortaya koyan, bizim nesneyi tanımamıza, anlayış açımızdan bakarak belli bir "yer"e yerleştirmemize yeterlik verendir. Nesne taşıdığı anlam dolayısı ile varlık düzeninde gereken "yer"ini alır. Anlamın dışında nesnenin ne kendi, ne de "yer"i vardır. Nesnenin sınırlarını çizen, onu öteki varlık türlerinden ayıran, ona kendi kimliğini, kişiliğini kazandıran anlamdır. Bu bakımdan anlam nesneye sonradan, dıştan verilmiş değildir, anlam da dildir.

Bir yol düşünelim: anlam nesneye sonradan, dıştan ve-

rilmiş olsa nesnede kendinden olan ne kalır, nesneyi nesi ile, hangi belirtileri ile kavrarız? Anlamın nesneye sonradan, dıştan verilmediği bütün ulusların dillerinde ayrı ayrı karşılığı olan bir nesne üzerinde çelişmesiz anlaşmadan bellidir. Sözgelişi "su" sözünün değişik dillerdeki karşılığını alalım. Türkler'in bu "su" sözü ile tanıdığı nesneyi İranlılar "âb", Araplalar "mâ", Lâtinler "aqua", Almanlar "wasser", Hititler "vatar", Akadlar "mu" sözleri ile adlandırırlar. Sözlerin dilden dile değişmesine karşılık nesnenin kendinde bir değişiklik olmuyor. Biz söz söyleyemeden de "su"yu göstererek düşüncemizi anlatabiliriz. Öyleyse "su"da değişmeyen, olduğu gibi kalan yalnız anlam oluyor. Bütün uluslar nesneleri ancak kendi dillerindeki değişik sözlerle karşılıyor. Anlamın olduğu gibi kalması nesnenin özünde bulunmasından, nesneyi belli ölçüler içinde "ortaya koymasından" ileri geliyor. Adların değişik olmasına karşılık bütün ulusların dillerinde "su"yun tanımı, anlatılması birdir. İşte bu "değişmeyen"i bize gösteren "su"yun özünü belirleyen anlamıdır. Anlam bir bakıma nesnenin yapısıdır. Nesneler kendi belirtimleri içinde taşıdıkları anlama, anlatıma göre özlerini ortaya koyar, varlık kimliğini kazanır. Yapı nesnenin bütünlüğünü sağlayan, ona taşıdığı anlamın durumunu, biçimini, birleşimini veren kuruluştur. Bir suyun, bir oksijenin yapısı, kuruluşu taşıdığı anlamın dışında, apayrı nitelikte değildir. Yapı nesnenin özkuruluşudur, ortaya çıkış bütünlüğüdür. Bu bakımdan biz yapıyı nesneden, nesneyi yapıdan ayrı düşünemeyiz. Böyle düşüneceğimizi sanmak bir aldatım olmaktan öteye geçemez. Yapıyı nesneden ayrı düşündüğünü sanan bir kimseye yapıdan ne anladığı sorulunca vereceği karşılık gene nesneye dönmek olacaktır.

Yapı sözü, taşıdığı anlamı çağlar boyunca kazanmış, nesnenin dışında nesneden ayrı olarak düşünülebileceği sanısını uyandırmıştır. Bizim dilimizde bu sözün eski karşılığı "mahiyet"tir. Oysa "mahiyet" sözünün gerçek anlamı da "nelik"tir. Biz şimdi "mahiyet" denince bambaşka bir anlam düşünüyoruz. Söz değişiyor, yeni yeni tanımlar anlatımlar kazanıyor, oysa nesnenin özü, onu ortaya koyan anlam, anlatım

olduğu gibi kalıyor, günlerin geçmesi ile değişmiyor. Bütün kuruluşlar bir birleşimdir, kaynaşmadır. Yapı ise bir bütündür, kaynaşma, birleşme değildir. Bu durum yapının anlam olmasından ileri gelmektedir. Gerçekte yapıyı ortaya koyan anlamdır, anlamın dışında nesnenin ayrı bir yapısı, ayrı bir özbiçimlenmesi yoktur. Bütün nitelikler, nicelikler nesnenin kendinde, kendini ortaya koyan, onu kimlikle çevreleyen anlamında vardır. İşte yapıyı anlam yapan, anlamın dışında yapının bulunmadığını gösteren de burasıdır.

Ağaç sözünün türlü dillerdeki karşılığını, bu sözün geldiği kaynağı düşününce bugünkü anlamı ile ilgisi olmayan bir kavramla karşı karşıya geliriz. Türk dilinde ağaç sözünün kökü "ağ"dır, bundan ağlamak, ağırlaşmak, ağmak, gibi kökünde "a" bulunan birçok sözcük türemiştir. Ağmak sözü Türk dilinde yükselmek, aşağıdan yukarı doğru çıkmak, yerden kesilmek, devinmek anlamlarına gelir. Yunus Emre'nin "Resul ağdı miraca" sözündeki "ağdı" yükseldi, çıktı anlamlarına gelir ki burada da eşanlam taşıdığı görülmektedir. Bu durumda "ağaç" sözünün yükselen, yerden çıkıp büyüyen gibi bir anlamı olduğu görülür. Bu sözle anlatmak istediğimiz nesnenin özünde adı ile karşılıklı bir değişmenin bulunduğunu görmediğimizdir. Bizim bu nesneye verdiğimiz ad ile onun özü arasında kurulan bağlantı bizim buluşumuzdan öteye geçemiyor. Ağaç denen varlık anlamını birlikte getiriyor. Bizim görüşümüze bağlı kalmıyor. Öyleyse ağacı ağaç yapan ondaki değişmeyen özdür. Hangi dilde, hangi karşılığı alırsa alsın gene değişmeyen, özünü sürdüren bir durumu vardır.

Birbirinden uzak kalmış, uygarlık, düşünce, gelişme bakımından aralarında en dar ölçüler içinde bile bir alış veriş, bir aktarma olmamış diller vardır. Bunların nesnelere verdikleri adlar ayrıdır, gerek bu adların, gerekse bu adları nesnelere veren ulusların düşünce doğrultularının apayrı olmalarına karşılık nesneler üzerinde, nesnelerin anlatılışı konusunda birleştikleri görülür. Taşın niceliklerini, niteliklerini açıklayan Çince bir yazı ile Amerika'nın en uzak bucağında yaşayan bir boyun yazısı arasında anlamın özü bakımından bir değişiklik

yoktur. Evrenin bütün bucaklarında taş katıdır, ağırdır, yer-kaplar, düşer, ısınınca genişler, soğuyunca daralır. Gene evrenin bütün bucaklarında kar ak, kömür karadır, su akar, ısınınca buğulaşır, soğuyunca donar. Bu değişimlerin, bu niteliklerin anlatımı üzerinde bütün uluslar birleşir. Oysa bunlar arasında birbirinin konuştuğu dili anlamayanlar, birbirinin düşüncesinin, evren karşısındaki tutumunun ne olduğunu bilmeyenler pek çoktur. Peki bunları nesnenin bu değişmeyen yönü üzerinde birleştiren nedir, ne olabilir bir düşünelim: nesnenin yapısı, fizik bakımından dediğimiz bu niteliklere, niceliklere bu gücü veren nedir diye sorulunca bunun tek karşılığı "anlam" olabilir, "dil" olabilir.

Nesnenin yapısı ile ilgili ne varsa karşılığını anlamda bulur. Anlamın, anlatımın dışında nesnede bir nitelik, nicelik bulamayız. Bütün nitelikler, nicelikler belli belirli birer anlamı olan, daha doğrusu anlama dayanan dil varlıklarıdır. Nitelik, nicelik, özellik, yapı nesneyi bilmemizi, anlamamızı sağlar. Bir nesneyi ondan anladığımızın dışında düşünmek, nesneyi bir yana atarak onun bizde bıraktığı izlenimlerle yetinmek, nesneyi gerçeğinden soymak, bize verildiği ölçülerin dışında saymak demektir. Nesne bizde ancak bize verildikleri ile vardır. Nesnenin bize verilişi ise onun anlamıdır, anlatımıdır. Nesne bize verildiğinde bizde kalandır, onun bizde bıraktığıdır. Nesne bize verildiğinin dışında değildir. Nesneyi bize veren, bizim dilimizde ona bir ad, bir karşılık sağlayan onun anlamıdır, anlatımıdır.

Anlamla anlatım arasında kurulan bağlantıya gelince: bunlar birbirinden ayrı düşünülemez, anlatım anlamın ortaya konuluşudur, anlamın açıklanışıdır. Anlam başkasınca ortaya konmaz, başkasınca belirlenemez. O, kendi kendini ortaya koyar, kendi kendini anlatır. İşte anlamın bu kendi kendini anlatışına, bize geldiği duruma, nesneye nitelik, nicelik, özellik verme olayına anlatım dememiz gerekiyor. Anlatım, anlamın nesneyi bize verme biçimidir, nesneyi bizim önümüze sermesidir. Başka bir deyimle anlatım, anlamın nesneyi açıklaması, onu bütün yönleri ile bize vermesidir. Bundan dolayı

anlamın bir nesneyi bize anlatmasına, kendi varlık ölçüleri içinde tanıtmasına, başka bir deyimle nesneyi tanımlamasına, nesnenin kimliğini, kişiliğini ortaya koymasına anlatım denir.

Anlam, anlatım birer ortaya koyuş ilkesidir. Bir nesnenin bütün özellikleri, nicelikleri, nitelikleri, durumu ile varlık alanında yeralması ortaya koyuluşudur. Nesnenin varlık alanında yeralması kendini sürdüren ortamı bulması, kimliğini, kişiliğini kazanmasıdır. Bir nesneye kimliğini, kişiliğini kazandıran onun nicelikleri, nitelikleri, ortamdaki durumudur. Bütün bu sayılan oluşların tek kaynağı anlamdır. Anlamın açılması ile nesnenin niteliği, niceliği, özelliği, durumu, anlatımı, kimliği, kişiliği, birleşimi, karşılıklı ilintileri, ilgileri, bağlantı-bağlaşım gibi ilişkileri, yerkaplayışı ortaya çıkar.

Biz nesnelerden aldığımız izlenimlerin çevresini değiştiririz, nesnelerden gelen izlenimleri doğuran ortamlar arasında aktarmalar yaparız. Bu olaylar bizi soyutlamaya, soyutlamadan da kavram türetmeye götürür. Yalnız düşüncemizde olup da izlenimleri dıştan gelmeyen soyutlamaların ürünü kavramlar, kuruntumsu buluşlar vardırki bunların kaynağı da ortam değiştirmeden öteye geçemez. Gerçekte bütün kavramların kaynağı izlenimlerimizdir. Kavramların kişi düşüncesinde ortam değiştirmesi, ayrı ayrı biçimlere girmesi başka soydan varlıkların birer örneği imişçesine karşımıza çıkmaktadır. Bütün bunlar birer yanılmadır doğrusu. Kavram türetmek dilin kişiye sağladığı başarılardan biridir. Bir nesnenin kavramı ancak izlenimlerden çıkarılabilir. İzlenimsiz kavramlar birer düş ürünü olmaktan öteye geçemez, onlar birer kuruntudur, birçokları ise aktarmadır, ortam değiştirmedir. Kişi soyunun yarattığı birçok karşılıksız, nesnesiz, boşlukta dolaşan sözde kavramlar vardır. Bunlar birer gerçek olmadıkları dolayısıyle kişiden kişiye değişir, bir genel geçerlilik taşımaz. Oysa anlamın, anlatımın bir gerekliliği, genel geçerliliği vardır. Kişiden kişiye, çağdan çağa değişmez. Sözgelişi bir ağaç bütün kişilere göre de ağaçtır, bütün öteki varlıklara göre de ağaçtır. Yanında düşünen bir kimse olsa da, olmasa da ağaçtır. *Spinoza*'nın deyimi ile: kendi

tözü ile vardır, varlığını, ağaç olarak ortaya gelişini kendi özünden başka kimseye borçlu değildir. *Spinoza* böylesine bir varoluşu yalnız tanrı için düşünüyor, onun dışında kalan nesnelere ancak ikinci diziden varlıklar diyor, onlara töz (substantia) adını vermiyordu. Oysa gerçek substantia ancak anlam olabilir. *Spinoza*'nın düşündüğü töz gerçek değildir, kavramların aktarılması sonucu ortam değiştirmelerinden doğmuş bir düşçe buluştur. Tanrıların birer düşçe buluş oldukları dinlerin kaynağına doğru gidildikçe karşımıza çıkan eller tutulur, gözle görülür nesnelerin çokluğundan bellidir. Bütün dinlerde bulunan kavramlar birer yerkaplar soydan nesneden çıkmış, çağların akışı içinde soyutlaşa soyutlaşa bugünkü duruma gelmiştir.

Kavramlar iki türlü olduğu gibi iki ayrı yolla da doğar. Ben, bir nesneyi görürüm, algılarım, o nesneden birtakım izlenimler alırım. Bunlar bana ancak o algıladığım nesneyi verirler. Sözgelişi bir meşe ağacını gördüm, bu görmem ister bir kezlik, ister çok kezlik olsun gördüğüm ağaç tektir. Bende meşe ağacının birçok izlenimleri, etkileri olmuştur, bunların olması, benim elimde değildir.

Meşe ağacının bende bıraktığı izlenimle ben yalnız o gördüğüm, algıladığım tek meşe ağacını öğrenmişim. Benim gibi başkaları da o, ya da onun gibi başka meşe ağaçlarını görmüş, tanımıştır. Şimdi bende bir kavram, bir meşe izleniminin yarattığı düşünce doğmuştur. Bu kavram, bu düşünce yalnız o algıladığım meşenin olmaktan ileri gidemez. Oysa çağların geçişi içinde durum böyle olmamış algılanan tek meşeden bir meşe kavramı yaratılmıştır. Bu kavram dışarda gördüğümüz meşelerle ilgili değildir. İlgili olsa meşe görmeyen kimselerde bir meşe kavramı olmazdı. Oysa bugün meşe görmemiş birçok kimselerde de başkalarınca yapılan tanımlamadan doğan bir meşe kavramı vardır. Bu kavramlar aktarma kavramlardır.

Ben, balina nedir bilmiyorum, görmedim, belki görecek de değilim. Balinanın yalnız kendini değil fotoğrafını, bir ressamca yapılmış resmini bile görmedim. Oysa bende birçok türden balina kavramları vardır. Durum benim için ne ise çölde ya-

şayan, denizi görmeyen bir kimse için de öyledir. İşte bu gibi kavramlar öğrenme yolu ile kazanılmış aktarma kavramlardır.

Şimdi bende bir meşe kavramının olduğunu, bunu gördüğüm, algıladığım bir meşeden, ya da öğrenme yolu ile edindiğimi biliyorum. Ben, benim gibi olan başkaları da böyledir, görmediğini görenden edinmiştir. Oysa karşımızda duran meşe tek değildir, onun da birçok türleri, ikinci dizide ayrı soyları vardır. Bendeki meşe kavramı ise bütün bunları içeriyor. Gördüğüm, ya da görenlerden öğrendiğim meşe kavramı bana görmediğim, görenlerden de öğrenmediğim, kimseciklerin göremediği bir meşe türünün kavramını da birlikte veriyor. Bu kavramın meşe ağacını bildiren ölçülere uygun gelen ağacı karşılayacağı söylenecek; doğrudur bir bakıma. Yalnız yeryüzünde birbirine uyan eş ölçüde meşeler var mıdır orası kesin değil. Şimdi, meşe kavramının yapı bakımından eş olan meşeleri içerdiği ileri sürülebilir. Peki öyleyse yapı nedir? Yapı meşenin ne olduğnu, ne yolla düzenlendiğini, kurulduğunu, biçimlendiğini, birleşime ulaştığını gösteren, bildiren, anlatan öz değil midir? Meşenin bütün ayrı türlerini, eş biçimlerini, özelliklerini ortaya koyan, bize anlatan, onu kavramamızı, bilmemizi sağlayan, onun kendine öz, başkalarından ayrılmasını, kendi kimliği ile ortaya çıkmasını gerekli kılan anlamı değil midir?

Böyle algılanandan algılanmayana doğru gidilerek eskilerin soyutlama, genelleme yolları ile yaptıkları türetmeler kişi düşüncesini belli bir ortamda döndürmekten başka bir işe yaramıyor pek. Biz kavramları bir yandan doğrudan doğruya algılanan nesnelerden, bir yandan da algılananlara dayanarak kavramdan kavram çıkarma yolu ile türetiriz. Bilimin ilerlemesi, alanının genişlemesi konusunda yapılan bu iki yönlü türetimler bir bakıma yararlı oluyor, işin kolayı ile yetinmemizi sağlıyor, nesneler üzerinde ayrı ayrı düşünme, araştırma sıkıntısından bizi kurtarıyor. Yalnız unutmayalımki kullandığımız kavramlar algıladığımız nesnelerden gelmiyor boyuna...

Meşe gibi başka ağaçları da görüyorum, algılıyorum, öğ-

reniyorum. Bir kızılcık, bir elma, bir çam, bir kızılağaç görüyorum, algılıyorum. Bende bunların ayrı ayrı izlenimleri oluyor, bu izlenimlerden kavramlar türetiyorum. Evet bunlar ancak görülen, algılanan nesnelerin kavramlarıdır, yalnız tek de olsa gene onlardan kendi soylarını, türlerini içeren, özelliklerini bildiren -az çok- bir kavram çıkarıyorum. Buraya değin yapılan işin belli bir dayanağı, bir yeterli kaynağı vardır. Peki çamı, kızılcığı, kızılağacı, elmayı, eriği içeren ağaç kavramına nereden varıyorum? Benim düşünme gücüm çamdan, erikten ağaca ne yolla vardı? Benim dışarda gördüğüm erikağacı, elma, kızılcık, çamağacıdır, ben yalnız "ağaç" görmedim, gören de yoktur. Biliyorum ağaç bir bitki türünün adıdır, ottan ayrıdır, benim düşünme gücümün doğurduğu kavram onun bir karşılığıdır. Şimdi ağaç kavramının yaratılmasını sağlayan nedeni alalım ele: Benim tek tek gördüğüm, ya da görenlerden öğrendiğim kavramların karşıladıkları nesneleri bir bütünlük içinde eş yönleri ile ortaya koyan onların taşıdığı anlamdır. Ağaç soyunu ağaç kavramı altında toplayan, bütün ayrıntılarını bir yana bırakarak gene bir bütün olarak veren, kavramların türetilmesini sağlayan işte bu anlamdır. "Ağaç" da türün, soyun değişmesine karşılık değişmeyen, türün, soyun bütünlüğünü veren anlamdır. Ancak, burada anlam soyut bir kavram değil, bir varlık, bir oluş ilkesi diye görülmeli.

Ağaç soyunu belli bir kavram altında toplayan düşünce onun varlığını belirleyen anlamdan kalkan bir düşünüşün ürünüdür. Biz, bu yolla iki türlü kavramın türetildiğini ileri sürmüştük. Bu kavramların bir bölümü doğrudan doğruya olan, arada başka araçlar bulunmaksızın nesne ile karşı karşıya gelinerek alınan izlenimler kaynağından çıkan açık, seçik kavramlardan, bir bölümü de elde bulunan kavramların alanını genişleterek, daha doğrusu kavramlardan kalkarak yapılan, kavramdan türetilmiş kavramlardan kuruludur. Düşünme gücünün sürekli işlemesi sonunda kavramdan türetilen kavramlar belli belirli bir nesneyi yansıtmadığından dolayı açık, seçik değildir, bunlar karışık kavramlardır. İşte tek tek nesnelerin kavramları birinci türden açık, seçik, genel kavramlar ise ikinci soydan karışık kavramlardır.

Kavram türetmek kişinin dil yolu ile ulaştığı başarı doruklarından biridir. Bir kavram elle tutulur bir nesneyi yansıtıyorsa açıktır, gerçektir, vermiyorsa yapmadır, karışıktır. Belli kavramlar alanında kalarak, gene daha önceden belirlenmiş ilkelere (kavramın kesinleşmiş, sınırları belirlenmiş olanlarına) dayanarak yürütülen düşünce olayının kesinliği kendi özündeki güçlülükten, sağlamlıktan değil kavramların daha önceden sınırlanmış olmasından, bu belli sınırlar içinde kalınarak düşünme alışkanlığının kazanılmasından ileri gelmektedir. Bunun en açık örneği matematik bilimidir. Bu bilim verilerin dışına çıkmadan işini görür. Sözgelişi: bir düzlem üzerinde bulunan bir doğruya dışındaki bir noktadan ancak bir dikme indirilebilir, deniyor. Bunun doğruluğunu göstermek için de daha önceden benimsenen bir başka konunun yardımına başvuruluyor. Yok bir doğruya dışında bulunan bir noktadan bir değil iki dikme indirilirse bir üçgen ortaya çıkar, bu üçgende iki dik açı olur, oysa bir üçgende iki dik açı olamaz, öyleyse ilk düşünce doğrudur. Burada, bizi bir dikmenin indirilebileceği düşüncesinin doğruluğunu benimsememiz için üçgenin durumu, bir üçgende ancak bir dik açının bulunabileceği görüşü baskı altında bulundurmaktadır. Bir öncekinden bir sonrasının doğruluğunu çıkarmak, bir görüşü bir başkası ile sağlama bağlamak matematik bilimlerin değişmez inancıdır. Matematiğin konu edindiği nesneler varlıkların değişmez izlenimleri değildir. Bir matematik konusu olan nesneyi duyulur evrende bulamayız. Çevremizde matematikçinin anladığı anlamda üçgenler, dörtgenler, sayılar, açılar yoktur. Bunlar arasında kurulan değişmez bağlantı da yoktur. Matematiğin incelediği konular kavramlardan türetilmiş, kavramlarla örülmüştür. Bu yüzden hangi dalında olursa olsun matematikçi duyulur evrenin dışında kalmıştır. Bir üçgenin iç açılarının toplamı 180 derecedir. Bu açıların ya biri dik olabilir, ya üçü birbirine eşit olabilir, ya ikisi eşit olabilir, ya da üçü ayrı ayrı olabilir. Bu durumların dışında üçgen için başka bir durum düşünülemez. Bir düşünce varlığı olan üçgen üç olanakla sınırlıdır, onun için dördüncü bir olanak yoktur. Bunlar onun varlık sözüne açıktır.

Şimdi bunun böyle olduğunu önceden benimsedikten sonra bütün çözümleri ister istemez bu yolla yapmak gerekecektir. Biz, böyle bir gereklilii̇ğin çevresi içinde kalıyor, bütün çözüme giden yolları buradan geçiriyoruz. Gideceğimiz yol, alacağımız sonuç önceden belirlenmiştir. Bu durumda düşünme gücü bağımsız değildir, birtakım gizli gerektirimlerin, bağlantıların baskısı altındadır. Matematiğin düşünme gücümüze vurduğu boyunduruk kişi soyunun geçmişi boyunca sürüp gelmektedir. Biz, bu boyunduruğa bilmeden, yükünü, basıncını duymadan, sezinlemeden alışmışız. Kişi soyunun bütün düzenlemeleri, uygarlığın gelişim çizgisi üzerinde geçirdiği bütün dönemeçler matematiğin bu gizli basıncı altında süregelmiştir. Bugün onları değiştirmek düşünülemez, değiştirilmesi gereken bir yer varsa o da düşünce ortamıdır.

İki, iki daha, dört eder. Bunu önceden böyle benimsemişiz, şimdi ise bu ölçüden kalkarak bunun başka türlü olamayacağını söylüyoruz. Kişi düşüncesi başka bir doğrultuda gelişeydi durum bambaşka olacaktı. Bunun gibi kişinin dinsiz, inançsız yaşayamayacağı söylenir. Bu görüş kişinin dinle, inançla yaşamaya alışmasının bir sonucudur. Kişi dinle, inançla yaşamaya alıştığı için şimdi onlarsız yapamaz diyoruz. Matematik düşünce de böyledir. Kişisoyu çağlar boyunca öyle düşünmeye alıştığından bugün öyle düşünmeden edemez diyoruz. Bu gereklilik matematiğin özünden değil kişisoyunun alışkanlığından ileri geliyor. Yalnız bu alışkanlık çok daha köklü, çok daha sağlam düzenlere dayanmaktadır. Bu alışkanlık çağlar boyunca işlenmiş, bütün karşıt görüşlere kapılarını kapalı tutabilecek nitelikte geliştirilmiştir.

Bir taşın ağırlığı ile bir dörtgenin dört açılı olduğu arasında bir ayrılık yoktur kesinlik bakımından. Oysa biz dörtgenin kesinliğini genelleştiririz, taşın ağırlığını ise birine göre daha ağır, ötekine göre daha yeynik diyerek anlatırız. Dörtgen için böyle diyemeyiz. Oysa taşın ağırlığı ile dörtgenin dört açısı birdir gereklilik bakımından. Taşın kişiden kişiye değişen ağırlık durumunu değil de genel olarak yerkaplayan bir nesne olması yüzünden bir ağırlığının bulunduğunu ele alalım, arada

kesinlik bakımından bir ayrılığın bulunmadığını görürüz açıkça. Taşın ağırlığını yerçekimine, yapısını kuran öğelere göre düşünürüz, dörtgen için böyle düşünmeyiz. Oysa dörtgenin ortamını değiştirince kesinlik durumu taşınkinden daha sarsıntılı, daha az güvenilir olmaktan geri kalmıyor. Bu durum bizim bütün nesneleri kendilerine öz birer ortamda düşünme alışkanlığımızın sağladığı bir gereklilikten ileri geliyor.

Bir nesneyi, ya da bir sorunun çözümünü belli bir çevrede, belli kurallar altında ele almak, düşünmek çağlar boyunca sürüp giderse birtakım alışkanlıklar doğurur. Bu alışkanlıklar nesnenin özünden geliyormuş gibi bir düşünce, bir inanç yaratır. Biz elle tutulur olan duyular evreninde sayıları değil, ancak nesneleri algılarız. Evrende "bir", "yüz", "bin" gibi sayılar yoktur, yerkaplayan türlü türlü, soy soy nesneler vardır. Sayılar kişisoyunun buluşlarıdır. Bütün sayılar birer kavramdan türetilmiştir. Bunun böyle olduğunu birçok eski çağ, ilk çağ uluslarının dillerinde "sıfır"ın, "milyon"un bulunmayışından da kolayca anlarız. Bizim bugün "milyon" dediğimiz sayı Lâtinlerin dilinde "bin"in karşılığıdır. Eski Greklerde "Sıfır" kavramı da, sayısı da yoktur. Çağların akışı içinde sürekli olarak gelişen kişi düşüncesi, yaratıcı gücü birçok kavramları bulmak konusunda güçlük çekmemiştir. Bugün bir bilimin adı olan "tarih" sözü İbrani dilinde "uzamak", "uzanmak" anlamına gelen "raha" sözünden, masal anlamına gelen ustûre ise Lâtin-Grek dillerinde "araştırma", "inceleme" anlamında kullanılan "historia" sözünden türetilmiştir. Alman dilinde "olan biten, ortaya çıkan, olmakta olan öykü, olay" gibi değişik anlamlara gelen bir sözden tarih doğmuştur. Aşağı yukarı bütün ulusların dillerinde kullanılan bilim deyimleri bugünkü karşılıkları ile ilgisi olmayan birer kaynaktan gelmektedir. Oysa biz bu kavramları kullanırken nereden geldiklerini düşünmeyiz, araştırmayız bile. Birisi çıksa da şu sözleri söylese onlardan ne anlaşılır: "küçük gören", "ırak gören", "uzak konuşan", "uzak çeken", "kendi kendine davranan", "ışık, aydınlık"... Evet bu sözleri ilk duyduğunda biraz düşünecek, anlamayacaktır. Oysa bunlar çağımızda birer ara-

cın adıdır, bunlar: *mikroskop, teleskop, telefon, telepati, otomobil, elektrik* gibi bilim dallarında kullanılan önemli araçlardır...

Bilimlerin kullandığı kavramlar üzerinde uzunboylu düşününce varılacak sonuçla bugünkü anlamları arasında bir yakınlık bulamayız. Kişi düşüncesi ilerledikçe, alanı genişledikçe kaynakları ile ilgisi olmayan pek çok kavram türetme gereği karşısında kalıyor. Bu kavramlar gelecek kuşakların dilinde bizimkinden daha güçlü bir kesinlik kazanacaktır, nitekim bizden öncekiler karşısında bizim durumumuz bizden sonrakilerin bizim karşımızdaki durumu gibidir.

Bizden öncekiler "dayanmak", "yüklenmek", "teginmek" gibi sözler kullanırdı, biz bundan "değinek-değnek-dayanak" dediğimiz aracı türettik. Biz, "değnek" derken nereden geldiğini, ne yolla türetildiğini düşünmeyiz. "Bağırmak"la göğüs anlamına gelen "bağır" arasındaki kaynak birliğini anmayız, "kullanma"nın "kol"dan, "güzel"in "göz"den, "elma"nın "almaalmak"tan geldiğini, türetildiğini çoklarımız bilmeyiz bile. Oysa bu sözleri söyleyince ilk düşündüğümüz onların doğrudan doğruya şimdiki karşılıklarıdır. "Akıl"ın kaynağı "bağ" anlamına gelen "akl", "istiklâl"in ise "bir kıyıya çekilip başını dizlerinin arasına sokarak oturmak" karşılığı "kille"dir. Günümüzün bilim dilinde bu yukarda sayılanlar birer varlığın adı olmuş, birer kesin kavram niteliği kazanmıştır. Durum matematik için de bunun özdeşidir. Sözlerin çağın anlayışına, gerekçelerine göre kullanıldığı, bu kullanılma sonunda gerçek kaynağından büsbütün ayrıldığı kesin olarak bilinmektedir.

Alman dilinde "söylev", "demeç" karşılığı kullanılan söz "die Rede"dir. Ortaçağ Almancasında bu "Radia" olarak söylenirdi. Bu sözün Lâtince "ratio"dan, us, düzen, kural anlamlarına gelen sözden türediğini biliyoruz. Gerçekte bu "ratio" da "düşünmek, hesabetmek" anlamına gelen "reor" kökünden çıkmıştır. "Reor" sözünü daha da gerilere götürebiliriz, karşımıza "ağız" anlamına gelen "os" çıkar. Şimdi bu sözlerin bugünkü anlamları ile kaynakları arasında kavram bakımından

açık bir bağlantının bulunmadığını görüyoruz. Bundan da yüzyıllar akıp gittikçe kavramların değiştiğini çıkarabiliriz.

Türkçe'de bir "taş" sözü vardır, bu bildiğimiz taş'tır. Bundan yermek, kötü yönlerini ortaya koymak, aşağılamak anlamında "taşlamak" sözü türetilmiştir. Oysa "taşlamak"la taş arasında kavram bakımından bir yakınlık yoktur. Bizim düşüncemizde taş kavramı ile taşlamak kavramı apayrıdır. Birleştikleri yer yalnız kaynaklarıdır. Oysa taş da eski Türkçede içte olmayan, dışta duran "tış", "taş" kökünden gelir. Bugün kullandığımız "odun" sözü eski Türkçede ateşin karşılığı olan "od"dan gelir, odun aldığı "un" eki ile edilgen duruma gelmiş, yanan, yakılan anlamını kazanmıştır. Bugün "od" ile "odun" arasında bir kavram birliğinin olduğunu bilmiyoruz. Bizde ikisinin de kavramları apayrıdır. "Sürmek"ten "sürgü", "burmak"tan "burgu", "sarmak"tan "sargı" türemiş. Kaynaklarının bir olmasına karşılık kavramlarının yaptığı çağrışımlar apayrıdır. Bu köklü değişiklikler göz önünde tutulursa bütün evren dillerinin düzenli bir Argo niteliği içinde yaşadığı, belli ölçülere göre değişip gittiği kolayca anlaşılır. Evet, diller sayğısızlığa kaçmayan bir Argo ortamında yaşamaktadır. Gerçi Argo da bir dildir, onun da kendine göre geniş bir kavramlar evreni, sürekli bir gelişme doğrultusu vardır. Argonun içinde de bir kişice tutum, bir kişiyi yansıtma niteliği vardır.

Yukarda verilen örneklerden de açıkça anlaşılıyor ki kişisoyu çağlar boyunca düşünme gücünün yardımı ile sayısız kavramlar yaratmış, bu kavramların birçokları değişmez ilke, kesinlik niteliği kazanmış, bunlara dayanan bilim dalları ortaya çıkmıştır. Günümüzün mantık, matematik gibi yalnız düşüncede yaşayan bilimleri bu yolla doğmuş, gelişmiştir. Grek düşüncesinin ünlü aydını *Aristoteles*'e yüzbini yüzbinle çarptıramazdınız, onun belleğinde böyle milyonları aşan bir çarpımı karşılayacak sayı yoktu. Bugün bunu bir ilkokul öğrencisi yapabiliyor. Dünün bilmediği, düşünemediği birçok nesneleri bugün biliyor, düşünüyoruz. Onlardan kavramlar, deyimler türetiyoruz. *Aristoteles*'in düşüncesinde dokuların yapısını araştıran, dokuların özelliklerini öğreten bir kavramlar dizisi yoktu,

bugün var. Nesneleri öğrendikçe, anladıkça onlarla ilgili kavramlar da türetiliyor. Bunların pek çoğu ilk elden, pek çoğu da ikinci elden, kavramdan türetilmiş kavramlardır. Çağlar boyunca türetilen kavramların yarın apayrı bir bilim dalı doğurmayacağını kimse söyleyemez. Evrenin gövdesinde bulunan bir bilinmeyen, bulunduğu gün, kendisini konu edinecek bilimin doğmasına da yolaçacaktır.

Anlam bir bütündür, değişmeyen, olduğu gibi kalan bir özdür. Onun ayrı ayrı türlerinin bulunduğu düşünülemez. Bir nesnenin anlamı o nesneyi varlık ortamına çıkaran, ona belli bir kimlik veren ilkesidir. Anlam nesnenin özünden gelir.

Varlık alanında bir taşın, bir ağacın varlığı ne ise, bir ağacı ağaç, bir taşı taş yapan öz ne ise anlam da odur. Bir taş bir ağaçtan daha çok vardır denemez. Varolma bakımından ağaçla taş arasında bir ayrım yoktur. Ayrılan yalnız özelliklerdir, nesneye kişiliğini veren yeteneklerdir. Nesneler arasında var olma bakımından bir diziye girme de yoktur. Nesneler varlık dizisinde birinci, ikinci diye yeralamaz. Anlamın türleri varmış gibi düşünülmesi onun anlatımlarında görülen değişikliklerden ileri gelmektedir. Yoksa anlamın kendinde anlam olması bakımından türlenme yoktur.

İster belli, değişmez bir yerde bitkiler gibi, ister boyuna yer değiştiren öteki nesneler gibi olsun (diriler gibi) bütün varlıklarda suyun önemli bir yer kapladığı, besbellidir. Bütün beslenen nesnelerin özünde, gövdesinde su vardır. Kişinin yüzde yetmişbeş su vardır gövdesinde. Yeni sürgünlerin, otların, çiçeklerin, yaprakların çoğu sudur gövdelerinin. Böyle olmasına karşılık boyaları, biçimleri apayrıdır. Bu nesnelerde bulunan sular su olmaları bakımından değişmiş değildir. İçlerinde başka nesneler vardır. Yalnız su; yapısı bakımından, gene sudur. İşte anlam da öyledir. Özü bakımından bir değişikliğe uğramamış yalnız görünüş alanında özünün gücü gereğince türlü türlü anlatımların ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Nesneler arasında biri daha çok anlamlı, öteki daha az anlamlı diye başatlık durumu da yoktur. Anlam nerede, hangi nesnede olursa olsun anlamdır. Yalnız anlamla sağlanan başarılar

ayrıdır. Sözgelişi bir koyunun yaşama ortamında yaptıkları ile bir kişininkiler eşit ölçülere vurulamaz. Anlam birtakım varlıklarda değişmeyen, olduğu gibi yıldan yıla, aydan aya, günden güne yeniden ortaya çıkan anlatımlar yaratır. Birtakım varlıklarda ise çok geniş, pek çok başarı sağlayan alanlara yayılır. Kişisoyunda olduğu gibi bir başarılar kaynağı niteliğini gösterir.

Anlam, kendi ölçüleri içinde bir özdür, kendi kendini gerçekleştiren bir ilkedir. Yapı ile arasında bir ayrılık yoktur, birlik, özdeşlik vardır. Bu birlik, özdeşlik anlamın yapı oluşundan ileri gelmektedir. Anlamı nesneden ayrı, nesneyi anlamın dışında birbirinden ayrı varlıklar olarak inceleyemeyiz. Nesnelerin türlere ayrılması anlamın değişik niteliklerle nesneyi ortaya koymasından, ona özelliklerini belirleyen bir kimlik kazandırmasından ileri geliyor.

Anlam sonsuz başarılar kaynağıdır. Kişisoyunun bütün buluşları, yaratmaları, başarıları kaynağını anlamda bulur. Bu bakımdan anlamın belli bir sınırı, belli bir yeri yoktur. O, bütün varlığın özünde kendi başına vardır. Biz, anlamı önümüzde duran, bize duyularımızla verilen nesnelerle kavrarız, yalnız anlamı nesnelerin bizde bıraktığı izlenimlere dayanarak belli bir kavramın kaplamı içine sıkıştıramayız.

Bütün yeni bilimlerin, elde bulunan kavramların aktarılmasıyla kendilerine gereken deyimleri, sözleri, tanım dizilerini düzenlediği açıktır. İşte böyle kavramların aktarılması sonucu yeni yeni deyimler türetiliyor. Deneydışı bilimlerin kullandığı kavramların bütünü değilse bile bütününe yakın bir nicelikte olanı aktarma yoluyla yapılmıştır. Kim derdi günün birinde esenyel "ruh" olacak, *spiritus* (soluk) elinde olmadan "ispirto"ya dönüşecek, kır perileri güzelini *Musa*'lardan "müzik", "mûsıkî" doğacak, doğa anlamına gelen *physeus* sözünden deneye dayanan "fizik" gibi özlü, kesin bir bilim doğacak.

Bir nesnenin kavramı onun bütününü verir. Kavram bir nesneyi karşıladığı, verdiği sürece yaşar. Kavramın nesneyi vermesi algı nitelikleri içinde onu bilinir, anlaşılır duruma ge-

tirmesidir. Kavramın anlaşılması ise taşıdığı anlamın bütünlüğü ile, karşıladığı nesnenin bütünü ile kavranılmasıdır. Gerçekte olmayan, bize duyularımızla verilmeyen, yalnız duyu verilerine dayanılarak kendimizce türetilen kavramlar gerçek varlıklar değildir. Bir üçgenin düşüncemizde yaşadığı sürece kesin anlamı yoktur. Üçgen duyulur evrende bulunan bir nesneye benzetilerek, benzetildiği nesnenin örneği çizilerek kavranır, açıklanır. Üçgenin böyle benzetim yolu ile kavranması benzetildiği nesnenin anlamı ile aktarılması demektir. Öyleyse üçgen kendi başına bir varlık değildir. Durum sayılar için de böyledir. Onlar da benzetim yolu ile kavranır. Böylece başka bir nesneye benzetilerek yapılan kavramlara "anlam aktarılması" denir. Böylesi kavramlar "anlamın ortam değiştirmesi" ile ortaya çıkarılır.

Kavramların aktarılmasına en güzel örnek yazın alanında görülenlerdir. Özellikle benzetimler, övgüler, yermeler, taşlamalar bu bakımdan bir bolluk kaynağıdır. Bir nesnenin, bir dirinin büyüklüğünü anlatmak için "dev" süzünü kullanırız. Dev gibi deniz, ya da dev gibi kişi, deriz, onu yermek için daha başka kötü bilinen dirilerin adını söyleriz. Bir kimseyi yererken söylediğimiz söz doğrudan doğruya o kimseye yöneltilmiş olup ad olduğu varlığı gözlerimizin önüne getirmez. "Arslan gibi bir er" dediğimizde arslanı değil o kimseyi, o kimsenin yiğitliğini, güçlülüğünü düşünürüz. Arslan kavramını aktararak ortamını, karşılık olduğu nesneyi değiştiririz.

Bir nesnenin belli bir biçim, tür, öteki nesnelerden apayrı bir özellik kazanması, kendi bireyselliği içinde ortaya çıkması, özünde taşıdığı anlamın açılması sonucudur. Ancak, bu anlamın bir oluş ilkesi diye anlaşılması, konuşma dilinin dışında, sözcüklere bağlı bulunmayan bir varedici öz diye alınması gerekir.

Karşımızda duran bir kimseye kızarak "ben sana gösteririm" deriz. Bu sözlerle "göz" kökünden gelen "göstermek" sözüne kendi kaynağı dışında bir anlam yükleriz. Oysa gözde de, göstermekte de böyle bir anlam yoktur. "Sana gösteririm" derken onu korkutmak, ona öfkemizden dolayı incitici bir davranışta

bulunmak istediğimizi söyleriz. Öte yandan bir güvercinin karşısında böyle davranmayız. Güvercini belli kendi bütünlüğü içinde, kendi varlık koşullarıyla bilmeye çalışırız. "Gösteririm" sözündeki anlamla güvercini tanıma arasında bir yakınlık, benzerlik yoktur. Biri dışımızda, biri içimizdedir.

Bizi çevreleyen evren bir anlam kaynağıdır, evren anlamla yüklüdür, bilimler, buluşlar, yaratmalar, yeni yeni araçlar yapmalar evrenin taşıdığı sonsuz, sınırsız anlamı kavramakla oluyor. Kişinin araştırmaları evrenin bizce bilinmeyen yanlarının, bilginin ışığı altında incelenmeyenlerin, bilinen olması anlamın anlaşılması iledir. Biz evreni bildiğimiz sürece onun taşıdığı sınırsız anlamı daha iyi kavrarız.

Anlam bize ortaya koyduğu nesnenin biçimine göre değişik görünmekte, başkalaşmış gelmektedir. Durumun görünüşte böyle olmasına karşılık gerçekte anlamın kendinde bir değişme, bir başkalaşma olmamaktadır. Suyun bulunduğu kabın boyasını, biçimini alması ile özünde, kendini ortaya koyan yapısında bir değişiklik olmadığı gibi anlamın ağaçta, otda, yeşilde, alda görünmesi özünün boyuna değiştiği anlamına gelmez. Anlamın özelliği değişik görünmesine karşılık değişmeyişinde, anlamlık özünün bozulmayışındadır. İşte bizim anlamın açılması dediğimiz de budur, anlamın değişmeden, özünden uzaklaşmadan değişik nesneleri ortaya koyması, evrende ayrı ayrı nesneleri göz önüne sermesidir. Nesnelerin değişik türlerle evrende yerkaplamaları anlamın bu kesin gücünden dolayıdır, bu sarsılmaz yetisinden ötürüdür. Anlam bir güç, bir yetenekler kaynağıdır. Yalnız diri olmayan nesnelerin değil, diri olan, düşünme gücü taşıyan bütün varlıkların anlamın dışında bir gücü yoktur. Bundan çıkan sonuç şudur; taş anlamı ile taştır, karaağaç anlamı ile karaağaçtır, bitki anlamı ile bitkidir, kişi anlamı ile kişidir. Yeryüzünde gelmiş geçmiş bütün başarılar anlama dayanan birer yaratmadır; tümünün kaynağında anlam vardır. Uygarlık bir anlama dayanan başarının türlenmesidir. Anlamın dışında ne bir nesne ne de bir davranış, bir kımıldanış vardır derken gözönünde tutulan anlamın taşıdığı yaratıcı güçtür doğrudan doğruya...

Bir olayın "kendiliğinden" oluşu dendiğinde, onu varlık alanına çıkaran nedenlerin özünde bulunduğu anlaşılır. Bu "öz" nedir? Hangi koşullar altında biçimlenmiş, bütünlüğe ulaşmıştır? Bu soruların karşılığını bulmak için olayın içinde yeralma gereği vardır. Olayın dışında kalmak, yalnız yazıya dayanarak anlama yoluna gitmek, burada üzerinde durulan anlamla ilgili değildir. Yazıya geçen bir olay ancak "öğrenilir" yaşanmaz. Oysa doğa yaşanarak kavranır. Kendisi ortadan kalkmış, yalnız onunla ilgili yazılı belgeler kalmış olabilir. Bu belgelerle bize verilen o görmediğimiz, yaşamadığımız varlığın anlamıdır. Biz onu bir anlam olarak yaşarsak o da bizde varolur. Bugün "dev" denen gerçek bir nesne yoktur, ancak devleri görmüş gibi yazılar bırakan yazarlar yaşamıştır. İşte bu yazılar bizde bir "dev" kavramı oluşturmuştur. Bu nedenle bizde bir "dev" anlamı vardır. Bunun kökü bize kalan yazılı belgelerdir. İmdi "dev"in anlamını kaldırın kendini de unutursunuz birden. Biz "dev" denince soyut bir "biçimlenme" ile karşılaşırız, sonra ona doğada bir "yer" ararız, bir nesneye benzeterek ona varlık ortamında bir "yer" buluruz.

Bütün bunlar birer aldatmacadır, ancak, gene de bizde vardır. Kime sorarsanız sorun, size, "dev"in ne olduğunu anlatmaya, birtakım soyut kavramlarla açıklamalar yapmaya çalışacağını görürsünüz. Birtakım soyut kavramların arkasına sığınılarak yapılan bu açıklamayı insan varlığından söküp atma olanağı da yoktur büsbütün. İnsanda bir "dev" kavramı, onunla biçimlenen bir görüntü vardır. Bu görüntü anlamsız değildir. Kişinin "dev"den bir anladığı var açıkça. Bunun kökeni doğadır, doğa olaylarıdır, ya da doğada bulunan tek tek varlıklardan yapılan soyut bir birleştirmedir, bütün bunlar ayrı birer konu. Devin yakıştırma bir varlık olduğunu biliyoruz, buna karşın onu ortadan kaldıramıyoruz, yalnız inanmamakla yetiniyoruz. Oysa bu da devin anlamını yoketmeye yetmiyor.

Algı olayı burada, şurada, şimdi ya da başka bir zaman bölümü içinde ortaya çıkar. Nesnenin oluşuyla ilgili bir neden diye düşünülemez. Biz algı ile ancak varolan, kendi varlık ölçüleri ile varlık ortamında gerekli yerini alan bir nesneyi kav-

rarız. Yoksa, *Berkley*'in ileri sürdüğü gibi, algı bir varlık koşulu değildir. Algı nesnelerle bağlantı kurmamızı sağlayan kişice bir olaydır, onunla ancak nesneye yönelmiş, nesnenin ortamına girmiş oluruz. Bu açıdan bakılınca biz algı ile nesnelerin anlam evrenine girer. nesneleri anlam ile kavrarız.

Bir nesnenin anlamı ile kavranılması eşit bilinç akışı içindedir. Nesnenin kavranılması zaman bakımından anlamının daha önceden varlığını gerekli kılar. Kavramak ancak bir anlamın yakalanması demektir. Anlam, kavranılmayı gerekli kılmaz da, kavramak anlamın varlığına dayandığından, anlamı gerektirir. Anlam kavramanın oluş koşuludur.

Anlam nesneyi bir bütünlük içinde verir. Biz, bir nesneyi algıladığımızda onu kendi oluş ölçüleri içinde bütün olarak kavrarız. Nesnenin nitelikleri, nicelikleri kavrama olayı sonucunda ortaya çıkan düşünce varlıklarıdır. Bunlar da başlı başına bir bağımsızlık içinde bulunmaz.

Nesneleri boya, biçim, durum gibi oluş ölçülerinden ayrı olarak değil tümü ile kavrarız. Ölçülerin kavram ayrımları bizim düşünme gücümüzün bir başarısıdır. Yoksa boya, biçim, durum bir başka yerde de söylediğimiz gibi nesneden ayrı, bağımsız varlıklar değildir.

Nesneler bize kapladıkları yerle birlikte verilirler anlam bakımından. Nesnelerden ayrı bir yerkaplama, uzam kavramı da yoktur. Kişisoyunun belleğinde bulunan yerkaplama kavramı nesneden doğmuştur. Bunu yerkaplamayı nesneden ayrı olarak düşünemeyişimizden anlıyoruz açıkça.

Bir nesneyi algılayınca onun bizde uzun da olsa bir süre sonra türlü yolla bir kavramı doğar. Biz sonradan bu kavramın yaptığı çağrışımla o nesneyi yeniden bilinç alanına çıkarırız. Nesne bilinç alanına kapladığı yerle birlikte çıkar. Nesneyi düşünürken ister istemez onu gördüğüm, algıladığım yeri de düşünürüm. Eskiden, şu günde, şu yılda, şurada bir nesne görmüştüm, boyası, biçimi, boyu şöyleydi böyleydi, deriz. Bizim değil de bir başkasının görüp bize anlattığı bir olayı bile düşüncemizde belli bir yere yerleştirir, olayı kendi içimizde diriltir öyle kavrarız.

Sözgelişi bundan üç yıl önce A bir kırgınlıktan dolayı B'yi öldürmüş. Bunu gören birisi olayı bize bütün çıplaklığı ile anlatıyor. Biz önce öldürenle öldürüleni bir yer içinde tasarlarız. Sonra ölümün ne yolla olduğunu bize anlatılan olayın ayrıntılarına dayanarak yeniden düşünür düzenleriz. Bunları yaparken öldürenle öldürülene, öldürme olayının akışına göre bir "yer" veririz, olayı bir yerde, belli bir ortamda düşünürüz. Bunu yapmayınca olayı anlayamayız. Olay kendiliğinden düşüncemizde bir yerkaplayıcılık niteliğini kazanır. Daha açıkçası olayı bizim görmememize karşılık gene bir yer içinde düşünmemiz olayın bize bir yerkaplama ile verilişinin sonucudur. Yerkaplamanın dışında biz olayı düşünüp tasarlayamayız... Bundan çıkan sonuç şudur: *anlama belli bir "yer"e koymadır.*

Anlamın belirmesinde bir de düşkurma olayı vardır. Anlamın özlü boyutlarından biri de budur. Düşkurma kişideki düşünme yetisinin gücüne bağlıdır. Düşünmeyi doğuran yetinin çalışma alanı genişledikçe onunla atbaşı giden düşkurma da genişler, derinleşir. Ancak, düşkurmanın, bir kavramı aktarması olduğu da açıktır. Kişi düşünmesi dar bir alanda sıkışıp kaldıkça elde bulunan sözlere taşıyacaklarından çok yük vurulur. Öylece bir kaynaktan apayrı düşünce ürünleri türetilir. Sözler belli bir uzamdaymış gibi dört yana doğru itilir. Bu yayılma öyle bir aşamaya ulaşır ki kavramın gerçek kaynağı unutulur gider. Konuşma dilinde geçen, kaynaklarıyla bağlantısı kalmayan birçok kavramın doğuşu bundandır.

Bu kaynağından uzaklaştırılmış kavramların içeriğine biz anlam deriz çokluk. Bu anlam sözünden kalkarak bir kavramın değişik anlamlara geldiğini bile söyleriz. Oysa o kavramın taşıdığı anlam başlangıçta onu varlık alanına çıkaran nedenden başkası değildir. Kavramın kaynağıyla bağlantısı olmayan "anlam" bir düşkurmadır, soyutlamadır. Oysa günlük dilde, eski bir alışkanlık sonucu, kaynakla bağlantısı olmayan yakıştırmalara anlam denir. Sözgelişi göz sözünden türetilen "görüş" kavramında olduğu gibi. Görüş kavramının kökü "görmek", bu "görmek"in de "göz"dür. Göz ise daha uzaklara gidersek ocaktaki "köz"le birdir. Biz konuşurken, "görüş" kav-

ramı üzerinde dururken bu köz-göz-görmek bağlantısı üzerinde durmayız bile.

Düşünmegücü kendi kapalı ortamında çalışmaya başlayınca duyu verilerinde kaynağını bulan kavramların doğuş yolları ile bağlantısını keser. Bütün kavramları kendi kendine türemiş varlıklar gibi kullanır. Onların gerçek anlamlarına, karşılık oldukları nesneye aldırmaz bile. Bu durumda düşünmegücü duyulur ortamdan iyice sıyrılmış, kendi içine çekilmiş demektir. Çalışırken kavramların yansıtması gereken nesneleri gözönünde bulundurmaz, kendi kendisi ile yetinmeye kalkar. Kavramı karşılık olduğu nesnenin yeteneklerine göre değil de kendi çalışma akışı yönünde kullanır. Apayrı nesneleri yansıtan bir kavram örgüsü kurar. Bu bakımdan düşkurmaların düzenli düşünce ile ilgisi, bağlantısı yoktur. Düşkurmada düşünmegücü iyiden iyiye yerden kesilmiştir.

Düşkurma bir gerçek oluş değildir, biz oluş dediğimizde anlamla yüklü bir devinmeyi anlarız. Düşkurmada anlayışgücü doğrudan doğruya duyulur ortamda geçen olaylara yönelmiş değildir.

Düşkurmanın akışı içinde yeralan bütün kavramların kaynak bakımından iyice araştırıldığında birer duyu verisine dayandığı anlaşılır. Yalnız kavramlar arasında yapılan sürekli aktarmalar yüzünden doğuş yerinin gözden kaçtığı görülür. Sözgelişi "Denizkızı" dediğimiz nesne bir gerçek değildir. Yeryüzünde böyle bir dirinin bulunması doğanın yaratıcı gücüne, yaratış düzenini belirleyen kurallarına aykırıdır. Yarısı balık, yarısı kız diye bir nesne olamaz. Bunların doğal ortamları birbirinden büsbütün ayrıdır. Balığın doğal ortamında kız, kızın doğal ortamında balık bulunamaz. *Centauros* adı verilen yüzlerce üyesi, başı olduğu varsayılan nesne de böyledir, yoktur. Bir kavram aktarması sonunda düşülkesinde yaşatılan bir uydurmadır.

Kişi düşüncesinin ilkelden olguna doğru gittiği yol üzerinde geriye dönerek yürüyecek olursak düşkurmaların daha baskın çıktığını anlarız. Düşkurmaların bolluğu kişi düşüncesinin gelişimi ile karşıt orantılıdır. Düşkurmaların en açık örneklerini

(*Platon*)'un İdea'lar öğretisinde buluyoruz. Platon duyulur ortamdan edindiği izlenimlere karşı düşünce örgüsü kurmuş, bütün inancını bu doğrultuda geliştirmiştir. Gerçekte Platon'un erişilmez olgunlukta olduğunu söylediği İdea'lar birer izlenim olmaktan öteye geçemez. Bunu bilgenin davranışından anlıyoruz açıkça. Bir ilkenin olgunluğunu İdea'sına olan yakınlığı ile bağlantılı sayan düşünür ilkeden İdea'ya gittiğini bir yana bırakarak bunun karşıtı bir tutumla İdea'dan ilkeye doğru indiğini söylemektedir. Oysa gerçek olan ilkeden, nesneden kavram aktarımı yolu ile İdea'ya yükselindiği doğrultusundadır. Bizim düşüncemizde ancak olaylardan, nesnelerden gelenlerin izlenimleri vardır, İdea'lar yoktur.

Düşünen bir varlık olarak insan; duyularına değinen nesnelerle çevrilmiş, sınırlanmıştır. Evreni bize tanıtan duyu verileri en derin düşkurmalarımızın, gerçeküstü kavramlar türetmemizin de ana kaynağıdır. Ancak duyu verileri kişinin düşünmegücüne, yaratma yetisine, bilgi yeteneğine göre değerlendirilir. Daha doğrusu kişi evrene yetenekleri ölçüsünde bakar. Evrenin bilinmesi onu kuran ilkelerin özüne yönelen bir anlayışa, anlamı kavramaya dayanır... Evreni kuran özlerin bağlı bulunduğu değişmez sandığımız ilkeler bize kavrayış gücümüzün verdiklerine göre özellik kazanır. Biz, ancak bize verileni belli bir ölçüye vurabiliriz. Ölçülerimiz de duyu verilerinin dışında kendi başlarına yaşayan birer bağımsız varlık değildir. Bir kez kişinin bütün düşünce kaynağını kuran verileri kaldırın ortada ölçü diye bir nesnenin de kalmadığını göreceksiniz. Burada önümüze çıkan varlığın özünde değil bizim onu kavrayışımızdadır. Varlık düzeni içinde yeralan nesnelerin bize göre olmadığı, kendi kimlikleri içinde bulunduğu bir gerçektir.

Biz, öğrendiğimiz gerçekler ölçüsünde evrene açılır, onun temel iklerini kendi yapıları içinde kavrarız. İşte evrenin temel ilkelerini birer kesinlik içinde bize sunan, ya da tanımamızı, kavramamızı sağlayan onun anlamıdır. Bizi evrene açan bu anlamdır. Anlamın kişiye göre değişmeyen bir özü vardır. Bize değişir gibi görünen ancak kavradığımız nesnenin türlülükler

içindeki durumudur. Sözgelişi bir elma ilkin çiçek kimliği içinde kaldığı sürece biz ona elma diyemeyiz. Çok çok elma-çiçeği deriz ki bu da elma demek değildir. Çiçek durumundan kurtulan; elma olabilmek için belli bir biçim alan, başka deyimle elmanın ilk-biçimlenişi olan nesneye de gene elma demiyoruz. Bu durum bütün başka dillerde de böyledir. Elma adını ancak belli biçimi, tadı, bütünlüğü aldıktan sonra ona veriyoruz. İşte bizde elmayı elma yapan, bize elmanın ne olduğunu bir bütünlük içinde veren onun "olgunlaşmış" durumudur. Bu durum onun anlamı demektir. Bundan açıkça anlarız elmanın elma kimliğini kazanabilmesi için ne gibi bir yoldan geçtiğini. Oysa biz elmayı "olgunlaşmış" durumunda görmesek bile onun gene doğal bütünlüğü değişmeyecekti. Elma değiştikçe bizdeki izlenimleri, aldığı adlar da değişiyor. Burada elmada değişenle bizdeki izlenim arasında karşılıklı bir gidiş vardır. İşte bu gidişi de sağlayan onun anlamıdır. Elmanın yeni bir duruma girmesi bizde yeni bir tanımlamanın ortaya çıkışını sağlıyor. Çürük elma, yeşil elma, al elma, sarı elma gibi... Bizi evrene açan bunlardır. Durum bütün öteki nesneler için de böyledir.

Kişinin evreni bir elma gibi kavraması olacak iş değildir. Evren onun düzeni içinde yer alan nesnelerin tek tek kavranması ile bilinebiliyor. Tek tek nesneler evrenin bütünü oluyor. Bu tek tek nesnelerin bir kimlik içinde bizce kavranması evrene giden, evrenin bütünlüğünü gösteren yolda yürümemizi sağlıyor. Tek tek nesneleri atın evren diye bir varlığın da bizce bilinemeyeceğini daha kolay anlarsınız. Bu bakımdan nedenli yüce olursa olsun evreni bir bütünlük içinde, tek tek algıların dışında kavrayabilecek bir anlayışgücü, bir varlık adı taşıyabilecek kavrayıcı erk yoktur. Evreni karşımızda duran bir nesne gibi bir çırpıda kavramak, ya da böyle bir nesnenin bulunduğuna inanmak çok geniş ölçüde düşe kapılmaktan başka ne olabilir?

Evreni bir bütünlük içinde kavrayabilecek güç ya onun içinde olacak, ya da dışında. Dışında olan nesneye *varlık* demek için epeyce gülünç işlere kalkışmak gerekir. İçinde olanın ise onu bütün varlık türleriyle, ayrı ayrı *oluş ortamlarında*, değişik

ölçülere göre algılaması olacak iş değildir. Bir nesneyi kavramak, anlamak için onu kendi bütünlüğü içinde *kuşatmak* gerekir. Oysa evrenin bütünü için böyle bir durum söz konusu değildir. Evren bir anlamlar bütünü olduğundan insan özüne girer. Başka bir söyleyişle, bir anlamlar düzeni olan evreni kendi yeteneklcri ölçüsünde kavrar. Bu düzenin içinde kişisoyundan başka us (akıl), algı, kavrayış gücü taşıyan nesne de yoktur.

Kişinin evrene açılması onu kuran varlık basamaklarını tek tek çıkışına bağlıdır. Bu basamaklar da birer *anlam taşıyıcı*'dır. Onların kimliğini, yapısını kuran o anlamlardır. İnsan bir damla balın tadında bal "bütünü"nün tadını bulduğu gibi, bir varlığın anlamında da onun "bütünü"nü görür. İnsan kavramlarından kurulu bir evren içinde yaşar, kavramların özünde onlara varlık bütünlüğü kazandıran anlamları saklıdır. Ancak kavramı kaynağından *sökmek* sorunu çözmekten çok karıştırır. Kavram, dile getirdiği varlıkla içiçe düşünülebilir. Belli bir varlığı duyulara vermeyen olayın kavramı da gerçekdışıdır. Dışımızda bulunan nesnelerin izlenimleriyle kurulan kavramlar, kendi sınırları dışına çıkarıldığında gerçekdışı düşler başlar.

Felsefe, Yunan ilkçağında, özellikle İ.Ö. V. yüzyılda doğadan uzaklaşmaya başladı. Bir köre verilen bilgi gibi, gerçek varlıkları bir yana iterek, yalnız kavramlarla düşünmeye koyuldu. Başlangıçta elle tutulur nesnelere dayanan kavramları sonradan kendi başına bağımsız birer varlık diye anladı. Güneşi bıraktı da kavramını aldı, onu güneşten ayrı bir varlık gibi gördü.

PENCERE YAYINLARI

Salman Rüşdü
JAGUAR GÜLÜŞÜ (Nikaragua Gezi Notları)
Günay Aslan
YAS TUTAN TARİH 33 KURŞUN (Tükendi)
ÜNİFORMALI KASAPLAR (Tükendi)
Etienne Balibar
PROLETARYA DİKTATÖRLÜĞÜ ÜZERİNE
Victor Serge
BİR DEVRİMCİNİN ANILARI
BİR DEVRİMİN KADERİ
KİROV'UN ÖLDÜRÜLMESİ
Mauricio Rosencof
TUPAMAROLAR
Halil Berktay
BİR DÖNEM KAPANIRKEN
KABİLEDEN FEODALİZME
Genrichk Trifimenko
AMERİKAN SAVAŞ STRATEJİLERİ
Kemal Gökhan Gürses
O GÜNLERDE SANKİ HİÇ YOKTUK
Haydar Oğur
SONSUZLUK ÖYKÜLERİ
N. S. Kuruşçev
XX. KONGRE GİZLİ RAPORU KİŞİ KÜLTÜNE KARŞI
Derleme
SSCB'DE 1923 MUHALEFET BELGELERİ
Solomon Volkov
TANIKLIK TUTANAĞI (ŞOSTAKOVİÇ'İN ANILARI)
Burchard - Sonja Brentjes
İBNİ SİNA
Oral Çalışlar
ÖCALAN VE BURKAY'LA KÜRT SORUNU
HAPİSHANEDE BÜYÜMEK (Çıkacak)
Lev. N. Tolstoy
SAVAŞA KARŞI YAZILAR

Leo A. Müller
GLADİO (Soğuk Savaşın Mirası)
(Fransız Direnişçilerinin Son Mektupları)
HAYATI SEVİYORLARDI
Katharine Thomson
MOZART'IN YAPITLARINDAKİ MASONİK ÖRGÜ
Murat Tuncel
MAVİYDİ ADALET SARAYI
YARIMAĞIZ ANILAR
Suna Aras
HAMUR ANA ÖLDÜ YAŞASIN KRAL
Gülbahar Kültür
SUSTUĞUN YERDE KAL
Radife Şen
YÜREĞİMLE KONUŞTUM
Şakir Bilgin
SÜRGÜNDEKİ YABANCI
Kemal Bekir
HÜCRE 1952 (1989 ORHAN KEMAL ROMAN ÖDÜLÜ)
Ümit Zileli
VUR EMRİ (5. Baskı)
Der. Oguz Özügül
DOSTOYEVSKİ'NİN MİRASI
Tahir Abacı
AYNADA BİR YÜZ
Paul Wittek
OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN DOĞUŞU
Charles Fourier
GELECEĞİN AŞK DÜNYASINDAN
Panait Istrati
SOVYETLER 1929
Victor Hugo
1793 DEVRİMİ
Sıdney Finkelstein
BESTECİ VE ULUS (Müzikte Halk Mirası)
Evgenia Ginzburg
ANAFORA DOĞRU
Jaques Attali
UFUKTAKİ GÖRÜNTÜLER

Mehmet Şekeroğlu
ALMAN DEMOKRATLARA MEKTUPLAR
Çetin Ağaşe
CEM ERSEVER VE JİTEM GERÇEĞİ
İsmet Zeki Eyuboğlu
GÜLEN ANADOLU
TAŞOLUĞUN BAŞINDA (Şiir)
ANADOLU GERÇEĞİ (Çıkacak)
ANADOLU AYDINLIĞI (Çıkacak)
DİLİN KEMİĞİ (Çıkacak)
DİLİN KAPISI (Çıkacak)
ÇAĞIMIZIN ÇEVRİNTİLERİ (Çıkacak)
TOPLUM SARSINTILARI (Çıkacak)
KARA ZIPKALILAR DESTANI (Çıkacak)
ANILAR (Çıkacak)
ÖĞRENCİLER (Çıkacak)
Anatole France
PENGUENLER ADASI
Nikolai Bukharin
DÖNÜŞÜM DÖNEMİNİN EKONOMİSİ
(Lenin'in Kenar Notları ile)
Lu Sun
SİLAHLARA ÇAĞRI
John Reed
VİVA MEKSİKA

DİN KÜLTÜRÜ VE ALEVİLİK KİTAPLARI

Oral Çalışlar
HZ. ALİ MUAVİYE ÇATIŞMASI
REFAH PARTİSİ NEREDEN NEREYE
FETHULLAH GÜLEN'DEN CEMALETTİN KAPLAN'A
(İslamiyet Üzerine Söyleşiler)
Battal Pehlivan
ALEVİLER VE DİYANET
ALEVİ BEKTAŞİ DÜŞÜNCESİNE GÖRE ALLAH
Mutay Öztemiz
CUMHURİYET DÖNEMİNDE DEV. DİN POLİTİKA
Rıza Algül
ALEVİLİĞİN SOSYAL MÜCADELEDEKİ YERİ

GELECEK GÖZÜYLE ALEVİLİK (Çıkacak)
İsmet Zeki Eyuboğlu
HZ. ALİ'NİN ŞİİRLERİ
FELSEFE AÇISINDAN 12 EYLÜL DİN, BOŞLUĞUN EGE.
GELİN CANLAR SÖYLEŞELİM
İSLAMDA BÖLÜNMELER ÇELİŞMELER
(Refah Partisinin Yükselişi)
GÜNÜMÜZDE ALEVİLİK(Sorunları - İlkeleri - Gelişimi)
İSLAMIN ÇÖKÜŞÜ
Aşık Sadık Kara
ŞİİRLER
Esat Korkmaz
ALEVİLER VE AYDINLANMA
ALEVİLERE SALDIRILAR
İNSAN TANRI
ALEVİ FELSEFESİ
Fikret Otyam
HU DOST
Öner Yağcı
SIVASI UNUTMAK
Celal Yıldız
BARIŞA GİDEN YOL
Erol Sever
İSLAMIN KAYNAKLARI 2 MUHAMMED
Ayhan Aydın
ALEVİLİK BEKTAŞİLİK SÖYLEŞİLERİ

KADIN KİTAPLARI

Fatmagül Berktay
KADIN OLMAK, YAŞAMAK, YAZMAK
Lise Vogel
MARKSİST TEORİDE KADIN
Chanie Rosenberg
KADINLAR VE PERESTROYKA
Shere Hite - Kate Colleran
İYİ AŞIKLAR, KÖTÜ AŞIKLAR
Diana Gittins
AİLE SORGULANIYOR